

LUCIDA
INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

29
(1/2004)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2004

Lucida intervalla – Prilozi Odeljenja za klasične nauke
Periodično izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu
ISSN 1450-6645
Izlazi dvaput godišnje

Uredništvo

Marjanca Pakiž, vanredni profesor (glavni i odgovorni urednik);
Vojin Nedeljković, Boris Pendelj, Nenad Ristović, Sandra Šćepanović,
asistenti Filozofskog fakulteta

Adresa

Čika-Ljubina 18–20, YU-11000 Beograd
tel. +381 +11 639628

Žiro-račun

840-1614666-19, s pozivom na broj 0302

Na osnovu mišljenja Ministarstva nauke (413-00-1080/2002-01)
ova publikacija oslobođena je plaćanja opšteg poreza na promet,
shodno čl. 11 st. 7 Zakona o porezu na promet.

Daniel Marković

Letters, Atoms and Transfer of Meaning in *De rerum natura**

Abstract: In the work of Lucretius, the aspects of translation, poetic creation and philosophical inquiry are presented as three different forms of the same process.

Key words: *De rerum natura*, Epicurean philosophy, translation, metaphor, language, knowledge.

I This paper will explore the relationship between poetry and philosophy in the work of Lucretius through analysis of the three interrelated aspects of the Lucretian poetic activity, namely *translation*, or mediation between Greek and Latin; *poetic creation*, or mediation between the realm of nature and the realm of poetic language; finally, *philosophical inquiry*, which seeks to mediate between the knowledge acquired through senses and the knowledge acquired through reasoning. In order to demonstrate how closely interrelated these three aspects of the work of Lucretius are, I intend to draw your attention to several places in his poem. My examples will be selected from the portions of *De rerum natura* devoted to the teaching on the soul and its two particular functions, sensation and thinking.

The choice of technical subjects, the soul, sensation and thinking, and the focus on the poetic language employed in the treatment of these subjects may seem to combine two different directions of research. One would expect here a certain degree of subordination; my purpose is, however, to put these two methods in a linear perspective. As every reader of *De rerum natura* realizes very quickly, Lucretius' work is gener-

* A previous version of this paper has been read at the graduate philosophy conference "Building Bridges: Philosophy and Literature" in Carbondale, Illinois (organized by the students of the Philosophy Department of the Southern Illinois University at Carbondale), and consequently published in their periodical *Kinesis*. This version has been read in a form of public lecture at the University of Illinois at Urbana-Champaign on March 14th, 2003.

ated by a curious fusion of philosophy and poetry, and the relationship between the two is essential for understanding its nature. In particular, the way in which Lucretius uses stylistic effects often suggests a secret connection between the features in nature and the features in poetry.¹ This connection becomes explicit in one of his most striking analogies, the analogy between the letters of alphabet and atoms.² According to Lucretius' explanation, just as the poem he is composing consists of many letters common to many words, so in nature there are many atoms common to many things;³ also, just as the position and arrangement of the letters in words make an essential difference in terms of their meaning, so the position and arrangement of the atoms in objects make an essential difference in terms of the character of the whole.⁴

Language, a system which reflects atomic structure of nature, is also a medium capable of reflecting natural phenomena. This tacit premise leads to the corollary which seems to be the foundation of Lucretius' work: thanks to the structural parallelism between the two systems, one may actually *translate* nature into poetry. I believe that this level of translation in *De rerum natura* should be associated with another level of translation, namely the translation from Greek to Latin. To clarify this point, I need to bring to our attention a couple of programmatic statements that we find at the beginning of the poem.

In Book Three Lucretius states that it was Epicurus who discovered

¹ Cf. P. Friedländer, *The Pattern of Sound and Atomistic Theory in Lucretius*, *AJPh* 62, 1941, 16-34.

² The analogy seems to go back to Leucippus and Democritus. See H. Diels, *Elementum*, B. G. Teubner, Leipzig 1899, and W. Volgraff, *Elementum*, *Mnemosyne* 2, 1949, 89-115.

³ 1.196-8 *ut potius multis communia corpora rebus | multa putes esse, ut uerbis elementa uideamus, | quam sine principii ullam rem existere posse.* (All the citations from *De rerum natura* follow C. Bailey's *Titi Lucreti Cari De rerum natura libri sex*, Oxford 1947.)

⁴ 1.823-6 *quin etiam passim nostris in uersibus ipsis | multa elementa uides multis communia uerbis, | cum tamen inter se uersus ac uerba necessest | confiteare et re et sonitu distare sonanti;* 1.912-4 *quo pacto uerba quoque ipsa | inter se paulo mutatis sunt elementis, | cum ligna atque ignes distincta uoce notemus;* 2.1015-1022 *namque eadem caelum mare terras flumina solem | significant, eadem fruges arbusta animantis; | si non omnia sunt, at multo maxima pars est | consimilis; uerum positura discrepitant res. | sic ipsis in rebus item iam materiai | [interualla uias conexus pondera plagas] | concursus motus ordo positura figurae | cum permutantur, mutari res quoque debent.*

Daniel Marković

the truth.⁵ He, Lucretius, only intends to expound Epicurus' teaching in Latin. The task is not easy, but the poet considers it to be rewarding:

*Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile inlustrare Latinis uersibus esse,
multa nouis uerbis praesertim cum sit agendum,
propter egestatem linguae et rerum nouitatem.
sed tua me uirtus tamen et sperata uoluptas
suauis amicitiae quemuis efferre laborem
suadet et inducit noctes uigilare serenas,
quaerentem dictis quibus et quo carmine demum
clara tuae possim praepandere lumina menti,
res quibus occultas penitus conuisere possis. (1.136-45)*

(And it does not escape my mind that it is not easy to illuminate in Latin verse the obscure discoveries of the Greeks, especially since one must treat many concepts with new words, because of the poverty of our language and the novelty of the material. But your excellence, and the delight of our pleasant friendship that I hope to enjoy, encourage me to carry through any task. This leads me to stay awake through the quiet nights, studying by which choice of words and which kind of poetry I can finally hold before your mind bright torches by which you may see deeply into hidden matters.)

This passage is obviously dominated by contrast between light and darkness: language, when properly used, brings light into darkness. The words illuminate obscure concepts, spread light like torches before one's mind and make one see otherwise invisible things.

Lucretius later expands this image and promises that the light will spread from one thing to another in a chain similar to the chain of torches lit one from another. Nothing remains isolated from this process, and finally the night must be dispelled:

*namque alid ex alio clarescet, nec tibi caeca
nox iter eripiet, quin ultima naturai
peruideas: ita res accendent lumina rebus. (1.1115-7)⁶*

(For one thing will become bright by another, and blinding night will

⁵ 3.9 *tu pater es rerum inuentor.*

⁶ The adaptation of a passage from Ennius (v. D. West, *The Imagery and Poetry of Lucretius*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1969, p. 30).

not rob you of your path until you have looked into the innermost depths of nature. In this way will things light torches for other things.)

This vivid image of chain-illumination remains within the frame of the contrast between light and darkness; however, this time the torches lit one by another throw light on another important field of the poet's activity, namely his deliberate conduct of his philosophical inquiry through association of ideas or through search for analogies. The coherence of imagery which Lucretius uses to depict the process of translation on one hand, and the cognitive progress granted by the reasoning *per analogiam* on the other hand, seems to emphasize conceptual unity of the two. Just as the process of translation brings light to obscure Greek philosophical concepts, the use of analogy brings the light of understanding from one place to another.

The clarity of word, as opposed to the obscurity of matter, is a recurring theme in *De rerum natura*. In another important passage containing a reference to his own work, Lucretius explains that one of the sources of pleasure that he derives from writing poetry is the fact that he is composing 'such bright verses about a dark theme' (*obscura de re tam lucida... | carmina*, 1.933-4). His verse composition should thus be observed as a part of his main task, namely to 'free the human soul from the bonds of superstition' (*artis | religionum animum nodis exsoluere*, 1.931-2), and the enlightening effect of his words is to be imagined as a continuation of the work of Epicurus, who brought human life 'from such darkness... into such bright light' (*tantisque tenebris | in... tam clara luce*, 5.11-2).

In the same important passage, Lucretius introduces another exegetic image. His task as a poet is to make Epicurus' bitter teaching palatable by the use of poetry. In this respect he compares himself to a healer administering bitter wormwood in a cup moistened with sweet honey (1.935-950).⁷ In other words, his poetry adds sweet or pleasant taste to Epicurus' bitter intellectual cure for the human condition.

⁷ The comparison may easily be understood as an echo of the analogies between rhetoric (poetry) and medicine found in Gorgias and Plato. While Gorgias describes speech as a medicine for the soul (*Hel.* 14), Plato claims that only philosophy can be compared to medicine, and philosophers to doctors administering a medicine; rhetoric (poetry) may be compared only to the art of pastry cooking, and rhetoricians (poets) to cooks administering pastries (*Gorg.* 464 b-465 e). The Lucretian image appears to be a reconciliation of

The previous examples reveal two qualities which Lucretius attributes to language, viz. the light of *understanding* which it brings into darkness of matter and the *pleasure* which it provides. Let me follow this thread little bit farther. Both qualities, understanding and pleasure, appear in Aristotle's description of the effect of metaphor: τὸ γὰρ μανθάνειν ῥαδίως ἢ δὲ φύσει πᾶσιν ἐστί... ἢ δὲ μεταφορὰ ποιεῖ τοῦτο μάλιστα (For to *understand* easily is naturally *pleasant* to everyone... and metaphor produces this effect most frequently, *Rh.* 1410 b). In my understanding, the mechanism that we see at work in metaphor, usually described as a transfer of meaning, may be regarded as a paradigm of the two aspects of Lucretian translation I have indicated so far, the translation from Greek into Latin and the closely associated translation of nature into poetry. As I plan to demonstrate, it may also be regarded as a paradigm of the third and fundamental aspect of the mechanism of transfer in *De rerum natura*, namely the transfer of the knowledge acquired through senses to the areas which our senses cannot reach.

II Since Lucretius is writing poetry, the use of metaphor in his work appears to be natural and appropriate. But metaphors are not strictly confined to poetry. They make a substantial part of technical jargon in any discipline. One may wonder to what extent Lucretius was aware of this and what his attitude was towards metaphor.

In Book Three of *De rerum natura* there is direct evidence for an answer to this question. According to some Greek philosophers, Lucretius explains, mind and its power to perceive are a condition of the body—Greeks call this condition 'harmony' (3.100). After he refutes the theory of soul as a condition and confirms the assumption that the soul is material and located in the body, and that the body does not experience sensation because of the alleged harmony, Lucretius advises his reader:

*Quapropter quoniam est animi natura reperta
atque animae quasi pars hominis, redde harmoniai
nomen, ad organicos alto delatum Helicone,
siue aliunde ipsi porro traxere et in illam*

the opposed views of Plato and Gorgias, since our poet is to be compared to doctor and to pastry cook at the same time.

transtulerunt, proprio quae tum res nomine egebat. (3.130-4)

(Now that the nature of the mind and of the soul had been revealed as, so to speak, a part of a man, restore the word ‘harmony’, which was taken down to musicians from the heights of Helicon—or perhaps they themselves took it in their turn from some other source and transferred it to their art, which at that time did not have a name of its own).

Several interesting indications mark this passage. First, Lucretius is sensitive to the fact that the phrase ‘a part of a man’ (*pars hominis*), which he uses to describe the nature of mind and soul, is to be regarded as a metaphor. This is why it is preceded by the phrase ‘so to speak’ (*quasi*). He is also aware that in opposition to an illuminating metaphor like the one that he is using, there is an opaque sort of metaphor, like ‘harmony’. Finally, he understands the reason why certain Greek philosophers had to use a metaphor here: the thing indicated by it lacked its own name. This is why the term used in music was transferred to it. The verb *trans-fero* leaves little doubt about the rhetorical background of Lucretius’ observations. *Translatio* is a technical term and stands for Greek μεταφορά.⁸ The idea that some metaphors are created as a result of necessity is also a commonplace of rhetorical theory.⁹

The inappropriateness of the concept of *harmonia* is also brought to our attention by the fact that Lucretius does not even bother to translate the term in Latin. The word, just as the idea it represents, remains in his text a foreign feature.¹⁰

III Now that we know that Lucretius’ use of metaphorical language is conscious and well-planned, I may proceed with an example of one of his particularly striking poetic techniques, namely his frequent play with *double entendre* on the literal and metaphorical meaning of the word which he uses.

Opening the section on the substance and composition of the mind, Lucretius uses the adjective *persubtilis* in order to indicate *fineness* as its

⁸ Cf. Quint. 8.6.4; *Rhet. Her.* 4.45.

⁹ Cf. Cic. *De orat.* 3.155.

¹⁰ Cf. D. N. Sedley, *Lucretius’ use and avoidance of Greek*, in *Aspects of the Language of Latin Poetry*, Oxford University Press, Oxford 1999, pp. 237-8.

primary quality, or rather the quality of its particles (3.179). Just as in the case of the simplex *subtilis*, the compound *persubtilis* in *De rerum natura* is our first testimony for the word in Latin. Simplex *subtilis* seems to stand for Greek λεπτός (3.195), and the compound *persubtilis* in the given passage stands for Greek λεπτομερής, coming from Epicurus' definition of the soul: ἡ ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον (the soul [i.e. nervous system and mind together] is a body consisting of small particles, interspersed throughout the whole tissue [of the human organism], *Ep. ad Herod.* 63).

But while Greek λεπτομερής means simply '[composed] of small particles', Lucretian *persubtilis* contains a weaving metaphor—it literally means 'that which can pass through warp' (*sub* + *tela*). This is one of the metaphors dear to our poet,¹¹ and indeed a fortunate one: the fundamental atomistic concept of the combination of the atoms requires imagery based on apposition, and excludes the idea of fusion. One must admit that the image of weaving is probably the most convenient to convey the concept.

In the following section Lucretius continues to use this image, referring to the substance of the soul directly with the word *textura* (3.209). Other instances of the poets' usage of the adjective *subtilis* confirm his correct understanding of the word's etymology and his conscious play with the metaphor it contains. For example, in the section devoted to visual perception, Lucretius explains that objects give off thin films of particles from their surface, *quae uolgo uolitant, subtili praedita filo* — 'thin as a thread which can pass through warp' (4.88).¹² In order to understand how thin these films are, one must realize *exordia rerum | cunctarum quam sint subtilia* (how thin the beginnings [i.e. atoms] of all the material objects are, 4.114-5). But taking the literal meaning of *exordium*, the phrase also means 'how thin the vertical threads of all the material objects are'. *Imagines* or thin films of a horse and of a man readily cling to each other, forming a deceptive new film of a Centaur, *propter subtilem naturam et tenuia texta* (because of their delicate nature and thinness of

¹¹ Cf. *Light and Looms* in West 1969:80-82.

¹² Cf. 2.341 and 5.572.

their texture)—*subtilis natura* is used here as a synonym for fine texture (4.743).

Thus Lucretian *subtilis* and *persubtilis* do not represent an attempt at a literal translation of the corresponding Greek terms λεπτός and λεπτομεγής. As in many other places in the poem, a precise translation from Greek into Latin is actually substituted for an appropriate image or metaphor which clarifies the aspect of φύσις in question.

It may strike us as odd that Lucretius uses an argument based on metaphor which actually emerged from the literal reading of the word *subtilis*. D. West gives numerous examples of this particular feature of Lucretius' imagery, 'the reckless fusing of the metaphorical and the literal, which would be inexcusable in a textbook' and which springs from 'the unrestrainable visualizing which is the source of so much energy and excitement in this poetry'.¹³

As I hope to show in this paper, the fascinating and puzzling poetic procedure that we see here, consisting in simultaneous focus on literal meaning of the word on one hand, and the latent metaphor it contains on the other hand, bears an obvious relation to the teaching of Epicurus. At the moment, I wish to limit my discussion to Lucretius' focus on literal meaning.

It seems that Epicurus disapproved of the use of words in unusual meanings, and was against arbitrary changes of the already existing links between words and objects. In *The Letter to Herodotus* we find a clear formulation of his view:

Πρῶτον μὲν οὖν τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις, ὧ Ἡρόδοτε, δεῖ εἰληφέναι, ὅπως ἂν τὰ δοξαζόμενα ἢ ζητούμενα ἢ ἀπορούμενα ἔχωμεν εἰς ταῦτα ἀναγαγόντες ἐπικρίνειν, καὶ μὴ ἄκριτα πάντα ἡμῖν <ἢ> εἰς ἄπειρον ἀποδεικνύουσιν ἢ κενὸς φθόγγος ἔχωμεν· ἀνάγκη γὰρ τὸ πρῶτον ἐννόημα καθ' ἕκαστον φθόγγον βλέπεσθαι καὶ μηθὲν ἀποδείξεως προσδεῖσθαι, εἴπερ ἔξομεν τὸ ζητούμενον ἢ ἀπορούμενον καὶ δοξαζόμενον ἐφ' ὃ ἀνάξομεν. (*Ep. ad Herod.* 38)¹⁴
(Epicurus warns Herodotus that we should first grasp the things to which the verbal utterances refer, in order to be able to distinguish

¹³ West 1969:42-43.

¹⁴ Based on C. Bailey's text in *Epicurus, The Extant Remains*, Clarendon Press, Oxford 1926.

opinions, matters of inquiry or questions by linking them back to these things. We should also grasp these things so that we do not have everything unclear while we keep explaining to infinity, and in order not to use empty verbal utterances. It is therefore necessary for us to see the first notion attributed to each verbal utterance, and it is necessary that there is no need for explanation, if we should have something to which we shall link a matter of inquiry, a question or an opinion.)¹⁵

Epicurus thus demands 'one-to-one' correspondence between a group of sounds and an object. This demand is based on two ideas about language and language-use: first, language must reflect reality; second, for successful communication it is necessary that the primary references of words are obvious to all participants. In my way of understanding, both of these requirements have an echo in the Lucretian example of *subtilis*. Thus the special focus on the first or literal meaning of words should be connected with the quality of clarity, which Lucretius emphasizes in his programmatic conclusion of the introduction to Book One. In other words, 'it seems that the claims and perplexities of philosophical thought and dispute (sc. in Lucretius' work) are ultimately reducible to the immediate and almost atomic clarity of a word's first significance'.¹⁶

IV The following is another example of the way in which Lucretius supplements a literal translation from Greek by using a metaphor, in order to bridge a problem imposed by absence of an adequate Latin name for the concept he is trying to elucidate. In Book Three, Lucretius states that the soul is composed of four sorts of particles. These are particles of wind, air, warmth and a nameless element.¹⁷ This nameless element is the finest and the most mobile part of the soul, and, in the process of sensation, it is the first to be moved.¹⁸

¹⁵ My interpretation of τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις and τὸ πρῶτον ἐννόημα is closer to D. K. Glidden (*Epicurean semantics*, ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ, 1983, pp. 185-226), who suspects that Epicurus does not recognize intermediary interpretants between the verbal utterances and features of reality, than to C. Bailey (1926), who uses terms 'meaning' and 'mental image'.

¹⁶ D. Clay, *Lucretius and Epicurus*, Cornell University Press, Ithaca 1983, p. 67.

¹⁷ 3.282 ff. The phrase *nominis expers* is an equivalent for the Greek ἀκατονόμαστον.

¹⁸ 3.231-257.

The treatment of the subject begins with an echo of the complaint about the poverty of the Latin language, which we already met at the end of the introduction to Book One:

*Nunc ea quo pacto inter sese mixta, quibusque
compta modis uigeant rationem reddere auentem,
abstrahit inuitum patrii sermonis egestas;
sed tamen, ut potero summatim attingere, tangam.* (3.259-61)

(Now, although I wish to give explanation how these components are mixed and how they are united, the poverty of my native language checks me against my will. Nevertheless, so far as I can touch upon the main points, I will tackle this topic.)

The following lines reveal the reason why the complaint occurs again in this part of the poem. When the poet undertakes to explain the nature of the fourth element, it becomes obvious how difficult it is to talk about an element which does not even have a name. While we can at least perceive wind, warmth and air, and thus have an idea about their particles, the fourth element is a matter so fine that it cannot be perceived:

*Nam penitus prorsum latet haec natura subestque,
nec magis hac infra quicquam est in corpore nostro,
atque anima est animae proporro totius ipsa.* (3.273-5)

(For this element hides itself and lies deep within and far beneath. In our body, there exists nothing beneath this limit and this element itself is the soul of our whole soul.)

As Bailey suggests, the adverbs *penitus* (within) and *infra* (beneath), indicating spatial distance, and the verbs *latet* (hides) and *subest* (lies deep), reflect the distance between the fourth element and our senses.¹⁹ The idea of the 'depth' of the soul itself would be absolutely misleading. In effect, Lucretius is saying that there is nothing in our body that is farther below *the range of our senses*.²⁰ In the following line the idea is finally made clear through the force of an appropriately used metaphor: fourth element is *anima animae* (the soul of our whole soul).

¹⁹ Bailey 1947, vol. 2 ad 3.273-87

²⁰ Cf. 4.111-2 *quoniam primordia tantum | sunt infra nostros sensus tantoque minora* etc.

V The problem of the limits of our senses brings us to the field of epistemology. For Lucretius, as for Epicurus, sensation is the basis of our knowledge.²¹ Let me take seeing as an example. According to Epicurus, we see things thanks to εἶδωλα, thin films emitted by objects. These films are supposed to preserve the forms of the objects from which they come and impress them on our eyes. But the films explain not only visual perception, smell and hearing—they also give an account of the process of thinking. The *differentia specifica* between the two is that the films which cause thought are thinner and finer than the films which cause perception. Frequent impinging of certain films leaves a certain result in our mind, and Lucretius seems to be referring to this result with the cognate nouns *notities* and *notitia*. These nouns may be his rather free interpretation of the Greek term πρόληψις.²²

Lucretius does not give a definition of *notities*, but the contexts in which this word appears show that we may translate it as ‘notion’ or ‘concept’. A couple of examples strike me as being particularly instructive. In the passage explaining a conceptual likeness between the movement of the dust-particles in the beam of light and the movement of the

²¹ 1.422-5; 699-700. Cf. *Epic. Ep. ad Herod* 38.

²² In the Epicurean philosophy of mind one of the basic concepts related to thinking is indicated by the term πρόληψις (Diog. Laert. *Vita Ep.* 31 a). Some scholars regard Lucretian *notities/notitia* as a rendering of πρόληψις, believing with Bailey that this term denotes a kind of expectation formed by empirical data derived from frequent sensations. However, this alleged Latin equivalent, taken from the common vocabulary, does not precisely convey the Greek notion of a knowledge ‘in advance’, an ‘anticipation’ or a ‘preconception’. As an answer to this incongruity, Bailey points out that Lucretius is often reluctant to translate a word literally and rather provides a natural Latin equivalent (Bailey 1947, vol. 1, p. 54). On the other hand, N. W. DeWitt interprets πρόληψις as a sort of innate idea, an ‘antonym of Plato’s ἀνάμνησις’, denying that Epicurus was an empiricist. Consequently, he believes that Lucretius did not understand the working of Epicurus’ πρόληψις (*Epicurus and His Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1954, pp. 135-150). Glidden seems to be closer to him than to Bailey when he suggests that Epicurean πρόληψις are like the platonic forms, because ‘both designate portions of reality, as opposed to subjective thoughts’ (Glidden 1983, p. 224). In the following examples, the word *notities* may be translated as ‘anticipation’, but a less technical ‘notion’ seems to be less stretched and equally appropriate. It seems that the meaning ‘anticipation’ results more from our wish to make Lucretius entirely agree with Epicurus than from an accurate translation of what we see in Latin.

atoms in the void, Lucretius points out that a small everyday experience such as the perception of dust in the air can ‘give us traces’ and thus put us on the track ‘of a [more important] notion/concept’ (*dare...vestigia notitiae*)—the movement of invisible atoms (2.124). While the choice of words used here implies that the movement of atoms is a concept *hunted* by a philosopher, the overall sense of the passage shows that a concept of a phenomenon undetectable by our senses (movement of atoms) may be acquired by an *analogy* with a phenomenon well-known to our senses (movement of dust in the air under the beam of light). Similarly, in another passage we read that we can ‘form a concept’ of colorless bodies (*vorti in notitiam*) through the sense of touch, like blind people do (2.745). In these two cases notion or concept is gained not just through the senses, but through a sort of interaction between the senses and the mind.

VI We just saw how Lucretius compared the mind to a hunter. The image suggested an active role played by our mind in the process of forming an idea. This role seems to be the focus of a difficult Epicurean concept of ἐπιβολὴ τῆς διανοίας (projection of the mind).²³

Earlier in the poem, in Book Two, Lucretius renders in Latin the phrase ἐπιβολὴ τῆς διανοίας. In this passage, already mentioned in the previous section, he claims that atoms have no color. Color is a secondary and changeable quality, and it actually depends on combination of atoms. Next, Lucretius wants to refute an objection:

*In quae corpora si nullus tibi forte uidetur
posse animi iniectus fieri, procul auius erras.
Nam cum caecigeni, solis qui lumina numquam
dispexere, tamen cognoscant corpora tactu
ex ineunte aevo nullo coniuncta colore,
scire licet nostrae quoque menti corpora posse*

²³ Bailey, author of the most complete analysis of the concept in Epicurus, argues that the phrase denotes activity of the mind which may be interpreted as ‘projection upon’, ‘attention to’, and in some cases as ‘apprehension’ and ‘view’. According to him, the ‘apprehension’ meant by this phrase includes apprehension of the finest films as well as apprehension of concepts, especially clear scientific concepts (C. Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, Clarendon Press, Oxford 1928, pp. 560-1).

Daniel Marković

uorti in notitiam nullo circumlita fuco. (2.739-45)

(If by any chance it seems to you that no projection of the mind can reach these bodies, you wander afar from truth. For since the blind-born, although they have never looked on the sunlight, still identify by touch bodies which they never from their birth associated with any color, one may understand that for our mind bodies may also give rise to a general concept even if they are not painted with any color.)

The phrase ‘projection of the mind’ (*animi iniectus*) is an obvious translation of the Epicurean ἐπιβολή τῆς διανοίας. It suggests that the mind can move its attention in a certain direction, in this case ‘downwards’, beneath the limit of the senses, towards an apprehension of colorless atoms.

The other phrase rendering ἐπιβολή τῆς διανοίας, *animi iactus*, denotes the same process, but in a different direction. The mind moves its attention ‘upwards’, above the limit of the senses, towards the totality of the space of the universe:

*Quaerit enim rationem animus, cum summa loci sit
infinita foris haec extra moenia mundi,
quid sit ibi porro, quo prospicere usque uelit mens
atque animi iactus liber quo peruolet ipse. (2.1044-7)*

(For the mind requires an explanation, since the totality of the space outside the borders of the world is infinite, what is it that lies out there. It wishes to extend its sight to that region, the region to which free projection of the mind would like to fly itself.)

The rationale of both phrases is clear: by a certain sort of action the mind can reach further than our senses, and essential elements of the scientific knowledge that we have are acquired through this activity.

VII It is time now to bring our observations together. We saw that Lucretius defines his basic task, the translation from Greek to Latin, as a task of a considerable difficulty. He has to interpret difficult Greek philosophical concepts with such an imperfect tool as the Latin language. The ideas of light and dark which he uses in the introduction to Book One define his overall task in terms of rendering the invisible visible.

We also saw that Lucretius points out that language bears a structural resemblance to nature. It consists of small elements, letters, which form an unlimited variety of combinations; every combination may be re-

duced to this simple set of signs for vocal utterances. According to Epicurus' principle discussed above, a word should correspond to an object in nature, or, in other words, a certain combination of letters should match a certain atomic formation. Thanks to this structural resemblance language becomes capable of reflecting nature and the way in which nature works.

The way in which Lucretius understands language may thus directly be related to the basic principle of Epicurus' *Main Doctrines*, viz. the atomic structure of the universe. The thread which brings us back to one of the basic Epicurean principles is not a surprising discovery. Epicurus composed his *Main Doctrines* as an epitome of the whole philosophical system he developed, and he expected his students to commit its maxims to memory. In this way they would always have in view the basic truths to which the reality can be reduced.²⁴

However, Lucretius' work exhibits utmost confidence in the educational force of poetry, which does not seem to be consistent with the teaching of Epicurus, whose famous words, Παιδείαν δὲ πᾶσαν, μακάριε, φεῦγε τὰκάρτιον ἀράμενος (Hoist your sail, dear boy, and run away from all culture, Diog. Laert. X, 6) reveal the opposite attitude. But Lucretius' approach to Epicurus is determined by the needs of his own personality, his own time and his own society, and this is why his poetry finds justification in another Epicurean postulate:

ὅθεν καὶ περὶ τῶν ἀδήλων ἀπὸ τῶν φαινομένων χρή σημειοῦσθαι. καὶ γὰρ καὶ ἐπίνοιαί πᾶσαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων γεγόνασι κατὰ τε περίπτωσιν καὶ ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα καὶ σύνθεσιν, συμβαλλομένου τι καὶ τοῦ λογισμοῦ. (Diog. Laert. X, 32)²⁵
(One should infer about that which does not come within the range of senses from that which does. For all our notions arise from our perceptions, through actual encountering, or through analogy, similarity or composition, with some aid from reasoning.)

This postulate explains Lucretius' general confidence in poetry, and places his particular interest in metaphors and poetic images on a firm

²⁴ Cf. Clay 1983, pp. 73-81; 176-91.

²⁵ After M. Marcovich, *Diogenes Laertius, Vitae philosophorum, lib. I-X*, vol. 1, Stuttgartiae-Lipsiae 1999.

epistemological foundation. Lucretius assumes that poetry, the art of language, is capable of reflecting nature and communicating it through our sense-perception. Thus, in accordance with the general Epicurean views on our cognitive processes, he relates the literal meanings of words to our sense-experience, and uses their metaphorical meanings to form this sense-experience into theoretical knowledge and explain phenomena like atoms, void or soul—the phenomena which lie outside the range of our senses. Our examination of the Lucretian epistemology revealed that both cognitive categories which he mentions, *notities* (concept) and *animi iactus* (projection of the mind), involve precisely the mental activity by which we grasp a metaphor: recognition of analogy. Thus the work of Lucretius embodies the fact that we have been rediscovering in 20th century, namely that theory of verbal expression and theory of philosophical inquiry cannot stand apart.

In conclusion, even if this may sound pretentious, I think that, following the guiding principles we found in *De rerum natura*, we should be able to point out the exact place in Lucretius' mind where the three inter-related aspects of his poetic activity come together. Mediation between Greek and Latin, mediation between the realm of nature and the realm of poetic language and mediation between the knowledge acquired through senses and the knowledge acquired through inference—these three aspects, taken together, perfectly reflect the semantic field of the Latin word *translatio*. The mechanism indicated by the abstract *translatio*, namely the transfer from one place to another, from one language to another, or from one idea to another, comprises and unifies the threefold interpretative, poetic and philosophical nature of Lucretius' work. Finally, this mechanism also sheds light on a crucial point of convergence of poetry and philosophy, namely the use of the creative power of language as a bridge from the world of senses to the world of mind.

Dragana Dimitrijević

Kako je Klodija postala Medeja? (Cic. *Cael.* 18)

Key words: Quoting, Antonomasia, Metaphor, Rhetoric strategy, Audience

Kada se danas pomene prokleta Jerina ili ljuba Strahinjića bana, to kod onih koji su redovno čitali školsku lektiru sigurno odmah budi asocijacije na zlu ili nevernu ženu. Takođe, kada čujemo stih »Čaša meda ište čašu zuči«, mi njegovu poruku smesta prepoznamo, čak i ako ne znamo autora; ova misao nam je poznata, te ćemo je po svoj prilici svrstati među zalihe tzv. narodne mudrosti. Ako se neko u javnom nastupu pozove na određenu ličnost ili misao iz kulturnog nasleđa date sredine, on na taj način želi da postigne više ciljeva odjednom.

Bez namere da povlačimo direktne paralele sa današnjim vremenom, u ovom članku pokušaćemo da ispitamo na koji način i zašto se Ciceron, pre više od dve hiljade godina, pozvao na grčku i rimsku tradiciju u svom govoru *Pro Caelio*. Ciceron je u ovoj besedi citirao stihove tri starija rimska autora (Enija, Terencija i Cecilija), a predmet naše analize biće samo citati iz Enija (*Cael.*18).

Tri stotine godina pre Cicerona, u svojoj *Retorici* Aristotel je naznačio da je pozivanje na autoritete važno retorsko sredstvo kojim govornik treba da utiče na slušaoca (*Rhet.* 1, 2, 2). Katkad objašnjenje za korišćenje citata nalazimo kod samog Cicerona. Na primer, u govoru *Pro Roscio Amerino* on kaže da su citati iz drama važni, zato što pomoću njih možemo da vidimo sebe u liku nekog drugog (*ut effictos nostros mores in alienis personis...videremus*, *Rosc. Amer.* 47). Ovakvo objašnjenje nije sasvim u skladu sa Kvintilijanovim mišljenjem da se citiranju pribegava radi pojačavanja argumentacije i ukrašavanja besede (*Inst.* 1, 8, 11). Sredinom pedesetih godina I veka pre n. e. (56-54 g.) u svim Ciceronovim sudskim besedama nailazimo na specifičan način pojačavanja govornikove argumentacije, u vidu citata iz predklasične rimske književnosti. Pre i posle navedenog perioda Ciceron je pribegao ovom retorskom sredstvu prilikom obraćanja u javnosti svega četiri puta. Početkom XX veka naučnici su izneli dva suprotna stava kao objašnjenje za ovu pojavu: 1) tih godina

Ciceron je osećao veliko samopouzdanje posle slavnog povratka iz progonstva, pa se odvažio na veću slobodu izražavanja, i 2) korišćenje citata u tolikoj meri jeste posledica njegovog rada na retorskom delu *De oratore*¹. Ovom prilikom nećemo se dublje upuštati u razmatranje tog pitanja, ali ćemo se odvažiti da iznesemo svoj sud: oba objašnjenja smatramo ispravnim, tj. mislimo da se radilo o nizu faktora, a ne samo o jednom. Da je citiranje bilo uobičajen retorski postupak, možemo zaključiti upravo iz govora koji analiziramo. Naime, pre nego što je naveo prvi stih, kojim počinje Enijeva tragedija *Medea*, Ciceron napominje da je nešto ranije i Marko Kras isti taj stih uvrstio u svoju besedu (*Cael.* 18).

Ciceron je jedan od antičkih autora čija su dela oduvek izazivala veliko interesovanje naučnika, ali do sada nije bilo poklonjeno dovoljno pažnje proučavanju citata u njegovim delima². Poslednjih godina pojavilo se nekoliko radova na ovu temu, ali se nijedan, koliko nam je poznato, nije pozabavio citatima u Ciceronovim govorima³. Stoga, smatramo da ono, što je u brojnim radovima pomenuto samo uzgred, zaslužuje da se istraži detaljnije i nadamo se da ovim člankom dajemo tome makar skroman doprinos.

3. i 4. aprila 56. godine pre n. e. u Rimu se odigralo suđenje rimskom vitezom Marku Celiju Rufu, Ciceronovom *klijentu* i učeniku.

Osvrnućemo se na trenutak na Celijevu raniju karijeru. Smatra se da je Celije rođen 82. godine⁴ u mestu *Interamnina* (danasnji Teramo) na teritoriji Picenuma (*Cael.* 5). U dobi od oko šesnaest godina Celije je poveren na staranje dvojici istaknutih političara, Marku Liciniju Krasu i Marku

¹ Zagovornik prvog objašnjenja bio je M. Radin, a drugog W. Zillinger. Vidi: M. Radin, »Literary References in Cicero's Orations«, *CJ* 6 (1911), 216; W. Zillinger, *Cicero und altrömischer Dichter*, (Würzburg, 1911), 62 f.

² Iscrpnu analizu Ciceronovog odnosa prema pozorištu, određenim autorima, kao i njegovu upotrebu pozorišne terminologije nudi W. Wright u *Cicero and the Theater*, (Northampton, Mass., 1931). On, doduše, navodi i koje starije rimske autore je Ciceron citirao i na kom mestu, ali ni za jedan citat ne daje detaljniju analizu.

³ Npr. to su: U. Eigler, »Cicero und die römische Tragödie: eine Strategie zur Legitimation philosophischer Literatur in philosophischen Spätwerk Ciceros«, *Spudasmata* 80 (2000), 619-636; C. Auvray-Assayas, »Relectures philosophiques de la tragédie: Les citations tragiques dans l'œuvre de Cicéron«, *Pallas* 49 (1998), 269-277.

⁴ Plin. *N.H.* 7,165. Postoji i mišljenje da je Celije rođen nešto ranije.

Tuliju Ciceronu (*Cael.* 72). Krajem 62. ili početkom 61. godine pridružuje se Kvintu Pompeju Rufu koji je dobio na upravu provinciju Afriku (*Cael.* 73). Po povratku iz Afrike Celijski diže optužnicu protiv bivšeg konzula Gaja Antonija Hibride, Ciceronovog kolege 63. godine. Suđenje je održano marta 59. godine i Gaj Antonije je osuđen, iako je njegov branilac bio Ciceron⁵. Ova pobjeda na sudu predstavlja prelomnu tačku u Celijskoj karijeri i ulaznicu u rimsko visoko društvo. On se seli u luksuzni rimski kvart, Palatin, gde uzima u najam kuću Publija Klodija Pulhera, Ciceronovog neprijatelja (*Cael.* 18). U to vreme verovatno stupa u intimne odnose sa Klodijevom sestrom Klodijom, udovicom Kvinta Cecilija Metela Celera. Kada je ova veza prekinuta, Klodija je možda vrebala prilikom da napakosti svom bivšem ljubavniku. Početkom 56. godine Celijski poziva na sud Lucija Kalpurnija Bestiju, ali je ovoga puta Ciceronova odbrana bila uspešna⁶. Celijski se spremao da ponovo podigne optužnicu. Međutim, aprila iste godine i sam je bio pozvan na sud. Razloge za dizajniranje optužnice protiv Celijskog verovatno treba tražiti na dve strane. S jedne strane Celijski je trebalo sprečiti da ponovo tuži Bestiju, i verovatno da to predstavlja glavni razlog, a sa druge strane, moguće je da je Celijski inicirao raskid sa Klodijom pa se radilo i o suđenju sestri jednog od najvažnijih ljudi na rimskoj političkoj sceni tih godina⁷.

Optužnica protiv Celijskog sastojala se od pet tačaka (*Cael.* 23): 1) *de seditionibus Neapolitanis* – verovatno je bio u pitanju nekakav lokalni spor; 2) *de Alexandrinorum Neapolitanis* – predpostavlja se da ova tačka stoji u vezi sa tačkom (5); 3) *de bonis Pallae* – reč je o prestupu nasilnog lišavanja imovine i verovatno se odnosi na neku porodičnu svađu; 4) *de veneno in Clodiam parato* – takođe je u vezi sa tačkom (5); 5) *de Dione* – Celijski se tereti za umešanost u ubistvo filozofa Diona koji je bio na čelu aleksandrijskog poslanstva, kao i za umešanost u napad na ostale članove te delegacije.

⁵ Dio. Cass. 38, 10.

⁶ Cic. *Q.fr.* 2, 3, 6.

⁷ Takav stav zastupa T. A. Dorey. Vidi njegov članak: »Cicero, Clodia and the *Pro Caelio*«, *G&R* 5 (1958), 175-180. Međutim, nešto ranije R. G. Austin insistirao je da se prevashodno radi o Klodijinoj osveti. Vidi: R. G. Austin, ed. *M. Tulli Ciceronis Pro M. Caelio Oratio*, 3rd ed. (Oxford, 1960).

Glavni tužilac na suđenju Celiju bio je sedamnaestogodišnji Bestijin sin, Lucije Sempronije Atratin, takođe Ciceronov učenik⁸. Njegovi saradnici bili su Publije Klodije (verovatno se ne radi o narodnom tribunu 58. godine, već o nekom njegovom bliskom rođaku) i Lucije Herenije Balb. Na strani odbrane prvi govornik bio je sam optuženi, Celije, zatim je besedio Kras i na kraju Ciceron.

Budući da su sačuvani, doduše malobrojni, ali za našu temu ključni, fragmenti Atratinove i Celijeve besede, prvo ćemo se pozabaviti njihovim izlaganjem.

Seriju mitoloških asocijacija započeo je Atratin nazvavši Celija *pulchellus Iason*⁹, verovatno u želji da naglasi njegovu proračunatost, prevrtljivost i verolomnost, aludirajući na raskid sa Klodijom, kao i otimanje zlata. Međutim, budući da je Jason mitološki lik koji budi i negativne i pozitivne asocijacije (npr. njegova snalažljivost, sposobnost, hrabrost i dr.), to je za tužioca postao mač sa dve oštrice. Posle Atratinovog eksplicitnog izjednačavanja Celija i Jasona, čak i da ostali govornici više nisu ni dotakli krug priča o Argonautima, Ciceronu je to moglo da bude dovoljan povod da Klodiju kasnije nazove Medejom. S našeg gledišta teško nam je da zamislimo kako Atratin nije bio svestan te »opasnosti«. Međutim, ovde nije bila presudna njegova brzopletost ili nesposobnost, već Ciceronovo veliko iskustvo i veština. U stvari, radilo se o poznatoj retorskoj tehnici korišćenja protivničke argumentacije u sopstvenu korist¹⁰. Takođe je verovatno da je tužilac bio svestan mogućeg obrta, ali se uzdao u to da se Ciceron neće upustiti u rizično »hodanje po žici« između stvaranja jakog argumenta i srljanja u neprimereno izražavanje, što je bio jedan od najtežih retorskih manevara¹¹. Na suđenju Celiju ova Atratinova

⁸ Podatak o Atratinovoj starosnoj dobi nalazimo kod Svetonija: *Deperditorum librorum reliquiae*, 10.

⁹ Fr. 7 Malcovati. Sintagmu *pulchellus puer* prvi put nalazimo kod Lucija Licinija Krasa (fr. 44 Malcovati = Cic. *De orat.* 2, 262), Ciceron je verovatno preuzeo i pridevom *pulchellus* označava Klodija u pismima Atiku (*Att.* 1, 16, 10; 2, 1, 4; 2, 22, 1). Sve navedene podatke preuzeli smo iz: C. J. Classen, »Ciceros Rede für Caelius«, *ANRW I.3* (1973), 73.

¹⁰ Vidi: A. Corbeill, *Controlling Laughter: Political Humor in the Late Republic*, (Princeton, 1996), 17.

¹¹ *Ibid.*

mitološka asocijacija bila je samo prva u nizu.

Posle izlaganja tužbe, na strani odbrane prvo je nastupio Celije. Iz njegovog govora sačuvano je samo nekoliko fragmenata, a za našu temu važne su reči: *Clytaemestram quadrantariam*. Pominjanje Klitemnestre odmah navodi na pomisao o nevernoj ženi, koja je organizovala ubistvo rođenog muža. Celije je sigurno na to i računao, rukovodeći se dobro poznatim principom uticanja na duše slušalaca. Ako je posle Atratinove besede Ciceron imao ideju o poređenju Klodije sa Medejom, sada je za to stvoren i odličan preludij: optuženi je smelo oformio još jedan značenjski par *Clodia – Clytaemestra*. Potvrdu za tvrdnju da su Rimljani osećali da likovi Klitemnestre i Medeje pripadaju istom semantičkom polju (obe su ostvarile zamisao o ubijanju svojih muževa), nalazimo kod samog Cicerona, kao i kasnije kod Propercija¹².

Supstantivizirani pridev *quadrantaria* i Ciceron je upotrebio u svojoj besedi, i to samo jedanput, ali tek u drugoj polovini govora, kada je svojom argumentacijom već izvršio izvestan uticaj na sudije (*Cael.*62). Nasuprot tome, poređenje Klodije sa Medejom izneo je gotovo odmah posle uvodnog dela i razvio na ceo jedan odeljak (*Cael.* 18). Sigurno je da je pri takvom postupanju imao na umu gore pomenuti princip opasne granice između dobre dosetke i krajnjeg neukusa. Poređenje Klodije sa Medejom očigledno je bilo u granicama dozvoljene duhovitosti, ali na njeno poistovećivanje sa prostitutkom Ciceron je mogao da se osmeli, doduše samo na tren, jedino zato što je to već izrekao jedan od njegovih prethodnika.

Marko Kras je besedio kao drugi govornik na strani odbrane. U okviru priče o Celijevoj umešanosti u ubistvo egipatskih poslanika, on je citirao prvi stih iz Enijeve tragedije *Medea*. Ne znamo u kolikoj su meri uopšte govornici, koji su zastupali jednu stranu, bilo optužbu, bilo odbranu, usaglašavali svoja izlaganja. Znamo pak da je svako preuzimao određeni deo predmeta i da je, kao i danas, presudan značaj imala završna reč, u našem slučaju – za to je bio zadužen Ciceron. U ovoj parnici on je sarađivao sa Celijem i Krasom, čija je retorska veština verovatno zaostajala za njegovom. Stoga, nije bez osnova tvrditi da je Ciceron

¹² U Ciceronovom delu *De fato* neposredno pre navođenja stihova iz Enijeve tragedije *Medea* pominje se Klitemnestra (35, 2), takođe se i kod Propercija ova dva lika pominju zajedno (3, 19).

bio takoreći glavni kreator Celijeve odbrane i da su prva dva govornika jednostavno sledila njegov scenario. Tako možemo da zamislimo kako Celijevo pominjanje Klitemnestre i Krasovo citiranje Enija nije bilo slučajno, već da je unapred dogovoreno. Usledilo je Ciceronovo izlaganje.

Smatramo da će naše istraživanje biti potpunije ako se vratimo samo neku godinu unazad i pogledamo kako je Ciceron nazivao Klodiju u svojoj prepisci.

Prvo svedočanstvo o Klodiji datira iz januara 62. godine, a nalazimo ga u Ciceronovom pismu upućenom Klodijinom mužu Kvintu Ceciliju Metelu Celeru, tadašnjem namesniku Cisalpijske Galije (*Fam.* 5, 2, 6). U tom pismu Ciceron se žali na ponašanje Celerovog brata, narodnog tribuna Kvinta Cecilija Metela Nepota, a o Celerovoj ženi izražava se pozitivno. Samo na ovom mestu Ciceron Klodiju naziva Klaudija, kako se ova žena od rođenja i zvala. U istoriji ona je ostala poznata kao Klodija, što je plebejska varijanta istog imena, a dovodi se u vezu sa prelaskom njenog brata Klodija iz patricijskog u plebejski rod.

U nekoliko pisama Atiku 60/59. godine Ciceron Klodiju naziva βῶπις (*Att.* 2, 9; 12; 14). Ovo imenovanje, sasvim je jasno, nije vrednosno neutralno. Budući da iz istog perioda datira Ciceronovo pismo Atiku u kojem on jasno iznosi svoj dubok prezir prema Klodiji, znamo da je datu antonomaziju upotrebio u ironičnom smislu. Pri (pre)imenovanju Klodije Ciceron nije posegao za nekim ličnim imenom, već se poslužio stalnim epitetom grčke boginje Here. Čime je motivisana ova antonomazija? Upotreba reči βῶπις mogla bi biti aluzija na Klodijinu fizičku privlačnost i mogli bismo je shvatiti doslovno. Međutim, ne treba zaboraviti da je ova antonomazija mogla da budi i asocijacije druge vrste. Ciceronove reči mogu se protumačiti kao aluzija na incest Klodije i njenog brata Klodija, a Ciceron se te teme dotiče i u govoru *Pro Caelio*. Stoga, moguće je i tumačenje prema kojem se Klodija poredi sa Herom ne zbog lepog lika, već zbog rodoskrvne veze sa bratom. Pri imenovanju Klodije Ciceron je ovde upotrebio mitološku metaforu, što će učiniti i u govoru *Pro Caelio* neku godinu kasnije.

Pred Ciceronom je stajao težak zadatak: svojom besedom trebalo je da nadvisi sve prethodne govornike, od kojih su dvojica bila njegovi možda

najtalentovaniji učenici¹³. Ciceronova beseda trebalo je da se pozabavi četvrtom i petom tačkom optužnice. Međutim, njegova strategija sastojala se u tome da težiste govora stavi na Celijevu i Klodijinu vezu, a da samo ovlaš pređe preko četvrte tačke. Naravno, stavljajući akcenat na ljubavnu aferu, a ne čak ni na konkretne optužbe u vezi sa Klodijom, Ciceron je sudijama namerno skretao pažnju sa ozbiljnijih pitanja. Stoga je već je pre nekoliko decenija primećeno da i sama ova beseda podseća na dramski komad, ili TV sapunicu¹⁴. Razlog za ovakav Ciceronov izbor sigurno treba tražiti i u činjenici da je Ciceron besedio 4. aprila, prvog dana rimskog praznika *Ludi Megalenses*, kada su se na pozornici izvodili dramski komadi. Time, takođe, možemo bar delimično da objasnimo zašto su govornici na ovom suđenju u tolikoj meri koristili mitološke metafore. Naime, znali su da će tako ostaviti jak utisak na sudije, budući da su baš pomenute mitološke ličnosti bile glavni junaci drama koje su se tih dana prikazivale u Rimu.

Kako je nastala Ciceronova antonomazija *Clodia – Medea*? Kao što smo napred rekli, pre nego što je naveo prvi stih iz Enijeve tragedije, Ciceron je napomenuo da je nešto ranije i Marko Kras taj stih izgovorio u okviru svoje besede. Čini se kao da na taj način Ciceron sebi obezbeđuje alibi, budući da se osmelio da citiranje iz Enijeve tragedija nastavi sve do stiha u kojem se eksplicitno pominje Medeja. Smatramo da je ovde celishodno da navedemo kontekst tih citata:

Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paulo ante dixit:

Utinam ne in nemore Pelio.

Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret:

Nam numquam era errans

hanc molestiam nobis exhiberet

Medea animo aegra, amore saevo saucia.

Sic enim, iudices, reperietis, quod, cum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque hanc adulescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse. (*Cael.*18)

¹³ O Celijevom talentu svedoče: Quint. *Inst.* 6, 3, 41; 11, 1, 51. Tac. *Dial.* 21, 25. Plin. *Epist.* 1, 20. Suet. *Gram.* 26.

¹⁴ Slično poređenje napravio je i J. M. May, »Patron and Client, Father and Son in Cicero's *Pro Caelio*«, *CJ* 90.4 (1995). Takođe vidi: K. A. Geffcken, *Comedy in the Pro Caelio*, (Leiden, 1973).

Interesantno je kako su ovde dva Enijeva stiha, koji kod Cicerona gotovo da slede jedan za drugim, upotrebljeni povodom dve različite tačke optužnice. Prvi navedeni stih (*Utinam ne in nemore Pelio*) odnosi se na četvrtu tačku optužnice. Sledeći citirani stih, koji je u originalnom Enijevom tekstu od prvog udaljen nekoliko redova (*Nam numquam era errans*), tiče se pete tačke optužnice i odnosi se na Klodiju. Važno je napomenuti da je prvi Enijev stih Ciceron naveo više puta u svojim delima. Prvi put, prema onome što znamo, to se dogodilo nešto manje od dvadeset godina pre ovog suđenja i to u prvom Ciceronovom retorskom delu *De inventione* (1, 91). Potom je iste reči citirao u delima *De fato* (35, 2), *De finibus* (1, 5) i *Topica* (61). U svim ovim delima, osim *De finibus*, Ciceron je odmah posle prvog citirao i drugi stih iz Enijeve tragedije (*Caessa accidisset abiegna ad terram trabes*). Međutim, verovatno da je smatrao kako to u ovom govoru ne bi bilo svrsishodno, budući da je trebalo blagovremeno preći na poentu, na reči koje opisuju Medeju, tj. Klodiju.

Na Klodiju se odnosi i treći citirani stih, koji se i u tragediji nadovezuje na prethodni (*Medea animo aegro amore saevo saucia*). Pri tom, Ciceron metaforu nije ostavio na planu asocijacije, već je Enijev stih, iz kojeg je aluzija na Klodiju bila više nego jasna, dopunio sopstvenim komentarom ...*Palatinam Medeam*. Tako je reč *Medea* gotovo izgubila obeležje metafore i dobila smisao pravog poređenja. Ova zamena imena ne bi bila efektna, da Klodija zaista nije imala izvesnih sličnosti sa Medejom: poticala je iz ugledne porodice, zaljubila se u došljaka, kome je, prema Ciceronovoj verziji, dobrovoljno dala zlato, i, navodno, otrovala je muža (doduše zakonitog, a ne onog kome je dala dragocenosti).

Da bismo način na koji je Ciceron citirao Enija učinili što jasnijim, na ovom mestu navešćemo stihove s početka Enijeve tragedije:

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes,
Neue inde nauis incohandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quia Argiui in ea delecti uiri
Vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum.
Nam numquam era errans mea domo efferret pedem
Medea, animo aegra, amore saevo saucia.*

U ovom govoru pri citiranju Enijevih stihova Ciceron postupa razli-

čito. Naime, prvi i drugi citirani stih nisu preuzeti u celini, dok je treći naveden do kraja. Pokušaćemo da pronađemo objašnjenje za takav retorski postupak. Enijeva tragedija *Medea* počinjala je sledećim stihom: *Utinam ne in nemore Pelio securibus*. Ne znamo na koji način je Kras naveo Enijeve reči i da li je možda prvi stih citirao u celini, nasuprot Ciceronu koji je izostavio poslednju reč. Ciceron je stoga mogao smatrati da je ponavljanje čitavog stiha nepotrebno, budući da su slušaocima, u ovom slučaju – sudijama, ove reči bile i inače veoma dobro poznate ili pak neposredno pre toga izgovorene. Razlog za izostavljanje poslednje reči možemo videti u njenom relativno malom semantičkom doprinosu celini iskaza. Dokaz da je pri izostavljanju date reči govornik imao na umu njenu redundantnost jeste i činjenica da i u *De finibus* nije naveo prvi Enijev stih u celini¹⁵. Ipak, odgovor treba tražiti i na drugoj strani, u retorskim zahtevima koji se odnose na ritam, a kojih je i manje obrazovana rimska publika (od one kojoj se u ovom slučaju obraćao Ciceron) bila savršeno svesna.

Objašnjenje za »skraćivanje« prvog Enijevog stiha nalazimo sagledavajući širi kontekst, dakle ceo rečenični period. Drugi stih citiran je samo do polovine, tj. u ovom slučaju Ciceronova »intervencija« bila je daleko veća. Ciceron je izostavio sledeće Enijeve reči: *mea domo efferreret pedem*. Budući da treći navedeni stih počinje rečju *Medea*, nameće se jasan zaključak zašto govorniku nije odgovaralo da prethodni stih citira u celini. Trebalo je izbeći da se na Klodiju, iliti Medeju, odnosi prisvojni pridev *mea*. Da Ciceron nije na ovakav način »isekao« Enijev stih, cela invektiva imala bi neuporedivo manji efekat, jer bi se tako govornik, makar isključivo na formalno – jezičkom planu emotivno približio predmetu svog napada. Budući da je Ciceron rečenične periode oblikovao prema određenim ritmičkim zakonitostima, predviđena dužina drugog citata verovatno je uticala na izostavljanje reči *securibus* u prvom stihu. Naime, za Ciceronov period karakterističan je tzv. *tricolon crescendo*, koji odlikuje gotovo podjednaka dužina prva dva dela perioda, sa značajno dužim trećim, poslednjim delom. Ako uzmemo da su, iz govornikove perspek-

¹⁵ Kvintilijan prvi Enijev stih citira isto kao Ciceron u ovom govoru, tj. nepotpuno (*Inst.* 7, 84). Zanimljivo je da je Varon sedmu knjigu svog dela *De lingua Latina*, u kojoj citira prva dva stiha Enijeve *Medeje* (7, 33), posvetio upravo Ciceronu.

tive, ova tri citata mogla činiti period (iako se u Ciceronovoj besedi ne nadovezuju neposredno jedan na drugi), primetićemo da je sproveden navedeni princip.

Postavlja se pitanje, zašto je Ciceron citirao stihove iz Enijeve, umesto iz Euripidove, drame *Medeja*, budući da je Enije, sudeći prema sačuvanim fragmentima, samo adaptirao Euripidovo delo. U gotovo svakom pismu Atiku Ciceron je u originalu citirao po nekog grčkog autora, često i Euripida. Verovatno je znao napamet izvestan broj stihova iz Euripidove *Medeje*, a svakako je znao početak, pa objašnjenje ne možemo tražiti u njegovom nedovoljnom poznavanju originala. Objašnjenje bi najverovatnije trebalo tražiti u raširenom mišljenju Rimljana u I veku pre n. e., koje je delio i sam Ciceron, da je rimska kultura, uključujući i književnost, dostigla takav nivo da može da konkuriše grčkim uzorima¹⁶. Enijeva dela čitana su kao obavezna lektira, te je bilo nezamislivo da se upotrebe grčki stihovi, iako ih je Enije gotovo samo preveo na latinski. Ciceron u besedama nije koristio grčki jezik, zato što ga je smatrao neprimerenim za rimske sudnice, te i zato što nisu svi slušaoci njime dovoljno dobro vladali. Takva Ciceronova odluka proizlazi iz njegovog načela da se beseda dobrog govornika mora dopasti i manje obrazovanom svetu i učenim ljudima (*Brut.* 185). Imajući to na umu možemo donekle odgonetnuti tajnu Ciceronovog uspeha – njegovi govori prijali su svakom uhu. Tako u govoru *Pro Caelio* on prvo navodi početni stih iz Enijeve tragedije *Medea*, to je već dovoljno da probudi brojne asocijacije kod obrazovanijeg dela publike. Ti slušaoci (u ovom slučaju – sudije) prisetili su se verovatno odmah i Euripidove tragedije. Oni, koji nisu bili sigurni o kojem se poznatom delu iz rimske lektire radi, veoma brzo dobili su dodatnu informaciju u vidu druga dva citirana stiha iz Enijevog dela. I na kraju, ako je bilo i onih koji i dalje nisu znali o čemu je tačno reč, Ciceron je raspršio sve nedoumice eksplicitno rekavši da je Klodija Palatinska *Medeja*. Znači, onima koji su odmah znali na šta govornik aludira bilo je prijatno, jer su se verovatno osećali povlašćeno i bili su ponosni na svoju

¹⁶ O tome svedoče Ciceronove reči u *Brut.* 138. Vidi: Ed. Adams, J. N., M. Janse and S. Swain, *Bilingualism in Ancient Society*, (Oxford, 2002), 132.

učenost, a ostalima je ceo ovaj retorski zahvat bio poučan, ali nije zahtevao mnogo naprezanja, pa je takođe ostavio dobar utisak.

Budući da su govornici na strani odbrane bili veoma ubedljivi, Celije je oslobođen svih optužbi. On je iz javnog života izašao isto tako, kako je i ušao – uz potrese i prasak. Dok je Ciceron bio prokonzul u Kilikiji, Celije je bio edil u Rimu te je putem pisama tražio da mu ovaj pošalje pantere i novac (*Fam.* 8, 2; 4; 6). U građanskom ratu stao je na Cezarovu stranu i obavljao je određene visoke vojne i civilne funkcije, da bi 47. godine svojevoljno doneo odluku o oslobađanju stanovništva od poreza, usprotivio se centralnoj vlasti i u južnoj Italiji skončao kao odmetnik, zajedno sa Milonom. Sudeći prema Ciceronovim pismima, Klodija i Ciceron su tokom četrdesetih godina imali dobrosusedske odnose i nema ni traga bilo kakvoj mržnji (*Att.* 12, 41; 42; 47).

Ideju da ličnost koja je predmet njegove invektive poistoveti sa Medejom Ciceron nije dobio prvi put na suđenju Celiju. Još 66. godine, deset godina pre ovog suđenja, u govoru *Pro lege Manilia* on je kralja Mitridata uporedio s Medejom (22). Naravno, ovde je to poređenje imalo i dodatan komičan efekat, s obzirom da se radilo o muškoj osobi. Maja 54. godine Ciceron ponovo pribegava istoj metafori, a ovog puta »meta« napada biće njegov dobar prijatelj Gaj Testa Trebacije, poznati pravnik (*Fam.* 7, 6)¹⁷.

I na kraju, ostaje pitanje s početka ovog teksta – zašto je Ciceron, ili zašto bilo ko i bilo kada pribegava pozivanju na kulturno nasleđe date sredine? Citiranjem starijih autora izlaganje dobija veću intelektualnu i moralnu težinu. Bez obzira na originalnost citirane misli, važna je sama činjenica da je ona opšte prihvaćena i veoma poznata. Znači, navođenjem takve misli autor naglašava da njegove ideje nisu nove, već da su ukorenjene u datoj sredini, da su deo tradicije. To je pogotovo važno ako je reč o konzervativnom društvu kakvo je u dobroj meri bilo rimsko u I veku pre n. e.

¹⁷ Svedočanstva o korišćenju imena iz grčke mitologije radi omalovažavanja protivnika nalazimo ne samo u pomenutim govorima, već i u Ciceronovom pismu Atiku iz 60. godine (*Att.* 1, 18), takođe mnogo pre procesa protiv Celija, kao i u jednom pismu iz 51. godine (5, 20).

How did Clodia become Medea? (Cic. *Cael.* 18)

Summary

When someone quotes a well-known line from the heritage, especially, when he does it in public, he wants to evoke the whole series of emotions in his audience.

Of the copious scholarship on Cicero, only very small part of it has made an attempt to deal with the quotations in Cicero's writings. Most of the citations from the dramatic poets are found in Cicero's philosophic works, less in his rhetorical treatises and letters, and in the speeches. But during the mid-fifties, in all Cicero's extant forensic speeches quotes from pre-classical Roman literature were used as a way of enforcing the orator's argumentation.

In this article I confine myself to a few remarks on Cicero's quotations from Ennius in his speech *Pro Caelio*. I am primarily interested in exploring the techniques that Cicero uses in citing Ennius, as well as explaining the citations' context and function within the work.

The main prosecutor was the seventeen year old L. Sempronius Atratinus, one of Cicero's students. The real motives and creators of the prosecution of Caelius have been widely disputed. R. G. Austin had a view that the prosecution was instigated by Clodia, sister of P. Clodius Pulcher, in order to drive her former lover from society. On the other side, this opinion has been challenged by T. A. Dorey.

The trial was held on 3-4 April 56 BC and *Ludi Megalenses* started on 4 April. This could explain to a certain extent why the orators mentioned mythological characters several times at this trial, comparing them with the main protagonists – Caelius and Clodia. They were aware that this would have a strong effect on the judges, since those mythological characters were the heroes of the plays which were in these days playing in Rome.

A series of mythological associations was initiated by Atratinus who called Caelius *pulchellus Iason*, probably wanting to emphasize his fickleness, calculating nature and treachery. On the other hand, Iason as a mythological character brings positive as well as negative associations (e.g. his ingenuity, skilfulness, boldness etc.) and it became a double-edged knife for the prosecutor.

After presenting a complaint, on the side of the defense the accused, Caelius, spoke first. He had formed another meaningful pair: Clodia and Clytemnestra.

M. Crassus spoke as a second orator on the side of the defense. Regarding the story about Caelius involvement in the murder of the ambassadors from Egypt, he quoted the first line from Ennius' tragedy *Medea*.

Cicero had a very difficult task: his speech had to excel those of all the previous orators. How is Cicero's antonomasia *Clodia-Medea* made? Before quoting the first verse from the beginning of Ennius' *Medea*, Cicero said that Marcus Crassus also included that verse in his speech. It seemed as if Cicero needed an alibi for himself,

since he dared to continue with citing verses from Ennius' tragedy up to the verse in which Medea is explicitly mentioned.

It is interesting to see how Cicero did act when quoting Ennius' lines. The first and second line quoted are not cited complete, and the third is left for the end. The reason for omitting the last word in the first line can be found in its relatively small semantic significance for the whole statement. The answer should also be sought in the rhetorical requirements regarding the rhythm, which were known even by less educated audiences. An explanation for "shortening" of the first Ennius' verse can be found in the wider context, i.e. the whole period. The second verse was quoted only in half, and in this case Cicero's intervention was much bigger. Cicero omitted the following words *mea domo efferret pedem*. Since the third cited verse begins with word *Medea*, there is an obvious conclusion why the orator did not want to quote the entire previous verse. The reference of the possessive adjective *mea* to Clodia or Medea would have been avoided. Because Cicero formed periods according to set patterns, the estimated length of the second quotation probably caused the omission of the word *securibus* from the first line. Actually, it was typical for Cicero's time to use a so called *tricolon crescendo*, which has two parts of the period of almost the same length and a significantly longer final part. Taking into consideration that from the orator's point of view these three quotations could have formed a period (although in Cicero's speech they do not come in sequence), we can notice a fulfilment of the above-mentioned principle.

It has been shown that Cicero did not rely on the use of words or thoughts not used elsewhere, but knew how to achieve the finest effects without stepping outside the common knowledge. His quotations are the direct answer to the expectations of his audience. He worked as an interpreter of public opinion and manipulated it. In mobilizing support for a client it was especially agreeable to call upon the distinguished Latin authors; their distinction added an intellectual weight and moral force to the argument. New ideas in the conservative Roman society, during the Republic period, were always suspect, but recourse to quotation could show that an orator's ideas were rooted deep in the history of Roman culture.

Jelena Savić

Bitka kod Magnezije u izveštaju Livijevom i Apijanovom

I. — Godine 190. pre Hr. odigrala se kod Magnezije pod Sipilom jedna od značajnih bitaka u helenističkoj i rimskoj istoriji. Pobedom u toj bici Rimljani su učvrstili svoju prevlast na Mediteranu: s porazom Seleukidske kraljevine, njihov prestiž proširio se daleko na Istok.

Ratovi koje su Rimljani vodili u prethodne tri decenije, u Španiji i u Africi, na Apeninskom poluostrvu i na Balkanu, imali su za glavni cilj bezbednost same Italije, prevlast u okolnim zemljama i na moru. A kada ih je rat protiv Antioha doveo na Istok, oni su se zadovoljili time da posreduju u uređivanju odnosa između maloazijskih država, i po obavljenom poslu povukli su se iz Male Azije.

Sa svoje strane, ni Antioh nije gledao ka Zapadu. Kada je on, godine 223, postao kralj, Seleukidska država je bila okrnjena: neke teritorije bili su preoteli Lagidi i Antigonidi, neke satrapije u centralnoj Aziji bile su se otpadile, neke zavisne države i mnogi maloazijski gradovi bili su otkazali poslušnost. Uza sve to, u prvim godinama Antiohove vladavine podignuta su dva velika ustanka. Pred mladim kraljem je bio velik i težak zadatak da na ogromnoj teritoriji Seleukidske kraljevine učvrsti svoju vlast. Antioh je najpre ugušio ustanke, a zatim je pokušao, diplomatskim i vojnim sredstvima, da povрати posede u južnoj Siriji, ali mu je taj pokušaj propao. Potom je pod svoju direktnu vlast doveo Jermeniju i Komagenu, a onda se pripremio za pohod na Istok. U zimu 211/210. krenuo je na sever, povratio Partiju, Hirkaniju i Baktriju, i najzad, posle šest godina, kroz južne oblasti svoje države prispeo u jednu od svojih prestonica, Seleukiju na Tigru. Tu je na ime svog uspeha uzeo ahemenidsku titulu Velikog Kralja, i u grčkom svetu postao Antioh Veliki.

O kraljevom poduhvatu širile su se, uglavnom kao rezultat kraljeve propagande, priče među Grcima, naročito među Etolcima, kojih je kao najamnika bilo mnogo u Antiohovo vojsci. Iz tih priča su Rimljani stekli prve predstave o moćnom kralju, ali s njime oni tad nisu imali ni posredne veze. Nakon istočnog pohoda Antioh se opet posvetio pitanju

južne Sirije i stoga sklopio savez sa Filipom V Makedonskim. Cilj dvojice kraljeva bio je da zajedno napadnu državu Lagida i razdele je među sobom. U strahu od Antioha, egipatski kraljevski namesnik uputio je izaslanika Rimljanima s molbom da u korist Lagida posreduju na seleukidskom dvoru. Sa Lagidima su Rimljani već bili u prijateljskim i (verovatno) savezničkim odnosima; pretnja Egiptu značila je makar daleku i posrednu pretnju rimskim interesima.

Kada je Filip ugrozio lagidske posede u Egejskom moru, ali i slobodne grčke gradove, Rođani i pergamski kralj Atal su pozvali Rimljane da mu se suprotstave: tvrdili su da će se on udružiti sa Antiohom, te da će oni tako udruženi predstavljati pretnju za sve, pa i za Rim. Senat je ozbiljno shvatio ta upozorenja i našao povod da zarati na Filipa u navodnom ugrožavanju slobode grčkih gradova.

Po Liviju, Scipion Afrikanac je u jednoj prilici primetio Antiohovom poslaniku da ne poznaje Rimljane. Ali reklo bi se da ni Rimljani nisu poznavali helenističke vladare. Pogled ovih čuvara Aleksandrovog nasleđa retko je dopirao preko granica Aleksandrovog carstva; unutar tih granica, oni su bili pravi suparnici uglavnom samo jedni drugima. Međutim, Rimljani su bili skloni da Antioha zamišljaju kao vladara neograničene ambicije i u isto vreme uviđali da su njegova sredstva i mogućnosti veoma veliki. Godine 199. jedno izaslanstvo Senata posetilo je Antiohov dvor i nagovestilo kralju da se Senat ne bi mešao u njegov sukob sa Lagidima ako on ne bi podržao Filipa protiv Rimljana. Antioh se tada držao ljubazno ali rezervisano: nije govorio o svojim namerama, što je kod Rimljana izazvalo podozrenje da će on stati na Filipovu stranu.

Antiohu je, naprotiv, Filipov rat sa Rimljanima pružio priliku da povрати vlast nad preotetim ili osamostaljenim gradovima u Maloj Aziji i na tračkom primorju. Kada su Rimljani, godine 196, pobedili Filipa, Antioh je imao ponovo u rukama svoje maloazijske i evropske posede. Njegovu vlast, međutim, nisu hteli da priznaju Smirna i Lampsak, verovatno uz podršku Pergama. Radi očuvanja svoje nezavisnosti od Antioha, ta dva maloazijska grada obratila su se za pomoć Rimu.

Na Istamskim igrama 196. godine Rimljani su proklamovali slobodu i autonomiju za sve grčke gradove, čak i za one u Aziji. Svrha proklamacije u korist azijskih gradova bila je u tome da se zaustavi Antioh. Iste godine se jedno Antiohovo poslanstvo sastalo s Rimljanima u Grčkoj, a

potom su rimski izaslanici posetili Antioha u Lisimahiji na Hersonesu. Rimljani se nisu osvrtni na argument naslednog prava na koje se pozivao Antioh, a naročito su mu zamerali obnovu Lisimahije. Kralj, opet, nije hteo da razume rimsku brigu za grčke gradove, sa kojima Rimljani nisu dotad imali nikakvih veza.

Sledeće godine, Antioh je dovođenjem novih i većih snaga učvrstio svoj položaj u Trakiji, ali je i uputio poslanstvo Rimljanima u Grčkoj, s predlogom da se sklopi prijateljstvo i savezništvo. Odgovoreno mu je da se o takvom predlogu – koji bi potvrdio Antiohovo pravo na evropske posede – može pregovarati samo u Rimu. Antioh, međutim, nije uputio poslanstvo u Rim. Takvim držanjem je pokazao da ostaje čvrsto pri odbrani svojih prava na evropske posede ne želeći pritom da ošteti Rimljane: on se, naime, nije mešao u njihove poslove u Grčkoj.

Iste, 195. godine, Hanibal, prinuđen da beži iz Kartagine, potražio je utočište na Antiohovom dvoru. Trenutak je bio takav da Hanibal nije imao drugog izbora. Trebao mu je neko čiji se interesi nikad nisu kosili sa kartaginskim, i ko nije ni u kakvoj obavezi prema Rimljanima niti upućen na njihovu pomoć. Može lako biti da je Hanibal računao i sa nesuglasicama između Antioha i Rimljana, i da se nadao da će u kralju naći pouzdanog a moćnog saveznika protiv onih koje je mrzeo. Antioh je primio Hanibala i dodelio mu visok položaj u vojsci. Ta okolnost dodatno je pokvarila Antiohove odnose s Rimljanima, koji su se sada pribojavali i eventualnog savezništva između Seleukidske kraljevine i Kartagine.

U zimu 194/193. Antioh je obnovio razgovore sa Rimom. Ovoga puta su Antiohovi legati došli u Senat, predlažući po drugi put prijateljstvo i savezništvo između dveju država. Rimski zahtevi su sada bili ublaženi: da se Antioh *ili* povuče iz Evrope *ili* odustane od maloazijskih gradova. S rimske tačke gledišta, to je bio ustupak Antiohu; ali takav predlog nije sasvim odstupao od pređašnje rimske politike, a Senat je sebi ostavljao dovoljno prostora da, ako se ukaže prilika, ipak zarati na Antioha, u skladu sa ambicijama kakvih je bilo tokom svih prethodnih godina.

Godine 193. Senat je sa svoje strane uputio Antiohu poslanstvo u Efes, ali se ni ti pregovori nisu razlikovali od prethodnih. Sve do rata – mada on neće odmah uslediti – diplomatskih pokušaja više nije bilo.

Te godine je pred Antiohom stajalo još samo da pokori Lampsak i Smirnu, kojima se u međuvremenu bila pridružila Aleksandrija u Tro-

adi. Odnosi sa Lagidima uređeni su udajom Antiohove ćerke za Ptolemeja Epifana. Hanibal je, izgleda, podsticao Antioha na rat sa Rimljanima, a Antioh je u vezi s tim potpomogao pobunu koja je izbila u Kartagini, mada se nije spremao za prekomorski napad na Italiju. S druge strane, kralj je rešio da Etolcima, na njihov zahtev, vojno pomogne da povrate gradove na koje su polagali pravo a Rimljani su im to pravo uskratili.

I tako je Antioh krenuo u Grčku, ali onde nije primljen kako se nadao i kako mu je bilo obećavano. Naime, grčki gradovi, koji su se 196. uz rimsku pomoć bili domogli slobode, strahovali su da će slobodu izgubiti ako jedan monarh stekne odlučujući politički uticaj u Evropi. Zbog toga se Antioh odlučio da pojedine gradove pridobije vojnom pretnjom. Pri zauzimanju eubejskih luka, jedan od njegovih komandanata pobio je jedan rimski odred. Time se Antioh zatekao u ulozi neposrednog krivca za rat. Godinu dana kasnije, 191, zbog loše saradnje Etolaca, on je poražen u bici kod Termopila. Nakon toga, kralj se povukao iz Grčke na Hersones.

Livijev i Apijanov izveštaj o bici kod Magnezije, koje dajem u prevođu, otpočinju u vreme Antiohovog bavljenja na Hersonesu. Pri početku odlomka iz Apijana opisani su događaji koji su se odigrali nešto *pre* onog trenutka kojim počinje odlomak iz Livija.

II. — Tit Livije se na rimskoj književnoj sceni pojavio u Avgustovo doba, posvećujući se dugotrajnom pisanju istorijskog dela koje, iako nije bilo direktno podstaknuto Avgustovom obnovom (kao što ni sam pisac nije pripadao privilegovanom krugu književnika udostojenih vladareve naročite pažnje), ipak pokazuje glavna obeležja avgustovske književnosti. Pripovedanje istorije Rima od samih početaka bilo je za Livija, nezainteresovanog za političku karijeru i razočaranog u postupke i karakter svojih sunarodnika u nekoliko prethodnih decenija, način da živi u slavnijim vremenima, ali i da kroz primere iz prošlosti pomogne iskvaenom pokolenju da se vrati staroj rimskoj vrlini. Posledica te želje je i njegova idealizacija istorijskih ličnosti. To je jedan od razloga što se Livijevi književni kvaliteti obično stavljaju iznad historiografskih.

Ne prihvatajući stilske tendencije nove generacije istoriografa, naročito ne njihovu težnju ka što sažetijem izrazu, Livije se opredeljuje za stil srodan sa govorničkim onako kako ga je definisao Ciceron. Taj je stil

»obilan i pokretan, i teče glatko i ravnomerno«. ¹ Livije se često trudi da u jednoj rečenici iznese i poveže što više činjenica. U ishodu, to su dugačke periode, komplikovane strukture, ali i dalje jasne i pregledne, a kada hoće da u okviru šire radnje zaokruži jedan događaj, Livije skraćenom rečenicom vešto sabira i zaključuje ispričano, tako da prelaz ne bude grub. Unutar rečenice, Livije ne štedi ni na elementima koji preciznije određuju ono što je ključno. Stoga je jasno zašto Kvintilijan stilske odlike Livijevog pisanja sažima u rečima *lactea ubertas*.

Livijevo delo je podeljeno na celine od po deset knjiga – dekade. Takva podela Livijeve istorije postojala je već u poznoantičko doba, premda je sam autor svoje delo pisao, a verovatno i izdavao, u pentadama. Istorijski događaji su izloženi analistički, po godinama, a kako je bliže svome dobu, Livije daje sve detaljnije izveštaje. Za izvore je imao dela mlađih rimskih analista (Valerija Ancijata, Klaudija Kvadrigarija, Licinija Maccera), a za kasniju istoriju i Polibijevo delo; natpise i dokumenta gotovo da nije koristio. Posle detaljne analize sačuvanih knjiga, odlomaka i perioha, danas se smatra da se Livije obično opredeljavao za onaj izvor do kojeg je u trenutku pisanja mogao najlakše da dođe. To je još jedan razlog što mu se osporavaju historiografski kvaliteti.

Analističko izlaganje daje dobar pregled pojedinačnih stanja u datim trenucima, ali njegova rascepanost ometa širi pogled na tok istorijskih događaja, a pogotovu umanjuje čar pripovesti. Na primer, čitalac koji se unese u opis ratnih operacija biće preusmeren, kada to najmanje iščekuje, na izveštaj o smeni magistrata u Rimu. Ta mana je utoliko upadljivija što Livije bogato pripoveda, pušta svoje ličnosti da govore izdašno i rečito, i rado drammatizuje čak i sitnije događaje. ² Sve to čini da se čitalac udubi u priču, pa iznenadne prekide u pripovedanju doživljava kao grubost.

Livije je često vrlo detaljan u izlaganju događaja, ali njegova pažnja nije uvek raspoređena po zaslugi. Osim dostupnosti ili nedostupnosti pojedinih izvora, razlog tome može biti i Livijevo lično interesovanje, kao i njegova procena interesovanja čitalaca. Recimo, ratne operacije oko

¹ Cic. *De or.* 2,64.

² U prevedenom odlomku, lep primer takve drammatizacije su događaji oko Fokeje (32). (Ovde i nadalje, u referencama na odlomke koje ću dati u prevodu podrazumeva se Livijeva knjiga 37 odnosno Apijanova Sirijska knjiga.)

Fokeje nisu od Livija zahtevale detaljan opis položaja i izgleda tog grada (dovoljno je bilo reći da Fokeja ima vrlo zgodnu i bezbednu luku, što je Rimljanima i bio motiv za opsadu); ali Livije, koji ni sam nije bliže poznao geografiju istočnog Sredozemlja, mogao je računati na to da će njegovim čitaocima opis jedne neobične tvrđave biti zanimljiv. Na drugoj strani, kada se ima u vidu Livijev prevashodni cilj da u rimskoj istoriji nađe uzore koje će ponuditi savremenima, razumljiv je i njegov interes za epizode u kojima se nalazi makar i omanji takav primer.³ Jasno je onda koliko će pažnju on posvetiti rimskoj vrlini ispoljenoj u zaista važnim situacijama. Jedna od takvih scena je ona u kojoj glavnu ulogu igra vojni tribun Emilije (43,1–4). Apijanova obrada (36) pokazuje koliko se o tome *moralo* ispričati, a razlog Livijeve razrade, u kojoj je Emiliju posred meteža pripisana čak i kraća beseda, leži u tome što Livijev ratnik mora i reću i delom da pokaže neustrašivost i strogost pred Livijevim čitaocem. Ima kod Livija, uostalom, znamenitih govora i izvan dramatičnih situacija. Takav je odgovor Scipiona Afrikanca Antiohovom legatu (36,3–8): govoreći o sebi, Afrikanac u stvari govori o pravom Rimljaninu – čoveku nepotkupljivom i negramzivom, kome su na prvom mestu država i čast.

III. — Mane koje proističu iz analističkog izlaganja istorije sasvim su strane Apijanovom delu. Apijanova koncepcija je osobena: on daje istoriju ratova raspoređenu geografski. Imajući pred očima veliku i stabilnu rimsku državu svog vremena (prva polovina II veka po Hr.), Apijan se interesuje za to kada i kako je koja od rimskih zemalja postala deo Carstva. »Smatrajući da bi poneko želeo da se na ovaj način obavesti o rimskoj istoriji, ja ću pisati o svakoj zemlji pojedinačno, izostavljajući ono što se u isto vreme dešavalo drugde.«⁴ Događaje Apijan izlaže kratko i samo u glavnim crtama, žrtvujući konciznosti manje važna imena i datume.

Koncepcija kakvu je Apijan odabrao ostavlja dosta prostora za umetničku obradu istorijske materije, ali pisac ipak pripoveda vrlo jednostavno. Razlog te jednostavnosti istovremeno je najkorisnija osobina Apijanovog dela kao istorijskog izvora: ono je uglavnom pisano kao istorija

³ Upor. izveštaj o odvažnosti rimske predstraže napadnute od Antiohovich konjanika (38,6–7).

⁴ App. *Prooem.* 13.

radi istorije. Apijanov cilj je da opiše i sposobnosti i slabosti jednako i Rimljana i njihovih protivnika, i da iznese ne samo istorijske događaje već i njihove uzroke, povode i posledice.

Ali Apijan ima i velikih mana. Kao historiograf, on je nepotpuno obavešten i nedovoljno kritičan prema svojim izvorima, pa zato i sam nepozdan. (Apijan spominje da se služio delima Polibija, Jeronima iz Kardije, Cezara, Asinija Poliona, Avgusta. Time nije isključeno da je on, bar mestimično, koristio i druge pisce.) Kao književnik, Apijan piše tako da mu se jednostavnost najčešće svodi na nemaštovitost, mada njegov stil nije sasvim lišen ukrasa: i kod njega istorijske ličnosti pokatkad govore, a događaji su ponekad prikazani dramski.⁵ Po pravilu, Apijanovo pripovedanje glatko teče i lako se prati.

IV. — Prikaz magnezijske bitke se kod Livija i Apijana poklapa u glavnim crtama, što je razumljivo budući da im je obojici kao glavni i verovatno najdetaljniji izvor za tu bitku služilo Polibijevo delo (čiji je odgovarajući deo, međutim, izgubljen). Očekivalo bi se, onda, da se ta dva izveštaja poklapaju i u važnijim detaljima – što nije uvek slučaj. Navešću tri primera.

Konzulova uloga. – Upadljivo je to što konzul, vrhovni zapovednik, i kod Livija i kod Apijana ima samo sporednu ulogu u osmišljavanju i izvođenju vojnih koraka. Istina je da on, Lucije Kornelije Scipion, nazvan *Asiagenes* posle ovog pohoda, nije dotad imao većeg komandantskog iskustva, ali se kao borac kod Termopila 191. već bio susreo sa Antiohovom vojskom. Glavnu ulogu u donošenju odluka ima konzulov brat, Publije Scipion Afrikanac, pobednik kod Zame. On je svome bratu, kad je ovaj dobio mandat da nastavi započeti rat protiv Antioha, dodeljen kao jedan od legata.

Situaciju koja je nastala u štabu Rimljana kada se Scipion Afrikanac zbog bolesti odvojio od vojske Livije i Apijan različito predstavljaju. Vođeću ulogu za to kratko vreme Livije prepušta konzulu, mada mu ne pripisuje niti kakvu naročitu zaslugu niti smelost niti dovitljivost. U jednom trenutku,⁶ njegov konzul je čak neodlučan, ali se ni tada ne javlja druga

⁵ Npr. bitka kod Panorma (24) ili povlačenje falange (35).

⁶ Liv. 39,1–5.

ličnost koja bi preuzela stvar u svoje ruke, već je tu savet da odluči šta će se raditi. Suprotno tome, kod Apijana⁷ Afrikanac svome bratu ostavlja određenog čoveka, Domicija, za glavnog savetnika, kojem onda Apijan pripisuje sve odluke, čak i postrojavanje vojske za boj.

*Sastav i raspored trupa pred bitku.*⁸ – Livije poklanja veliku pažnju opisu trupa, naročito Antiohovih (svakako zbog njihove šarolikosti i neobičnosti): taj opis je vrlo detaljan i precizan, i zauzima gotovo jednak prostor onome koji Livije daje celom toku bitke. Apijan je kraći, ne svugde jasan, a u pojedinostima čak je i nedosledan. Razlike u navedenom brojnom stanju pojedinih trupa nisu znatne, ali ima nekoliko važnih stvari u kojima se ova dva izveštaja ne slažu. Jedno je to što uz bokove falange kod Livija stoji pešadija, a kod Apijana konjica. Drugo je položaj četvoroprega sa srpovima: Livije ih smešta na levo krilo Antiohove vojske, ispred konjičkih trupa, a Apijan im daje isturen položaj na bojnopolju. Treće je raspored komande na rimskoj strani: Livije ne govori eksplicitno ko zapoveda kojim delom trupa, ali je iz njihovog rasporeda i sleda događaja (koji su isti i kod Apijana) jasno da se Eumen nalazi na desnom krilu. Apijan kaže da je desno krilo pripalo Domiciju, a Eumenu levo: tu se izvesno radi o Apijanovoj grešci, jer on, nedosledno sopstenoj tvrdnji, odrede koje je dodelio Domiciju smešta na levi kraj vojske, a Eumenovu akciju na desno krilo.

*Falanga.*⁹ – Apijan detaljno govori o Antiohovoju falangi kod Magnezije: kakvi su bili njen poredak za bitku i položaj u odnosu na ostale trupe i kako su ti faktori uticali na njene napadačke i odbrambene mogućnosti; zatim o njenom neuspehu u bici i, najzad, o pribranom i časnom povlačenju pred neprijateljem: iako ne može da napadne, falanga se drži u čvrstom poretku, od kojeg Rimljani i dalje zaziru. Livije piše o sastavu falange bolje nego o njenom poretku i položaju. O sudbini falange u bici, on daje sasvim kratak izveštaj: falangite u jednom trenutku zahvata strah, a Rimljani ih tuku i spređa i s leđa, neustrašivi čak i pred Antiohovim slonovima.

⁷ App. 30.

⁸ Vidi Liv. 39,7–41,8 i App. 31–33.

⁹ Vidi Liv. 41,1–4, 42,3–6 i App. 32, 35.

V. — Kod oba pisca se u opisu događaja neposredno vezanih za bitku izdvajaju dva lika suprotstavljena ne samo u ratu već i po svome karakteru i ambicijama. To su Antioh i Scipion Afrikanac.

Livije se ne trudi da eksplicitno saopšti kakav je Antioh. Usputnim napomenama o Antiohovom strahu i kolebljivosti, i scenama poput one u kojoj njegov izaslanik pokušava da podmiti Afrikanca,¹⁰ Livije ostavlja čitaocu da posredno zaključi o Antiohovo inferiornosti. Apijan daje jače obojenu sliku: Antioh je uplašen, mahnit, nestalan, lakomislen, brzoplet, gramziv. Takav lik Velikog kralja u suprotnosti je sa predstavom kakva se o njemu može steći na osnovu politike koju je vodio u prethodnih trideset godina vladavine. Sudeći po tome, Antioh je bio razborit, vešt i istrajan političar, odvažan i sposoban vojskovođa. Ali u ratu sa Rimljanima kao da mu je sasvim ponestalo ne samo osvajačke ambicije već i borbene energije: on najčešće gleda da izbegne direktan sukob, kao nadajući se da će ga Rimljani ostaviti da uživa plodove svojih ranijih uspeha.

Karakter Scipiona Afrikanca ocrtan je, i kod Livija i kod Apijana, gotovo isključivo kroz njegove govore. Scipion je uzor vrline: trezven, strog, nepotkupljiv, samouveren. Njegov cilj je odbrana odluka i ugleda Senata, a kako je za Rimljanina čast države i njenih institucija neprikosnovena, Scipion ni po koju cenu neće odstupiti od onoga što mu je zadatak.

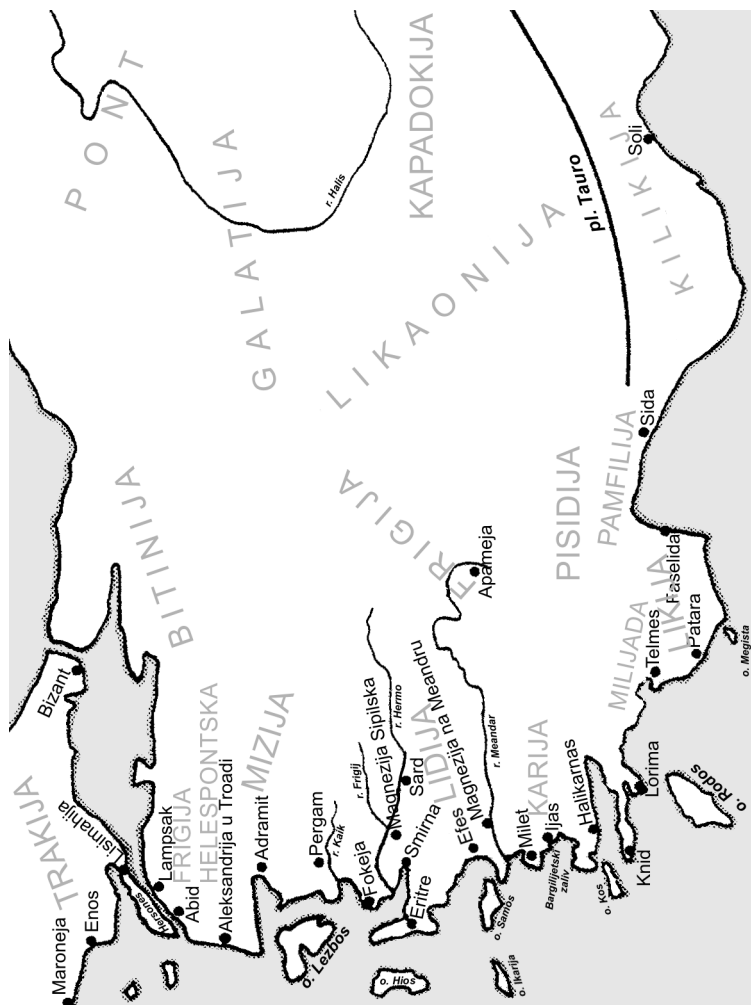
Kroz ova dva lika Livije i Apijan objašnjavaju uzroke i posledice ne samo bitke kod Magnezije već i čitavog rata. Razlika je u tome što Livije rimsku pobedu objašnjava vrlinom i »fortunom«, dok Apijan pokušava da je rastumači i racionalno, kao posledicu Antiohových grešaka. Stoga, premda Livije daleko nadmašuje Apijana u pripovedanju, Apijan sa svojim pokušajem da šire sagleda uzročno-posledične veze među događajima stoji ovde ispred Livija.

¹⁰ Liv. 36,2.

Literatura

- J. BRISCOE, *A Commentary on Livy: Books XXXIV–XXXVII*, Oxford 1981.
- G. B. CONTE, *Latin Literature: A History*, prev. J. B. Solodow, red. D. Fowler — G. W. Most, Baltimore—London 1994.
- J.-M. ENGEL (izd.), *Tite-Live, Histoire romaine*, tom 27: knj. XXXVII, Paris 1983 (izdanje teksta sa francuskim prevodom i komentarom).
- M. HOLLEAUX, »Rome and Macedon: The Romans against Philip«, u: S. A. Cook—F. E. Adcock—M. P. Charlesworth (izd.), *Cambridge Ancient History, Volume VIII*, Cambridge 1954², str. 138–198, i »Rome and Antiochus«, u istom, str. 199–240.
- S. HORNBLOWER—A. SPAWFORTH (izd.), *The Oxford Classical Dictionary*³, Oxford 1996.
- A. LESKY, *Povijest grčke književnosti*, prev. Z. Dukat, Zagreb 2001.
- E. NORDEN, *Die antike Kunstprosa*², I, Leipzig—Berlin 1923.
- P. G. WALSH, *Livy: His Historical Aims and Methods*, Cambridge 1961.
- H. WHITE (prev.), *Appian's Roman History*, I–II, LCL 1972 (sa paralelnim grčkim tekstom iz nenavedenog izvora).
- K. ZIEGLER—W. SONTHEIMER (izd.), *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike*, I–V, München 1975.

Karte*

Karta 1
Mala Azija u vreme Sirijskog rata

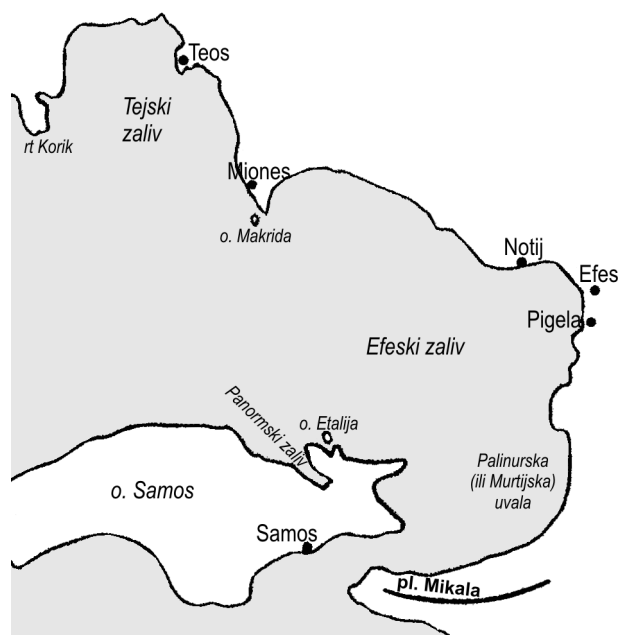
* Izrađene prema kartama uz ENGELovo izdanje Livija.

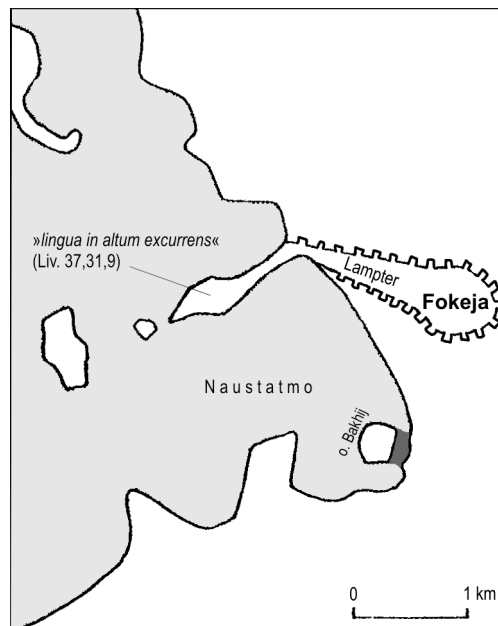
Karta 2

Pohod rimske vojske kroz Malu Aziju do bojišta kod Magnezije

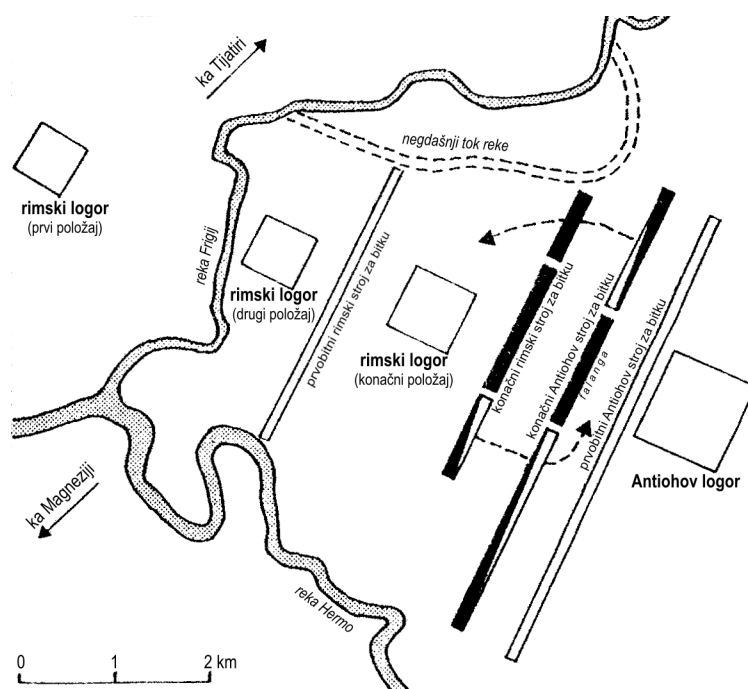
Jelena Savić

Karta 3
Mionos sa širom okolinom

Karta 4
Fokeja

Karta 5
Položaji logora i trupa u bici kod Magnezije

31,1 quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci prauo (ut res ipsa postea docuit) consilio iussit. **2** non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam tota hieme tolerare et obsidentis quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus et interim spem pacis per occasionem temptare. **3** nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post aduersam naualem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit et Sardis recepit se; **4** atque inde in Cappadociam ad Ariarathen qui auxilia accerserent et quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum iam consilium ut acie dimicaret intentus, misit.

5 Regillus Aemilius post uictoriam naualem profectus Ephesum, directis ante portum nauibus, cum confessionem ultimam concessi maris hosti expressisset, Chium, quo ante nauale proelium cursum ab Samo intenderat, nauigat. **6** ibi naues in proelio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta nauibus Hellespontum ad exercitum traiciendum misit, Rhodios parte praedae et spoliis naualibus decoratos domum redire iubet. **7** Rhodii impigre praeuertere ad traiciendas copias consulis [iere], atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere, classis Romana ab Chio Phocaeam traiecit.

8 in sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma; duum milium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur, coit deinde ex utraque parte in artiores uelut cuneum; Lamptera ipsi appellant.

Tit Livije **XXXVII 31–45 i 55,4–56,10**

(Dogadajima koji su opisani u sledećem odlomku prethodila je pomorska bitka na pola puta između grada Teja i Samosa, kod rta Mionesa. U toj bici je rimska flota pod komandom pretora Lucija Emilija Regila i uz pomoć izvesnog broja rodoskih lađa potukla Antiohovu mornaricu. Zapovednik kraljeve flote Poliksenida uspeo je da pobegne u Efes, ali tek pošto je izgubio čak četrdeset lađa: trinaest su ugrabili Rimljani, a ostale su stradale u požaru ili su potopljene.)

31,1 To je Antioha prestrašilo, jer nije verovao da potisnut sa mora može da kontroliše udaljena područja, pa je na osnovu te – kako se kasnije ispostavilo, pogrešne – procene zapovedio da se povuče posada iz Lisimahije,¹ da ga Rimljani ne bi tamo pritisli. **2** A u stvari, bilo je lako ne samo Lisimahiju odbraniti od prvog naleta Rimljana, već i izdržati opsadu tokom cele zime, i još odugovlačenjem dovesti neprijatelja u krajnju oskudicu, a u međuvremenu uvrebat i priliku za sklapanje povoljnog mira. **3** Ali je Antioh posle neuspeha u pomorskoj bici ne samo predao Lisimahiju nego i odustao od opsade Kolofona² i povukao se u Sard. **4** Odatle je onda poslao ljude Arijaratu u Kapadokiju³ da obezbede pomoćne trupe; i gde god je još drugde mogao, poslao je da se sakupi vojska, okrenuvši se sada samo jednome: da sukob reši na bojnopolju.

5 Emilije Regil se posle pobede na moru zaputio u Efes, postrojio lađe pred luku i iznudio od neprijatelja konačnu objavu o povlačenju sa mora. Onda je otplovio na Hios, kuda se sa Samosa bio otisnuo pre pomorske bitke. **6** Kada je onde popravio lađe oštećene u borbi, pošalje Lucija Emilija Skaura⁴ sa trideset lađa na Helespont da prebace vojsku, a Rođane, nagradivši ih delom plena i pomorskim trofejima, otpusti kući. **7** Rođanima je, međutim, bilo stalo da se prvo prihvate prebacivanja konzulovih trupa, te su tako otišli; tek pošto je i ovaj posao svršen, vratili su se u domovinu. A rimska mornarica je sa Hiosa prebačena u Fokeju.

8 Fokeja⁵ se nalazi duboko u morskopolju i duguljastog je oblika; zidine obuhvataju prostor od dve i po hiljade koraka, a onda se sa obe strane sužavaju kao u kakav klin, koji stanovnici zovu Lampter. **9** Širina tog mesta iznosi hiljadu dve stotine koraka; odatle se ka pučini pruža, u

9 mille et ducentos passus ibi latitudo patet; inde lingua in altum mille passuum excurrans medium fere sinum uelut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem uersos portus tutissimos habet. qui in meridiem uergit, Naustathmon ab re appellant, quia ingentem uim nauium capit; alter prope ipsum Lamptera est.

32,1 hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis, priusquam aut scalis aut operibus moenia aggredere, mittendos censuit praetor qui principum magistratumque animos temptarent. postquam obstinatos uidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. 2 altera pars infrequens aedificiis erat; templa deum aliquantum tenebant loci; ea prius ariete admoto quaterne muros turresque coepit; 3 dein cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries; 4 et iam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros temptarent, 5 adeo obstinate restitere oppidani ut facile apparet plus in armis et uirtute quam in moenibus auxilii esse. 6 coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. 7 dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem uersi, sed undique omnes ad munienda et obmolienda quae ruinis strata erant concurrerunt.

8 huic operi intentis superuenit Q. Antonius a praetore missus qui, castigata pertinacia eorum, maiorem curam Romanis quam illis ostenderet esse ne in perniciem urbis pugnaretur; 9 si absistere furore uellent, potestatem iis dari eadem condicione qua prius C. Liuii in fidem uenisent se tradendi. 10 haec cum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, temptata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem nihil in eo praesidii esse rettulerant, tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur.

11 cum signa in urbem inferrentur et pronuntiasset praetor parci se deditis uelle, clamor undique est sublatus, indignum facinus esse Phocaeenses, numquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere. 12 ab hac uoce, uelut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrunt. Aemilius primo resistere et reuocare dicendo captas

dužinu od hiljadu koraka, jedan jezik koji kao crta preseca zaliv otprilike po sredini, a na mestu gde se uskom trakom spaja sa kopnom gradi dve sigurne luke, okrenute na suprotne strane. **10** Ona koja gleda na jug, budući da prima velik broj brodova, zove se, razumljivo, Naustatmo; druga luka se nalazi uza sam Lampter.

32,1 Kada je rimska mornarica zauzela ove dve bezbedne luke, pretor je ocenio da, pre nego što se na zidine krene bilo lestvama bilo opsadnim spravama, valja poslati u grad da se ispita raspoloženje magistrata i ljudi od ugleda. Pošto je utvrdio da oni ostaju pri svome, započeo je opsadu na dva mesta. **2** U jednom kraju grada nije bilo mnogo građevina; izvestan deo tog prostora zauzimali su hramovi. Rimljani donesu ovna najpre na tu stranu, pa stanu da potresaju zidine i kule. **3** Potom, kada se tamo steklo mnoštvo Fokejaca radi odbrane, donet je ovan i na drugu stranu. **4** I zidine sad na oba mesta počnu da se ruše. Kad su, na njihov pad, Rimljani krenuli na juriš preko samih ruševina, a neki od vojnika pokušali da se lestvama popnu na zidine, **5** stanovnici grada su pružili tako odlučan otpor da se jasno videlo da su im oružje i hrabrost od veće pomoći nego bedem. **6** Nateran, dakle, opasnošću u kojoj se vojska našla, pretor naredi da se dâ znak za povlačenje, kako ih ne bi iznenadilo očajničko i gnevno mahnitavanje stanovništva. **7** Ali čak ni kad je bitka prekinuta, Fokejci nisu hteli da se primire, već su se odasvud sjatili da oprave i zatrpaju što je bilo porušeno.

8 U tom poslu zatekao ih je Kvint Antonije, kojeg je pretor poslao da ih ukori zbog tvrdoglavosti i ukaže im na to da se Rimljani više od njih staraju da se borbom ne uništi grad. **9** Fokejcima je rečeno da će im se, ako odustanu od svog nerazumnog ponašanja, omogućiti da se predaju pod istim uslovima koje im je bio obećao Gaj Livije.⁶ **10** Oni na to zatraže pet dana za donošenje odluke, pa za to vreme ispitaju postoji li mogućnost da od Antioha dobiju pomoć. Pošto se poslanstvo upućeno kralju vratilo sa odgovorom da od njegove zaštite nema ništa, Fokejci otvore kapije, uz dogovor da se s njima neće postupiti kao sa neprijateljima.

11 Kada su rimske zastave unete u grad, a pretor objavio svoju nameru da Fokejce poštedi na ime toga što su se predali, podigne se graja sa svih strana: kako je skandal da se Fokejci, nikada pouzdani saveznici, a uvek ljuti neprijatelji, izvuku nekažnjeno.⁷ **12** Na taj glas, kao po komandi, rastrči se vojska na sve strane u pljačkanje grada. Emilije im se najpre

non deditas diripi urbes, et in iis tamen imperatoris non militum arbitrium esse. **13** postquam ira et auaritia imperio potentiora erant, praecoenibus per urbem missis liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne uiolarentur; et in omnibus quae ipsius potestatis fuerunt fides constitit praetoris: **14** urbem agrosque et suas leges iis restituit; et quia hiems iam appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit.

33,1 per idem fere tempus consuli transgresso Aeniorum Maronitarumque fines nuntiatur uictam regiam classem ad Myonnesum relictamque a praesidio Lysimachiam esse. **2** id multo quam de nauali uictoria laetius fuit, utique postquam eo uenerunt refertaque urbs omnium rerum com meatibus uelut in aduentum exercitus praeparatis eos excepit, ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe proposuerant sibi. **3** paucos dies statiuam habuere, impedimenta aegrique ut consequerentur qui passim per omnia Thraciae castella fessi morbis ac longitudine uiae relictis erant.

4 receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perueniunt, ubi, omnibus cura regis Eumenis ad traiciendum praeparatis, uelut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis nauibus, sine tumultu traiecere. **5** ea uero res Romanis auxit animos, concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. **6** statiuam deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte quibus ancilia mouentur religiosi ad iter inciderant. **7** idem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, diiunxerant ab exercitu, causaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

34,1 per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra uenerat Byzantius Heraclides de pace afferens mandata;

2 quam impetrabilem fore magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum, quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. **3** statuit tamen non prius consulem adire quam P. Scipionem – et ita mandatum ab rege erat; in eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat, **4** notumque erat gentibus qui uictor ille in

suprotstavljao i zvao ih natrag: gradovi se, govorio je, ne pljačkaju kad su predati već kad su osvojeni; i, na kraju krajeva, treba da odlučuje zapovednikova a ne vojnička volja. **13** I pošto su se gnev i pohlepa pokazali jačima od komande, Emilije pošalje glasnike po gradu sa naredbom da se celo slobodno stanovništvo okupi kod njega na forum, kako nad njima ne bi bilo izvršeno nasilje; i u svim stvarima koje su zavisile isključivo od njega održao je datu reč: **14** vratio je Fokejcima upravu nad gradom i gradskom teritorijom, i iznova uspostavio staro uređenje; i, budući da je zima već bila na pragu, odabrao je da mornarica prezimi u fokejskoj luci.

33,1 Otprilike u isto vreme, konzulu, koji je prošao kroz teritoriju Enjana i Maronjana,⁸ bude javljeno da je kraljeva mornarica pobedena kod Mionesa, a i da je Lisimahiju napustila posada. **2** Ovo drugo je donelo mnogo veću radost nego pobeda na moru, naročito kada se po dolasku u Lisimahiju ispostavilo da ih taj grad, opskrbljen najraznovrsnijim zalihama baš kao spremljenim za dolazak vojske, prima prijateljski – a oni su već bili zamislili krajnju oskudicu i mukotrpnu opsadu. **3** Postave onde logor na nekoliko dana, da bi im se pridružili komora i bolesnici koji su, iscrpljeni bolešću i dugim putovanjem, bili ostavljani svud po tračkim utvrđenjima.

4 Kada su svi pristigli, krenu ponovo maršem preko Hersonesa i stignu na Helespont. Pošto se kralj Eumen⁹ pobrinuo da pripremi sve za njihov prelazak, a lađe – kako je primorje bilo mirno i niko ih nije ometao – bile raspoređene u više luka, oni se u najboljem redu prebace na drugu stranu. **5** To što im je prelazak u Aziju ostavljen slobodan ohrabrilo ih je, jer su bili pretpostavili da će to zahtevati veliku borbu. **6** Po prelasku provedu neko vreme u stativnom logoru na Helespontu, jer su tad pali dani kada se iznosi sveti štit, pa su marševi zabranjeni. **7** Tih istih dana, Publija Scipiona su još jači obziri – bio je salijski sveštenik – odvajali od vojske; tako su se zadržali i zbog njega, dok im se ne pridruži.

34,1 Baš tih dana dođe u logor kraljev legat Heraklid iz Bizanta,¹⁰ noseći predloge za mir.

2 Veliku nadu da će se mir sklopiti ulivalo mu je to što se Rimljani zadržavaju i oklevaju; ranije je verovao da će oni, čim se dohvate Azije, pohrliti koliko ih noge nose ka kraljevom logoru. **3** Odluči ipak da ne ode konzulu pre nego Publiju Scipionu – a tako mu je i kralj bio naložio. U Publija Scipiona se najviše uzdao jer, osim što su njega širokogrudost i

Hispania, qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in potestate regis erat.

5 is ubi et quando et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli a Chalcide Oreum petentem circumuentum ab regiis nauibus tradunt; 6 alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapsus ex equo cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. 7 illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret hospitiumque priuatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adolescentem quam cultus est potuisse.

8 ob haec cum aduentum P. Scipionis legatus expectasset, ubi is uenit, consulem adit petitque ut mandata audiret. 35,1 aduocato frequenti consilio legati uerba sunt audita.

2 is, multis ante legationibus ultro citroque nequiquam de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit quod priores legati nihil impetrassent: Zmyrnam enim et Lampsacum et Alexandriam Troadem et Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse; 3 quarum Lysimachia <ia>m cecisisset regem, ne quid habere eum in Europa dicerent; eas quae in Asia sint ciuitates tradere paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, uindicare ab imperio regio uelint; 4 impensae quoque in bellum factae partem dimidiam regem praestaturum populo Romano.

5 hae condiciones erant pacis; reliqua oratio fuit ut, memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur et alienam ne urgerent; finirent Europa imperium: id quoque immensum esse; 6 et parari singula acquirendo facilius potuisse quam uniuersa teneri posse; 7 quodsi Asiae quoque partem aliquam abstrahere uelint, dummodo non dubiis regionibus finiant, uinci suam temperantiam Romana cupiditate pacis et concordiae causa regem passurum.

ea quae legato magna ad pacem impetrandam uidebantur, parua Romanis uisa: 8 nam et impensam quae in bellum facta esset omnem praestare regem aequum censebant, cuius culpa bellum excitatum esset,

velika slava činile naročito pomirljivim 4 i što se u celom svetu znalo kako se on kao pobednik poneo u Španiji a potom u Africi, još se i njegov sin¹¹ nalazio kod kralja kao zarobljenik.

5 Gde je, kada i u kojoj prilici Scipionov sin zarobljen, oko toga se pisci, kao i oko mnogo čega drugog, ne slažu. Jedni kažu da su ga na početku rata, dok je plovio iz Halkide za Orej,¹² opkolile kraljeve lađe; 6 drugi pak da su ga po prelasku u Aziju bili poslali sa fregelskim konjičkim odredom u izvidnicu do kraljevog logora, i da je on, pošto mu je u susret navalila konjica, pri povlačenju u zbrci skliznuo s konja, te su ga savladala dva konjanika, i tako je odveden kralju. 7 U ovome se, međutim, pisci potpuno slažu: sve i da mir sa Rimljanima nije bio prekinut, sve i da je kralja za Scipione vezivalo lično prijateljstvo, mladić ne bi bio bolje ugošćen niti bi uživao veću darežljivost i naklonost nego što je imao kao zarobljenik.

8 Iz tog razloga je legat čekao dolazak Publija Scipiona; i čim je ovaj stigao, legat ode konzulu i zamoli ga da sasluša šta on ima da iznese. 35,1 Sazvan je vojni savet u punom sastavu, i legat je saslušan.

2 On je kazao da se, posle mnogih uzaludnih poslanstava upućenih na obe strane radi mira, on uzda da će u tom poslu uspeti baš zato što prethodnici nisu ništa postigli: jer oni su se stalno iznova raspravljali oko Smirne, Lampsaka i Aleksandrije u Troadi, a u Evropi oko Lisimahije.¹³ 3 Od ovih gradova, kralj se već povukao iz Lisimahije, da se ne bi reklo kako on drži nešto u Evropi, a spreman je da preda i one u Aziji, kao i druge koje bi Rimljani, na osnovu njihovog pristanka uz rimsku stranu, hteli da oslobode kraljeve vlasti. 4 Osim toga, kralj namerava da isplati rimskom narodu polovinu ratnih troškova.

5 To je sve što se ticalo uslova za mir. Ostatak Heraklidovog govora je bio o tome kako Rimljani, imajući na umu prevrtljivost ljudske sudbine, treba da se obuzdaju u sreći koja ih prati i da ne ugroze tuđu: neka im se država završava sa Evropom, jer već i takva je ogromna; 6 ionako su lakše sticali jednu za drugom pojedine teritorije nego što će ih sad držati na okupu; 7 a ako žele da otcepe i neki deo Azije, sve dok nisu u pitanju osetljiva područja, kralj će radi mira i sloge dopustiti da njegovu umerenost pobedi rimska pohlepa.

Sve ovo, što je prema viđenju legata imalo težinu za sklapanje mira, Rimljanima se činilo neznatnim. 8 Oni su smatrali i da je pravo da kralj,

9 et non Ionia modo atque Aeolide deduci debere regia praesidia, 10 sed sicut Graecia omnis liberata esset, ita quae in Asia sint omnes liberari urbes; 11 id aliter fieri non posse quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.

36,1 legatus postquam nihil aequi in consilio impetrare se censebat, priuatim –sic enim imperatum erat– P. Scipionis temptare animum est conatus. 2 omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem dixit; deinde, ignarus et animi Scipionis et moris Romani, auri pondus ingens «est» pollicitus et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset.

3 ad ea Scipio: »quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror, cum te fortunam eius a quo uenis ignorare cernam. 4 Lysimachia tenenda erat ne Chersonesum intraremus, aut ad Hellespontum obsistendum ne in Asiam traiceremus, si pacem tamquam ab sollicitis de belli euentu petituri eratis; 5 concesso uero in Asiam transitu et non solum frenis sed etiam iugo accepto, quae disceptatio ex aequo, cum imperium patiendum sit, relicta est? 6 ego ex munificentia regia maximum donum filium habebō; aliis deos precor ne umquam fortuna egeat mea, animus certe non egebit. 7 pro tanto in me munere gratum me in se esse sentiet si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit, publice nec habebō quicquam ab illo nec dabo. 8 quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. abi nuntia meis uerbis, bello absistat, pacis condicionem nullam recuset.«

9 nihil ea mouerunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac uicto iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli apparatus intendit.

37,1 consul omnibus praeparatis ad proposita exsequenda cum ex statiuis mouisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque ciuitate obuiam effusa, uenit. 2 inde Ilium processit, castrisque in campo qui est subiectus moenibus positus in urbem arcemque cum escendisset, 3 sacrificauit Mineruae praesidi arcis, et Iliensibus in omni rerum uerborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus et Romanis laetis origine sua.

čijom je krivicom rat počeo, nadoknadi celokupne ratne troškove, **9** i da kraljeve posade treba da se povuku ne samo iz Jonije i Eolide **10** već, kao što je oslobođena cela Grčka, tako treba da se oslobode i svi gradovi u Aziji; **11** a to ne može da se ostvari drukčije do da se Antioh odrekne poseda s ove strane Taura.

36,1 Ocenivši da od saveta ne može da izdejstvuje nimalo pravde, legat pokuša – tako mu je bilo zapovedeno – da pridobije Publija Scipiona lično. **2** Pre svega ostalog, rekao je da će mu kralj vratiti sina bez otkupa; zatim mu, ne poznajući ni karakter Scipionov ni rimski običaj, obeća velik tovar zlata, i toliko učešća u Antiohovoј vlasti da mu neće do kraljevstva nedostajati ništa osim kraljevske titule – samo neka izdejstvuje mir.

3 Na to će Scipion: »To što ne uviđaš kakvi su Rimljani uopšte, ni kakav sam ja kojem si poslat, ne čudi me mnogo kad vidim da ne uviđaš u kakvom je položaju onaj od kojeg dolaziš. **4** Trebalo je da držite Lisimahiju da mi ne bismo ušli na Hersones, ili da se suprotstavite na Helespontu da ne bismo prešli u Aziju, ako ste hteli da o miru pregovarate sa protivnikom zabrinutim za ishod mogućeg rata. **5** A ovako, ako ste nas pustili u Aziju, ako ste prihvatili i uzdu i jaram,¹⁴ kako mislite da razgovaramo ravnopravno, sad kad morate da se pokoravate? **6** Od kraljeve darežljivosti ja ću kao najveći poklon primiti sina; a što se tiče ostalog, ja bogove molim da mi sudbina takve stvari ne onemogući, mada moje srce nikada neće za njima čeznuti. **7** Kralj će se uveriti da ću mu za takav poklon biti zahvalan, ako bude želeo ličnu zahvalnost za lično dobročinstvo. Od javnih stvari niti ću šta od njega prihvatiti niti ću mu dati. **8** Ono što u ovoj prilici mogu da mu pružim jeste pouzdan savet. Idi i poruči mu od mene da se uzdrži od rata i da ne odbije nijedan uslov za mir.«

9 Te reči nisu kralja uopšte dotakle, jer je bio uveren da će rata sigurno biti, kad mu Rimljani, sasvim kao već pobeđenome, diktiraju uslove. Više, dakle, ne spominjući mir, on usmeri svu pažnju na ratne pripreme.

37,1 Spremivši sve u predviđenu svrhu, konzul krene¹⁵ iz logora i najpre stigne u Dardan, a potom u Retej; na oba mesta stanovništvo mu je masovno izašlo u susret. **2** Odatle produži u Ilij, gde postavi logor na polju ispod zidina. Ušavši u grad i popevši se na tvrđavu, **3** prinese žrtvu Minervi kao zaštitnici grada. Pri svakoj ceremoniji i u svakom govoru Ilijci su isticali da Rimljani od njih vode poreklo, a i Rimljani su se radovali svojoj postojbini.

inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt. **4** eo et Eumenes rex, primo conatus ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, aduersis deinde uentis cum aliquot diebus superare Lecton promunturium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit in castra Romana cum parua manu contendit. **5** ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat consul, in eadem statiuia rediit. inde plurium dierum praeparatis cibariis consilium erat ire ad hostem priusquam hiems opprimeret.

6 regia castra circa Thyatiram erant. ubi cum audisset Antiochus P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent misit. **7** non animo solum patrio gratum munus sed corpori quoque salubre gaudium fuit, **8** satiatusque tandem complexu filii »renuntiate« inquit »gratias regi me agere, referre aliam gratiam nunc non posse quam ut suadeam ne ante in aciem descendat quam in castra me redisse audierit.«

9 quamquam sexaginta milia peditum, plus duodecim milia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate uiri, in quo ad incertos belli euentus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, et transgressus Phrygium amnem circa Magnesiam quae ad Sipylum est posuit castra; **10** et ne, si extrahere tempus uellet, munimenta Romani temptarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex uallum fossae circumdedit, **11** interiore labro murum cum turribus crebris obiecit unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

38,1 consul circa Thyatiram esse regem ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. **2** inde cum profectum audisset, secutus uestigia citra Phrygium amnem quattuor milia ab hoste posuit castra. **3** eo mille ferme equites –maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti– tumultuose amni traiecto in stationes impetum fecerunt. **4** primo turbaerunt in compositos, dein, cum longius certamen fieret <et> Romanorum ex propinquis castris facili subsidio cresceret numerus, regii fessi iam et

Krenuvši odatle, stignu za šest dana na izvor reke Kaika. **4** Tamo se zaputi i kralj Eumen, koji je bio najpre pokušao da sa Helesponta vrati flotu u zimski logor u Eleji, ali pošto nekoliko dana zbog nepovoljnih vetrova nije uspeo da prođe rt Lekton, iskrcao se i sa malim odredom pohitao najkraćim putem u rimski logor, da ne bi propustio početak operacija. **5** Iz logora ga pošalju u Pergam da obezbedi zalihe. Predavši nabavljeno žito onima koje je konzul odredio, on se opet vrati u logor. I pošto su pripremili višednevna sledovanja, planirao se polazak na neprijatelja pre nego što stegne zima.

6 Kraljev logor nalazio se blizu Tijatire. Čim je saznao da se Publije Scipion razboleo i da je prebačen u Eleju, Antioh uputi poslanstvo koje će Scipionu vratiti sina. **7** To se pokazalo ne samo kao dar drag očinskom srcu, već i kao lekovita radost. **8** Izgrlivši sina, Scipion reče poslasticima: »Poručite kralju da mu zahvaljujem, ali da u ovom trenutku mogu da mu uzvratim samo tako što ću ga posavetovati da ne kreće u bitku pre nego što bude obavešten da sam se ja vratio u logor.«

9 Sa svojih šezdeset hiljada pešaka i dvanaest hiljada konjanika Antioh je češće priželjkivao da se upusti u boj, ali na preporuku ključnog čoveka, koji je u tom neizvesnom trenutku pred rat imao da mu bude oslonac bez obzira na ishod – on se povukao. Prešao je, tako, Frigij i postavio logor u okolini Magnezije pod Sipilom. **10** A da Rimljani ne bi, ako bi on odlučio da odugovlači, napali na njegovo utvrđenje, iskopao je šanac šest lakata dubok i dvanaest lakata širok, pa ga opasao dvostrukim palisadom, **11** a uz unutrašnju ivicu podigao zid sa gusto raspoređenim kulama, da se sa njih može neprijatelju lako omesti prelazak preko šanca.

38,1 Misleći da se kralj nalazi kod Tijatire, konzul neprekidnim maršem siđe, petog dana, ka Hirkanskoj dolini. **2** Obavestivši se da je kralj odande otišao, krene za njim, pa s ove strane Frigija¹⁶ podigne logor na četiri hiljade koraka od neprijatelja. **3** Tu na rimske stražarne odrede napadne, sjurivši se preko reke, otprilike hiljadu konjanika, uglavnom Galaćana izmešanih sa nešto Daha¹⁷ i drugih konjanika-strelaca. **4** Rimljani su isprva bili iznenađeni i pometeni. Ali, kako je bitka odmicala i broj Rimljana porastao zahvaljujući pomoći koja je lako pristigla iz nedaleko smeštenog logora, kraljevi konjanici se umore i, nemoćni da se nose sa brojnijima od sebe, pokušaju da se povuku. Međutim, Rimljani

plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt.

5 biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem; tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo milia fere et quingentos passus ab hoste posuerunt castra.

6 metantibus et muniendo occupatis, tria milia delecta equitum peditumque regionum magno terrore ac tumultu aduenere. 7 aliquanto pauciores in statione erant; hi tamen per se, nullo <a> munimento castrorum milite auocato, et primo aequum proelium sustinuerunt et crescente certamine pepulerunt hostes, centum ex iis occisis, centum ferme captis.

8 per quadriduum insequens instructae utrimque acies pro uallo steterunt; quinto die Romani processere in medium campi, Antiochus nihil promouit signa, ita ut extremi minus mille pedes a uallo abessent.

39,1 consul postquam detractari certamen uidit, postero die in consilium aduocauit quid sibi faciendum esset si Antiochus pugnandi copiam non faceret; 2 instare hiemem; aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna uellet, differendum esse in aestatem bellum.

3 nullum unquam hostem Romani aequae contempserunt. conclamatum undique est, duceret extemplo et uteretur ardore militum,

4 qui, tamquam non pugnandum cum tot milibus hostium sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas per uallum castra inuadere parati erant si in proelium hostis non exiret. 5 Cn. Domitius, ad explorandum iter et qua parte adiri hostium uallum posset missus, postquam omnia certa rettulit, postero die propius admoueri castra placuit; tertio signa in medium campi prolata et instrui acies coepta est. 6 nec Antiochus ultra tergiuersandum ratus, ne et suorum animos minueret detractando certamen et hostium spem auerget, et ipse copias eduxit, tantum progressus a castris ut dimicaturum appareret.

7 Romana acies unius prope formae fuit et hominum et armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant; quina milia et quadringenos singulae habebant. 8 Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt; hastatorum prima signa, dein principum erant, triarii postremos claudebant. 9 extra hanc uelut iustam aciem a

su im bili za petama pa su uz obalu i pobili izvestan broj neprijatelja pre nego što su se ovi domogli reke.

5 Naredna dva dana reku nisu prelazili ni jedni ni drugi, i vladalo je zatišje. Trećeg dana, rimska vojska se cela prebaci odjednom preko reke i postavi logor na otprilike dve i po hiljade koraka od neprijatelja.

6 Dok su Rimljani razmeravali i utvrđivali teren za logor, približi im se tri hiljade odabranih kraljevih konjanika i pešaka u zastrašujućem nalletu. 7 Rimski stražarni odred je brojno bio manji, ali ipak nije pozvao u pomoć ni jednog od vojnika koji su radili na utvrđivanju logora, već je sam ravnopravno primio bitku, a zatim, kad se borba razbuktala, uspeo čak i da potisne neprijatelje, pobije jednu stotinu, i još stotinak zarobi.

8 Svakog od naredna četiri dana obe vojske su, svaka pred svojim palisadom, postrojavane za bitku. Petog dana Rimljani istupe nasred polja, 9 ali Antioh ne pomakne vojsku ni koraka; u tom trenutku, krajnji deo vojske se nalazio na manje od hiljadu koraka udaljenosti od palisada.¹⁸

39,1 Shvativši da neprijatelj odbija bitku, konzul narednog dana sazove ratni savet sa pitanjem šta da radi ako mu Antioh ne pruži priliku za borbu. 2 Reče da je zima već na pragu: moraće, dakle, ili da po zimi drži vojsku pod šatorima ili, ako je povuču u zimski logor, da rat odloži za leto. 3 Odgovor je bio – prezir kakav Rimljani nisu nikad pokazali ni za kojeg neprijatelja. Svi skoče u jedan glas: smesta neka povede vojsku u boj i iskoristi njen borbeni žar.

4 Vojnici su bili spremni da jurišaju i preko šanca i preko palisada na kraljev logor, kao da ih tamo ne čeka sukob sa silnim neprijateljima već silna stoka za klanje – ako samo neprijatelj ne izađe u otvorenu borbu. 5 Pošalju onda Gneja Domicija¹⁹ u izvidnicu da utvrdi sa koje strane se može prići neprijateljskom palisadu. Kada je sve precizno utvrdio, odlučeno je da se sledećeg dana logor pomeri još malo unapred. Trećeg dana izvedu vojsku na sredinu polja i počnu da je vrstaju za bitku. 6 Antioh zaključi da ne treba više da izbegava sukob, kako ne bi odgađanjem ubio vojsci volju za borbom, a protivničke nade uvećao. Tako i on izvede trupe, udaljivši se od logora dovoljno da bude jasno da će se boriti.

7 Rimska vojska bila je jednoobrazna i po ljudstvu i po oružju. Dve su legije činili Rimljani, a dve, koje su nosile naziv latinske, saveznici; svaka od njih je brojala pet hiljada četiri stotine vojnika. 8 Rimljani su bili raspoređeni u centru bojnog reda, a Latini na krilima; spreda su stajali

parte dextra consul Achaeorum caetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria milia ferme peditum, aequata fronte instruxit; ultra eos equitum minus tria milia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis Romanus equitatus erat; **10** extremos Trallis et Cretenses –quingentorum utrique numerum explebant– statuit. **11** laeuum cornu non egere uidebatur obiectis talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant; quattuor tamen inde turmae equitum oppositae.

12 haec summa copiarum erat Romanis, et duo milia mixtorum Macedonum Thracumque qui uoluntate secuti erant; hi praesidio castris relictis sunt. **13** sedecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt; nam praeterquam quod multitudinem regionum elephantorum –erant autem quattuor et quinquaginta– sustinere non uidebantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt, siue quia magnitudine (longe enim illi praestant) siue robore animorum uincuntur.

40,1 regia acies uaria magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem et sex milia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. haec media acies fuit, in fronte in decem partes diuisa; **2** partes eas interpositis binis elephantis distinguebat; a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. **3** hoc et roboris in regiis copiis erat, et perinde cum alia specie tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem praebebat. **4** ingentes ipsi erant; addebant speciem frontalia et cristae et tergo impositae turre turribusque superstantes praeter rectorem quaterni armati.

5 ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos Gallograecorum pedites opposuit. his tria milia equitum loricatorum (cataphractus ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum; agema eam uocabant; **6** Medi erant, lecti uiri, et eiusdem regionis mixti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis. **7** ab eadem parte paulum producto cornu regia cohors erat; argyraspides a genere armorum appellabantur; **8** Dahae deinde equites sagittarii mille et ducenti; tum leuis armatura, trium milium, pari ferme numero pars Cretenses pars Tralles; duo milia et quingenti Mysi sagit-

hastati, iza njih principi, pa trijariji. **9** Desno od ovih, takoreći, osnovnih snaga postavio je konzul izmešane ahejske cetrate²⁰ i Eumenove pomoćne čete, i poravnao ih sa prvom borbenom linijom. U zaštitu im je dalje pridodao nešto manje od tri hiljade konjanika, među kojima je osamsto bilo Eumenovih a ostalo je bila rimska konjica. **10** Na kraj je smestio Traljane i Krićane, svakih po pet stotina. **11** Na levom krilu se činilo da ovakve pomoćne čete nisu potrebne, jer su njega zatvarale reka i strma obala, ali su i tamo za svaki slučaj postavljene četiri turme²¹ konjanika.

12 Tolike su bile rimske snage. Uz njih je bilo još dve hiljade Makedonaca²² i Tračana, koji su svojevolsno krenuli sa Rimljanima;²³ njima je poverena zaštita logora. **13** Slonove, šesnaest na broju, postavili su Rimljani iza trijarija, samo za slučaj nužde. Prvi je razlog taj što se oni ne bi mogli suprotstaviti kraljevim slonovima, kojih je bilo čak pedeset četiri. Drugi je razlog taj što, i kad je slonova jednak broj, afrički slonovi ne mogu da se odupru indijskima, koji ih bilo veličinom (daleko su krupniji) bilo svojom borbenošću nadvladavaju.

40,1 Kraljev bojni red je bio raznovrsniji kako po narodnostima tako i po vrstama oružja i pomoćnih četa. Šesnaest hiljada vojnika je bilo naoružano na makedonski način, i zvali su se falangiti. Oni su postavljeni na sredinu, podeljeni u deset kolona, **2** koje je kralj razdvojio umetnuvši između po dva slona. Spređa u dubinu nizala su se trideset dva reda vojnika. **3** U toj falangi je ležala najveća snaga kraljevih trupa. Celim svojim izgledom, a naročito zbog slonova koji su štrčali između vojnika, ona je ulivala velik strah. **4** I sami slonovi su bili vrlo veliki, ali su pretećem prizoru doprinosili još i ukrasi na njihovim čelima, nosiljke na njihovom temenu i leđima, i to što su na njima osim goniča stajala po četiri oružnika.

5 S desne strane falange kralj je postavio hiljadu i po galaćanskih pešaka, i nadovezao tri hiljade lorikata²⁴ (oni to nazivaju katafraktima).²⁵ Ovima je pridodata ala²⁶ od oko hiljadu konjanika, takozvana agema:²⁷ **6** Nju su činili Međani, odabrani ratnici, a sa njima su bili izmešani konjanici mnogih naroda sa istog područja. U produžetku,²⁸ postavljena je kao rezerva grupa od šesnaest slonova. **7** Na toj strani krilo je bilo malo istureno, i tu se nalazila kraljeva garda, čiji su se pripadnici zvali, prema svom oružju, argiraspidi.²⁹ **8** Sledilo je hiljadu i dvesta Daha, konjanikastrelaca; potom tri hiljade lako naoružanih pešaka, od kojih su otprilike jednu polovinu činili Krićani, a drugu Traljani; na njih se nadovezivalo

tarii his adiuncti erant. **9** extremum cornu claudebant quattuor milia, mixti Cyrtii funditores et Elymaei sagittarii.

10 ab laeuo cornu phalangitis adiuncti erant Gallograeci pedites mille et quingenti, et similiter his armati duo milia Cappadocum (ab Ariarathe missi erant regi); **11** inde auxiliares mixti omnium generum duo milia septingenti, et tria milia cataphractorum equitum et mille alii equites, regia ala leuioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu; Syri plerique erant Phrygibus et Lydis immixti. **12** ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios tenues habentes longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. **13** inde alia multitudo par ei quae in dextro cornu erat: primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo milia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et quattuor milia caetratorum: **14** Pisidae erant et Pamphylii et Lycii; tum Cyrtiorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sedecim elephantum modico interuallo distantes. **41,1** rex ipse in dextro cornu erat; Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laeuo praeposuit; media acies tribus permissa, Minnioni et Zeuxidi et Philippo magistro elephantorum.

2 nebula matutina crescente die leuata in nubes caliginem dedit; umor inde ab austro uelut perfudit omnia; **3** quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant; nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum, et umor toto fere graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat, **4** regii tam lata acie ne ex medio quidem cornua sua conspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur, et umor arcus fundasque et iaculorum amenta emollierat.

5 falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem uerterunt. **6** armatae autem in hunc maxime modum erant: cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstantes uelut cornua habebant quibus quidquid obuium daretur transfigerent, **7** et in extremis iugis binae circa eminebant falces, altera aequata iugo, altera inferior in terram deuexa, illa ut quidquid ab latere

dve i po hiljade mižanskih strelaca. **9** Na samom kraju bilo je još četiri hiljade vojnika: izmešanih cirtejskih³⁰ praćkaša i elimejskih³¹ strelaca.

10 Na levom krilu se na falangite nadovezivalo hiljadu i po galaćanskih pešaka i dve hiljade slično naoružanih Kapadokijaca, koje je Arijarat³² poslao kralju. **11** Pored su stajale razne izmešane pomoćne trupe koje su brojale ukupno dve hiljade sedamsto vojnika, a uz njih tri hiljade katafrakata i hiljadu drugih konjanika, među kojima se kraljeva ala izdvajala uglavnom samo po lakšoj odeći i konjskom pokrovu. Većinom su to bili Sirijci, pomešani sa Frigijcima i Liđanima.³³ **12** Ispred tih konjičkih trupa bili su četvoroprezi sa srpovima i kamile koje se zovu dromedari;³⁴ njih su jahali arapski strelci naoružani i tankim mačevima, dugim četiri lakta, kako bi sa visine mogli da dosegnu neprijatelja. **13** Zatim je sledilo mnoštvo poput onoga na desnom krilu: najpre Tarentinci, pa dve i po hiljade galaćanskih konjanika, pa hiljadu Novokrićana; potom, pod istim oružjem, hiljadu petsto Karijaca i Kilikijaca, isto toliko Traljana, i još tri hiljade cetrata **14** iz Pisidije, Likije i Pamfilije. Na kraju su stajale pomoćne čete Cirteja i Elimeja jednake onima na desnom krilu i, malo odvojeno, šesnaest slonova. **41,1** Sam kralj predvodio je desno krilo,³⁵ na levo je postavio sina Seleuka i sinovca Antipatra,³⁶ a sredinu je prepustio trojici: Minionu,³⁷ Zeuksidu³⁸ i elefantarhu Filipu.³⁹

2 Jutarnja magla se, kako se razdanilo, digla u oblake, i dan je bio mračan, a zatim jugo donese vlagu, koja kao da je sve prekrila. **3** Te okolnosti nisu baš ništa smetale Rimljanima, a veoma su naškodile kraljevoj vojsci. Jer, nedostatak svetlosti nije Rimljanima ometao pregled nad vojskom, pošto je ona bila nevelika; drugo, bila je opremljena gotovo samo teškim naoružanjem, pa njene mačeve i koplja nije kvarila vlaga. **4** Kraljevi vojnici, međutim, zbog širine stroja nisu mogli ni iz sredine da pogledom obuhvate krila, a pogotovu se krilni odredi nisu mogli videti međusobno. Uz to im je i vlaga razmekšala lukove, praćke i vitlače za koplja.

5 Čak i četvoroprezi, kojima je Antioh mislio da razbije neprijateljski bojni red, postale su pretnja za svoje. **6** Njihova oprema je izgledala ovako: imali su šiljke koji su se poput rogova širili sa rude i pružali se od jarma deset lakata u dužinu; njima bi probadali šta god bi im naišlo u susret; **7** sa krajeva jarma štrčala su po dva srpa, jedan u ravni sa jarmom, a drugi naniže ka tlu: prvi je imao da seče sve što naiđe s boka, a drugi da dohvati one koji bi legli na zemlju ili pokušali da se podvuku; osim toga,

obiceretur abscederet, haec ut prolapsos subeuntesque contingeret; item ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diuersae deligabantur falces. **8** sic armatas quadrigas, quia, si in extremo aut in medio locatae forent, per suos agendaerant, in prima acie, ut ante dictum est, locauerat rex.

9 quod ubi Eumenes uidit, haud ignarus quam anceps esset pugnae et auxilii genus si quis pauorem magis equis iniceret quam iusta adoriretur pugna, Cretenses sagittarios funditoresque et iaculatores «cum aliquot turmis» equitum non confertos sed quam maxime possent dispersos excurrere iubet et ex omnibus simul partibus tela ingerere. **10** haec uelut procella, partim uulneribus missilium undique coniectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternauit equos ut repente uelut effrenati passim incerto cursu ferrentur; **11** quorum impetus et leuis armatura et expediti funditores et uelox Cretensis momento declinabant; et eques insequendo tumultum ac pauorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. **12** ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae; amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum proelium, signo utrimque dato, concursus est.

42,1 ceterum uana illa res uerae mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pauore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam uersa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. **2** ad quos cum dissipatis subsidiis peruenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum sustinuerunt: pars eorum fusi sunt, alii propter grauitatem tegumentorum armorumque oppressi [sunt]. **3** totum deinde laeuum cornu inclinauit, et turbatis auxiliariis qui inter equitem et quos appellant phalangitas erant, usque ad mediam aciem terror peruenit. **4** ibi simul perturbati ordines et impeditus intercurso suorum usus praelongarum hastarum (sarisas Macedones uocant); intulere signa Romanae legionis et pila in perturbatos coniecere. **5** ne interpositi quidem elephantum militem Romanum deterrebant, adsuetum iam ab Africa bellis et uitare impetum beluae et ex transuerso aut pilis incessere aut, si propius subire posset, gladio neruos incidere.

po dva istovetno raspoređena srpa širila su se sa osovina točkova na obe strane. **8** Tako opremljene četvoroprege kralj je postavio, kao što je već rečeno, u prve redove; jer ako bi se oni našli pozadi ili posred bojnog reda, gazili bi preko sopstvene vojske.

9 Kada je to video iskusni borac Eumen, koji je znao koliko je rizično imati takvo borbena sredstvo ako protivnik, ne ulazeći još u bitku, prvo uzbuni upregnute konje, on zapovedi kritskim strelcima, praćkašima i kopljanicima da zajedno sa nekoliko turmi konjice izlete ka neprijatelju, ne zbijeni već što više raštrkani, i da počnu da gađaju sa svih strana istovremeno. **10** Poput oluje, taj napad je, što hicima koji su odasvud stizali i zadavali rane, što nerazaznatljivom bukom koju je proizveo, toliko prestrašio konje da su oni počeli neobuzdano da se otimaju na sve strane. **11** Laki oružnici, ničim neopterećeni praćkaši i hitri Krićani začas su su uklonili pred njihovim naletima, a napad rimske konjice još je uvećao nered i strah među konjima, te prestrašio i kamile, pošto su se već i iz okolne Antiohove vojske orili sve brojniji krici. **12** Tako su četvoroprezi isterani na čistinu između dveju vojski. Kad je, dakle, opsena uklonjena, najzad je na obe strane dat znak da se krene u pravu borbu.

42,1 Ali Antiohova neostvorena pretnja uskoro je postala uzrokom stvarnog poraza. Pomoćni odredi koji su tu blizu bili postavljeni radi podrške, prepadnuti strahom i uznemirenjem među četvoroprezima, dali su se i sami u bekstvo, te tako ogolili čitav prostor sve do katafrakata. **2** A katafrakti, kad je do njih posle rasula pomoćnih odreda stigla rimska konjica, nisu izdržali čak ni taj prvi nalet: jedan deo se razbežao, a drugi zbog težine svog oružja i oklopa nisu izbegli pogibiju. **3** Potom je popustilo celo levo krilo i, kako su se uskomešali pomoćni odredi između konjice i falange, strah je dopro i do sredine bojnog reda. **4** Onda se stroj uskomešao baš u času kad su kroz falangu protrčavali sopstveni vojnici,⁴⁰ što je sprečavalo upotrebu onih jako dugačkih kopalja koje Makedonci zovu »sarise«. Tada su na uskomešanu falangu krenule rimske legije, gađajući je kopljima. **5** Rimski se vojnici nisu uplašili čak ni slonova unutar falange, jer su već, ratujući u Africi, naučili i kako da izbegnu napad takve nemani, i kako da je, s boka, ili napadnu kopljem ili se prišunjaju ako mogu i mačem joj preseku žile.⁴¹

6 Središnji bojni red je već bio gotovo ceo potučen spreda, a rezervne trupe, koje su Rimljani obišli, ginule su s leđa, kad se drugde po Antio-

6 iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita ab tergo caedebantur, cum in parte alia fugam suorum et prope iam ad ipsa castra clamorem pauentium acceperet. 7 namque Antiochus a dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret praeter quattuor turmas equitum, et eas dum applicant se suis ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit; 8 nec a fronte tantum instabat, sed circumito a flumine cornu iam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, dein proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

43,1 praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. 2 is qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit, et stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem et turpem fugam increpans; 3 minae exinde erant: in perniciem suam caecos ruere nisi dicto parerent; postremo dat suis signum ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro et uulneribus in hostem redigant. 4 hic maior timor minorem uicit: ancipiti coacti metu, primo constiterunt, deinde et ipsi redire in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio –erant autem duo milia uirorum fortium– effuse sequenti regi acriter obstitit, 5 et Attalus Eumenis frater ab dextro cornu, quo laeuum hostium primo impetu fugatum fuerat, <ut> ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra uidit, in tempore cum ducentis equitibus aduenit. 6 Antiochus postquam et eos quorum terga modo uiderat repetentes pugnam et aliam et a castris et ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam uertit equum.

7 ita utroque cornu uictores Romani per aceruos corporum, quos in media maxime acie cumulauerant, ubi et robur fortissimorum uirorum et arma grauitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. 8 equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. 9 ceterum fugientibus maior pestis, intermixtis quadrigis elephantisque et camelis, erat sua ipsorum turba, cum solutis ordinibus uelut caeci super alios alii ruerent et incursu beluarum obtererentur. 10 in castris quoque ingens et maior prope quam in acie caedes est edita; nam et primorum

hovoj vojsci doznalo da su im saborci razbijeni, i panični uzvici počeli su da dopiru gotovo do samog logora. **7** Naime, sa desnog krila je Antioh bio opazio da Rimljani, uzdajući se u zaštitu koju pruža reka, nisu onde postavili nikakve pomoćne čete osim nekoliko turmi konjanika, i da ovi, pribijajući se uza svoje saborce, otvaraju rečnu obalu, pa je sa svojim pomoćnim četama i katafraktima poveo napad na tu stranu. **8** Pritom, on nije jurišao samo sprema, nego je, opkolivši Rimljane sa rečne strane, navaljivao i s boka, dok nije konjicu najpre razbio, a onda je, zajedno sa najbližim pešacima, u neredu potisnuo ka logoru.

43,1 Zapovednik logora bio je vojni tribun Marko Emilije, sin Marka Lepida (koji je nekoliko godina kasnije postao veliki pontifik).⁴² **2** Opazivši svoje kako beže, on sa celom logorskom posadom pohita pravo k njima i počne im naređivati najpre da stanu, zatim da se vrate u borbu, koreći ih zbog panike i sramnog bekstva. **3** Potom je prešao na pretnje: da oni slepo srljaju u sopstvenu propast ne budu li poslušali zapovest; pa naredi svojim da prve begunce pobiju, a da gomilu koja pristiže nagnaju – oružjem, pa i ranjavanjem – natrag na neprijatelja. **4** Taj veći strah prevagnuo je nad manjim: uplašeni s obe strane, begunci su se prvo zastavili; zatim se vrate u borbu i oni sami, i Emilije se sa svojom posadom, koju je činilo dve hiljade hrabrih vojnika, žestoko suprotstavi kralju koji je divlje gonio begunce, **5** a i Eumenov brat Atal, spazivši saborce gde beže sa levog krila i videći gužvu oko logora, u pravom trenutku pristigne zdesna (odakle je prvim napadom bilo naterano u beg levo krilo neprijatelja) sa dve stotine konjanika. **6** Kada je Antioh opazio kako oni kojima je do maločas video samo leđa hitaju natrag u borbu, i kako se priliva i nova gomila, što iz logora, što sa bojnog polja, on okrene konja u beg.

7 Pobedivši tako na oba krila, Rimljani preko hrpe leševa (najviše ih je bilo po sredini bojnog polja, jer su tu i srčanost najhrabrijih boraca i težina njihovog oružja sprečavale bekstvo) požure da zauzmu logor. **8** Ispred svih jahali su Eumenovi konjanici, a za njima je i ostala konjica po čitavom polju sledila neprijatelja i sekla zaostale vojnike kako bi kojeg stigla. **9** Ali beguncima, među kojima su se našli i četvoroprezi, slonovi i kamile, veća propast je dolazila iz sopstvene gomile: pošto su se redovi rasuli, svi su kao slepi srljali jedni preko drugih, ili su na njih natrčavale životinje i gazile ih. **10** I u samom logoru je došlo do velikog pokolja, gotovo većeg nego na bojnog polju; jer prvi begunci su se većinom bili

fuga in castra maxime inclinavit, et huius fiducia multitudinis qui in praesidio erant pertinacius pro uallo pugnarunt. **11** retenti in portis ualloe, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira grauiorem ediderunt caedem.

44,1 ad quinquaginta milia peditum caesa eo die dicuntur, equitum tria milia; mille et quadringenti capti et quindecim cum rectoribus elephantum. **2** Romanorum aliquot uulnerati sunt, ceciderunt non plus trecenti pedites, quattuor et uiginti equites, et de Eumenis exercitu quinque et uiginti.

3 et illo quidem die uictores direptis hostium castris cum magna praeda in sua reuerterunt, postero die spoliabant caesorum corpora et captiuos contrahebant. **4** legati ab Thyatira et Magnesia ab Sipylo ad dedendas urbes uenerunt.

5 Antiochus cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardis concessit. **6** inde, cum audisset Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam progressos, et ipse quarta uigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, **7** Xenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito; quibus spreto consensu oppidanorum et militum qui in arce erant, legati ad consullem missi sunt.

45,1 sub idem fere tempus et ab Trallibus et a Magnesia quae super Maeandrum est et ab Epheso ad dedendas urbes uenerunt.

2 reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, et classi usque ad Patara Lyciae peruectus, metu stationis Rhodiarum nauium quae ad Megisten erant, in terram egressus cum paucis itinere pedestri Syriam petit.

3 Asiae ciuitates in fidem consulis dicionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat; eo et P. Scipio ab Elaea, cum primum pati laborem uiae potuit, uenit. **4** sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petit impetrauitque ut oratores mittere liceret regi.

5 paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater, fratris filius, uenerunt, **6** prius Eumene conuento, quem propter uetera

sjatili u logoru, a posada se, uzdajući se u tu masu, utoliko upornije borila pred palisadom. **11** Zadržani na kapijama i palisadu (što su verovali da će zauzeti već pri samom naletu), Rimljani su, prodrevši najzad unutra, u gnevu počinili još veći pokolj.

44,1 Kažu da je tog dana ubijeno i do pedeset hiljada pešaka, a konjanika tri hiljade; zarobljeno je hiljadu četiristo vojnika i petnaest slonova zajedno sa goničima. **2** Na rimskoj strani bilo je ranjenih, a poginulo je ne više od tri stotine pešaka, dvadeset četiri konjanika, kao i dvadeset petorica iz Eumenove konjice.

3 Toga dana pobednici su opljačkali neprijateljski logor i vratili se u svoj sa velikim plenom; sutradan su pak skidali plen sa poginulih i prikupljali zarobljenike. **4** Iz Tijatire i Magnezije pod Sipilom stigli su legati da predaju svoje gradove.

5 Antioh je pobjegao sa malim brojem ljudi, a usput mu se priključilo nešto više, te je sa nevelikim oružanim odredom dospao oko ponoći u Sard. **6** Odatle, kada je čuo da su mu sin Seleuk i neki prijatelji produžili ka Apameji, o četvrtoj straži⁴³ pohita i sam, sa suprugom i ćerkom, u Apameju. **7** Grad ostavi na čuvanje Ksenonu,⁴⁴ a Lidiju poveri Timonu.⁴⁵ Ali građani Sarda i gradska posada, ne hajući za Antiohovu odluku, složili se da pošalju legatu konzulu.

45,1 Otprilike u isto vreme stigla su poslanstva i iz Trala, Magnezije na Meandru i Efesa da predaju gradove.

2 Poliksenida⁴⁶ je na vest o bici napustio Efes i otplovio sa mornaricom sve do likijske Patare, gde se, u strahu od rodoskih brodova kod rta Megiste,⁴⁷ iskrcao i krenuo sa manjim brojem vojnika peške u Siriju.

3 Azijske države su se stavile pod konzulovu zaštitu i rimsku nadležnost. Konzul je već bio u Sardu, kuda je iz Eleje došao i Publije Scipion čim je bio u stanju da izdrži napor putovanja. **4** Neposredno posle toga, Antiohov glasnik preko Scipiona isposluje od konzula dozvolu da kralj pošalje svoje predstavnike.

5 Nekoliko dana kasnije stignu Zeuksid,⁴⁸ raniji upravitelj Lidije, i Antipatar,⁴⁹ kraljev sinovac. **6** Prethodno su se sastali sa Eumenom, za koga su verovali da će se zbog starih sukoba suprotstaviti miru jače nego ostali. Kada su otkrili da je Eumen raspoložen za mir više nego što su očekivali i oni i Antioh, obrate se tad Scipionu i, preko njega, konzulu.

certamina auersum maxime a pace credebant esse; et placatiore eo et sua et regis spe inuento, tum P. Scipionem et per eum consulem adierunt;

7 praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, »non tam quid ipsi dicamus habentes ueni-mus« inquit Zeuxis »quam ut a uobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem ueniamque impetrare a uictoribus possimus. 8 maximo semper animo uictis regibus populisque ignouistis: quanto id maiore et placatiore animo decet uos facere in hac uictoria, quae uos dominos orbis terrarum fecit? 9 positis iam aduersus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos consulere et parcere uos generi humano oportet.«

10 iam antequam legati uenirent decretum erat quid responderetur; respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur: »Romani ex iis quae in deum immortalium potestate erant ea habemus quae dii dederunt; 12 animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque, neque eos secundae res extulerunt nec aduersae minuerunt. eius rei, ut alios omittam, Hannibalem uestrum uobis testem darem, nisi uos ipsos dare possem. 13 postquam traiecimus Hellespontum, priusquam castra regia, priusquam aciem uideremus, cum communis Mars et incertus belli euentus esset, de pace uobis agentibus quas pares paribus ferebamus condiciones, easdem nunc uictores uictis ferimus: 14 Europa abstinete, Asia omni quae cis Taurum montem est decedite. pro impensis deinde in bellum factis quindecim milia talentum Euboicorum dabitur, quingenta praesentia, duo milia et quingenta cum senatus populusque Romanus pacem comprobauerint; <milia> deinde talentum per duodecim annos. 15 Eumeni quoque reddi quadringenta talenta et quod frumenti reliquum ex eo quod patri debitum est placet. 16 haec cum pepigerimus, facturos uos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus si obsides uiginti nostro arbitratu dabitur, sed numquam satis liquebit nobis ibi pacem esse populo Romano ubi Hannibal erit: eum ante omnia deposcimus. 17 Thoantem quoque Aetolum, concitorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia uos et uestra illos in nos armauit, dedetis, et cum eo Mnasilochum Acarnana et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. 18 in deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia

7 Na njihovu molbu okupi se savet u punom sastavu, da pred njega iznesu šta im je naloženo. Zeuksid reče: »Mi sami i nemamo šta da kažemo, već da vas pitamo čime da iskupimo kraljevu grešku i da od vas kao pobjednika izmolimo mir i oprostaj. 8 Vi ste uvek vrlo velikodušno praštali pobjeđenim kraljevima i narodima: sa još koliko većom velikodušnošću i blagošću priliči da tako učinite u času pobjede koja vas čini gospodarima sveta? 9 Sada, ostavivši svaki sukob sa smrtnicima, treba, poput bogova, da vodite brigu o ljudskom rodu i da prema njemu budete milostivi.«

10 Odgovor Antiohovim poslanicima bio je pripremljen još pre nego što su oni stigli; 11 odlučeno je da im odgovori Scipion Afrikanac, koji je, kažu, govorio ovako: »Od svega što je u vlasti bogova, mi Rimljani imamo koliko su nam oni dali. 12 Što se tiče stremljenja koja mi sami sebi odredimo, njih smo se uvek držali i držimo ih se takvih kakva su: niti nas sretni okolnosti ponesu, niti nas nevolja učini malodušnima. Ja bih vam kao dokaz – da preskočim ostale – pomenuo vašeg Hanibala, kad ne bih mogao da pomenem i vas same. 13 Kada smo prešli Helespont, još pre nego što smo videli kraljev logor i kraljevu vojsku postrojenu za boj, još dok su obema stranama izgledi bili jednaki i ishod rata neizvestan, a vi došli da pregovarate o miru, mi smo vam tada kao ravnopravnima postavili uslove, koje vam neizmenjene i sada, kao pobjednici pobjeđenima, postavljamo: 14 odrecite se Evrope i povucite se iz onog dela Azije koji se nalazi s ove strane Taura. Potom, kao ratnu odštetu, platićete petnaest hiljada eubejskih talanata: pet stotina odmah, dve hiljade petsto kad Senat i narod rimski potvrde mir, a po hiljadu talanata godišnje tokom narednih dvanaest godina. 15 Takođe zahtevamo da vratite Eumenu onih četiristo talanata i žito koje ste ostali dužni njegovom ocu.⁵⁰ 16 Kad ovaj dogovor bude potvrđen, da bismo bili sigurni da ćete ga poštovati, jemstvo će biti dvadeset vaših talaca po našem izboru. A pošto mi više ne možemo da se uzdamo u to da će mira za rimski narod biti sa one strane gde se nalazi Hanibal, mi pre svega ostalog tražimo njega. 17 Predaćete nam takođe Etolca Toanta, krivca za Etolski rat, koji je obećavao i vas Etolcima i Etolce vama, pa vas podigao na oružje protiv nas;⁵¹ i sa njim Akarnjanina Mnasiloha⁵² i Halkidane Filona i Eubulidu.⁵³ 18 Kralj će sada sklopiti mir u manje povoljnim okolnostima, zato što ga sklapa kasnije nego što je mogao. A ako ovog puta bude oklevao, neka ima na umu da se kraljev-

serius facit quam facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi quam a mediis ad ima praecipitari.«

19 cum iis mandatis ab rege missi erant legati ut omnem pacis conditionem acciperent; itaque Romam mitti legatos placuit.

consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Trallis Ephesumque diuisit. **20** Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt, et legati qui Romam irent uenerunt. **21** Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam quo legati regis. secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

55,4 auditaе deinde et aliae legationes ex Asia sunt. quibus omnibus datum responsum decem legatos more maiorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque;

5 summam tamen hanc fore ut cis Taurum montem quae intra regni Antiochi fines fuissent Eumeni attribuerentur praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem; ea ut ciuitatis Rhodiorum essent; **6** ceterae ciuitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eadem uectigal Eumeni penderent; quae uectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent. **7** decem legatos hos decreuerunt: Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpurionem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merend~~am~~, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paulum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem. **56,1** his, quae praesentis disceptationis essent, libera mandata, de summa rerum senatus constituit. **2** Lycaoniam omnem et Phrygiam utramque et Mysiam regi assignauit, Milyas et Lydiae Ioniaeque oppida extra ea quae libera fuissent quo die cum rege Antiocho pugnatum est, **3** et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam quae Hydrela appellatur, agrumque Hydrelitanum ad Phrygiam uergentem, et castella uicosque ad Maeandrum amnem et oppida, **4** nisi quae libera ante bellum fuissent, Telmessum item nominatim et castra Telmessium praeter agrum qui Ptolemaei Telmessii fuisset. haec omnia quae supra sunt scripta regi Eu-

sko dostojanstvo teže srozava sa vrha na sredinu nego što se sa sredine strmoglavljuje na dno.«⁵⁴

19 Kraljevi predstavnici su imali nalog da prihvate mir pod svakim uslovom; i tako bude odlučeno da kralj pošalje legate u Rim.

Vojsku je konzul rasporedio po zimskim logorima u Magneziji na Meandru, u Tralu i u Efesu. **20** Nekoliko dana kasnije, konzulu su u Efes dovedeni taoci od kralja, a stiglo je i poslanstvo koje će ići u Rim. **21** U isto vreme kad i kraljevi legati, za Rim je otputovao i Eumen. Za njima su krenula poslanstva svih azijskih naroda.

[...]

(Antiohovo poslanstvo sklapa sa Senatom mirovni ugovor)

55,4 Potom su saslušana i druga azijska poslanstva. Svima njima dat je odgovor da će Senat po rimskom običaju poslati deset legata da ispituju i uredi stanje u Aziji.

5 Plan je u glavnim crtama izgledao ovako: da se oblasti sa ove strane Taura koje su bile u granicama Antiohovog kraljevstva dodele Eumenu, osim Likije i Karije do reke Meandra, koje su imale da pripadnu Rođanima; **6** da ostali azijski gradovi koji su ranije plaćali porez Atalu sada budu u obavezi prema Eumenu, a oni koji su bili u obavezi prema Antiohu sada budu slobodni i neoporezovani. **7** Za legate su određena sledeća deseterica: Kvint Minucije Ruf, Lucije Furije Purpurion, Kvint Minucije Term, Apije Klaudije Neron, Gnej Kornelije Merenda, Marko Junije Brut, Lucije Aurunkulej, Lucije Emilije Paul, Publije Kornelije Lentul i Publije Elije Tuberon.⁵⁵ **56,1** Njima je data sloboda da rešavaju sporove na licu mesta, ali osnovu je postavio Senat: **2** kralju⁵⁶ je dodelio celu Likaoniju, obe Frigije i Miziju; Milijadu, gradove u Lidiji i Joniji osim onih koji su bili slobodni na dan bitke sa Antiohom; **3** potom poimence Magneziju pod Sipilom i Kariju koju zovu Hidrelom, kao i hidrelsku teritoriju ka Frigiji; zatim utvrđenja i sela uz reku Meandar, kao i gradove, **4** osim onih koji su pre rata bili slobodni; i opet poimence grad Telmes, kao i Telmesijsku tvrđavu, osim zemlje koja je pripadala Ptolemeju Telmesijskom.⁵⁷ Sve to je, dakle, zapovešću Senata pripalo kralju Eumenu. **5** Rođanima je data Likija osim Telmesa, Telmesijske tvrđave i zemlje koja je pripadala Ptolemeju Telmesijskom (ona je bila izuzeta i iz Eumenove i iz rodoske vlasti). **6** Dat im je i deo Karije bliži ostrvu Rodosu, s one strane

meni iussa dari. **5** Rhodiis Lycia data extra eundem Telmessum et castra Telmessium et agrum qui Ptolemaei Telmessii fuisset; hic et ab Eumene et Rhodiis exceptus. **6** ea quoque iis pars Cariae data quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est, oppida, uici, castella, agri qui ad Pisidiam uergunt, nisi quae eorum oppida in libertate fuissent pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.

7 pro his cum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt: Argis et illos sicut sese oriundos esse; ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse; petere hoc extraordinarium munus ut eam ciuitatem ex seruitute regia eximerent. **8** uocati sunt legati regis Antiochi actumque cum iis est, nec quicquam impetratum, testante foedera Antipatro, aduersus quae ab Rhodiis non Solos sed Ciliciam peti et iuga Tauri transcendendi. **9** reuocatis in senatum Rhodiis, cum quanto opere tenderet legatus regius exposuissent, adiecerunt, si utique eam rem ad ciuitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. **10** tum uero impensius quam ante Rhodii gratias egerunt, cessurosque sese potius arrogantiae Antipatri quam causam turbandae pacis praebituros dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

22 Καὶ οἱ μὲν Σκιπίωνες ἔτι ἦσαν ἐν παρασκευῇ, Λίβιος δ' ὁ φύλαξ τῆς Ἰταλίας, ἐπὶ τὴν ναυαρχίαν αἰρεθεὶς Ἀτιλίῳ διάδοχος, αὐτίκα ταῖς τε ἰδίαις ναυσίν, αἷς τὴν Ἰταλίαν περιέπλει, καὶ παρὰ Καρχηδονίων αὐτῶ τισι δοθείσαις καὶ συμμαχίσιν ἄλλαις ἐς Πειραιᾶ κατήχθη καὶ τὸν ὑπ' Ἀτιλίῳ στόλον παραλαβὼν ἔπλει καταφράκτοις ὀγδοήκοντα καὶ μιᾷ, ἐπομένου καὶ Εὐμένους πεντήκοντα ἰδίαις· καὶ ἦν κατάφρακτον καὶ τῶνδε τὸ ἥμισυ.

ἔς τε Φώκαιαν, ὑπήκοον μὲν Ἀντιόχου, ὑπὸ δ' ἐκπλήξεως αὐτοὺς δεχομένην, κατήγοντο καὶ τῆς ἐπιούσης ἐς ναυμαχίαν ἀνέπλεον. ἀντανήγετο δ' αὐτοῖς ὁ ναύαρχος ὁ Ἀντιόχου Πολυξενίδας διακοσίαις ναυσί, κουφοτέραις τῶν πολεμίων παρὰ πολὺ· ᾧ δὴ καὶ μάλιστα προύλαβε τοῦ πελάγους ἔτι Ῥωμαίων ἀναπειρωμένων. καὶ δύο τῶν

Meandra, i gradovi, sela, utvrđenja i zemlja koja se prostire ka Pisidiji, osim gradova koji su imali slobodu na dan pre bitke sa kraljem Antiohom u Aziji.

7 Izrazivši zahvalnost Rimljanima, Rođani povedu razgovor o kilikijском gradu Solima: kako Soljani, baš kao i oni sami, vode poreklo iz Arga, i kako su na osnovu tog srodstva bratski naklonjeni jedni drugima – te tako traže jedan vanredan poklon: da se Soli oslobode robovanja kralju. 8 Na to su pozvani legati kralja Antioha, pa se i sa njima raspravljalo, ali nije postignuto ništa, jer se Antipatar pozivao na mirovni ugovor, tvrdeći da Rođani protivno ugovoru hoće zapravo ne Sole nego Kilikiju, ne bi li prešli i preko Taura. 9 Rođani su iznova pozvani u Senat, gde im je izloženo sa koliko se upornosti kraljev legat držao svog stava, pa je dodato da će se Senat, ako Rođani baš smatraju da se ta stvar tiče ugleda njihovog grada, na svaki način izboriti sa legatovom tvrdoglavošću. 10 Ali Rođani tad zahvale još toplije nego pre, i izjave da će se radije povući pred Antipatrovom osionošću nego da pruže povod za narušavanje mira. Tako u vezi sa Solima ništa nije promenjeno.

Apijan Knjiga Sirijskih ratova, 22–39

22 Scipioni su još uvek vršili pripreme za pohod, a Livije⁵⁸ – komandant italijanske obalske straže, odabran da nasledi Atilija⁵⁹ na položaju zapovednika flote – sa sopstvenim lađama kojima je oplovljavao Italiju, nekim datim od Kartaginjana i nekim savezničkim, smesta otplovi u Pirej. Preuzevši onde flotu od Atilija, nastavi plovidbu sa osamdeset jednom pokrivenom lađom,⁶⁰ a Eumen⁶¹ ga je pratio sa svojih pedeset, među kojima je polovina bila takođe pokrivena.

Lađe su doterali u fokejsku luku, koja ih je, mada potčinjena Antiohu,⁶² iz straha primila, a sledećeg dana zaplove u bitku. Antiohov pomorski zapovednik Poliksenida⁶³ im isplovi u susret sa dve stotine lađa, daleko lakših od neprijateljskih: još mu je naročito išlo na ruku to što su Rimljani bili na moru tek početnici. Opazivši kako dve kartaginske lađe prednjače, Poliksenida pošalje tri svoje, kojima ugrabi one dve, prazne, jer je posada skočila u more. Livije u gnevu krene prvi zapovedničkom lađom na te tri, daleko ispred ostatka flote. Kako ih je bilo tri protiv

Καρχηδονίων ναῦς ἰδὼν προπλευούσας, τρεῖς τῶν ἰδίων ἐπιπέμψας εἶλε τὰς δύο κενάς, ἐξαλομένων τῶν Λιβύων ἐς τὸ πέλαγος. Λίβιος δ' ἐπὶ τὰς τρεῖς ἐφέρετο πρῶτος ὑπὸ ὀργῆς τῇ στρατηγίδι νηί, πολὺ προύχων τοῦ στόλου· αἱ δ', ὡς μιᾷ, σὺν καταφρονήσει ... χεῖράς τε σιδηρᾶς ἐπέβαλον, καὶ συνεστηκότων τῶν σκαφῶν ὁ ἀγὼν ἦν ὡσπερ ἐν γῆ. πολὺ δὲ κρείσσους ὄντες οἱ Ῥωμαῖοι ταῖς εὐτολμίαις, ἐπιβάντες ἐς τὰς ἀλλοτρίας ἐκράτουν καὶ μιᾷ νηὶ δύο ὁμοῦ φέροντες ἐπανήεσαν. καὶ τότε μὲν τῆς ναυμαχίας προαγώνισμα ἦν· ἐπεὶ δὲ οἱ στόλοι συνέπεσον ἀλλήλοις, ἰσχύι μὲν καὶ προθυμίᾳ τὰ Ῥωμαίων ἐπεκράτει, διὰ δὲ βαρύτητα τῶν σκαφῶν τοὺς ἐχθροὺς οὐκ ἐδύναντο καταλαμβάνειν, κούφαις ναυσὶν ὑποφεύγοντας, ἕως οἱ μὲν ἐς τὴν Ἐφεσον ὀξέως κατέφυγον, οἱ δ' ἐς Χίον ἀπήραν, ἔνθα αὐτοῖς Ῥοδίων νῆες συμμαχίδες ἦλθον ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν.

Ἀντίοχος δὲ περὶ τῆσδε τῆς ναυμαχίας πυθόμενος Ἀννίβαν ἕστελλεν ἐπὶ Συρίας εἰς νεῶν ἄλλων ἕκ τε Φοινίκης καὶ Κιλικίας παρασκευήν.

23 Καὶ τόνδε μὲν ἐπανιόντα Ῥόδιοι κατέκλεισαν ἐς Παμφυλίαν καὶ τινὰς αὐτοῦ τῶν νεῶν εἶλον καὶ τὰς λοιπὰς ἐφεδρεύοντες ἐφύλασσον· Πούπλιος δὲ Σκιπίων, ἀφικόμενος ἐς Αἰτωλίαν μετὰ τοῦ ὑπάτου καὶ τὸν Μανίου στρατὸν παραλαβὼν, τὰς μὲν ἐν Αἰτωλία πολιορκίας ὑπερεῖδεν ὡς μικρὸν ἔργον καὶ τοῖς Αἰτωλοῖς δεομένοις ἐπέτρεψεν αὐθις ἐς Ῥώμην πρεσβεῦσαι περὶ σφῶν, ἐπὶ δὲ τὸν Ἀντίοχον ἠπειγέτο, πρὶν ἐκβῆναι τῷ ἀδελφῷ τὴν στρατηγίαν. διὰ δὲ Μακεδόνων ὥδευε καὶ Θρακῶν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον, δυσχερῆ καὶ χαλεπὴν ὁδὸν αὐτῷ γενομένην ἄν, εἰ μὴ Φίλιππος ὁ Μακεδὼν ὥδοποιεὶ καὶ ὑπεδέχετο καὶ παρέπεμπεν ἐζευγμένοις τε ποταμοῖς ἐκ πολλοῦ καὶ ἀγοραῖς ἐτοίμοις· ἐφ' οἷς αὐτὸν οἱ Σκιπίωνες αὐτίκα τῶν ὑπολοίπων χρημάτων ἀπέλυσαν, ἐπιτετραμμένοι τοῦθ' ὑπὸ τῆς βουλῆς, εἰ πρόθυμον εὔροισεν. ἐπέστελλον δὲ καὶ ἐς Προυσίαν, τὸν Βιθυνῶν βασιλέα, καταλέγοντες, ὅσοις βασιλεῦσι Ῥωμαίοις συμμαχήσασιν τὰς ἀρχὰς ἐπηύξησαν· Φίλιππον δέ, φασί, τὸν Μακεδόνα, καὶ πολέμῳ κρατήσαντες ἄρχειν ἐῷσι, »καὶ τὸν παῖδα αὐτῷ τῆς ὀμηρείας ἀπέλυσάμεν καὶ τὸ ἔτι ὄφλημα τῶν χρημάτων«. οἷς ὁ Προυσίας ἤσθεις συνέθετο συμμαχήσειν ἐπ' Ἀντίοχον.

Λίβιος δ' ὁ ναύαρχος, ἐπεὶ τῆς ὁδοιπορίας τῶν Σκιπιόνων ἐπύθετο, Πausίμαχον μὲν τὸν Ῥόδιον μετὰ τῶν Ῥοδίων νεῶν ἐν τῇ Αἰολίδι κατέλιπε καὶ μέρος τι τοῦ ἰδίου στόλου, ταῖς δὲ πλείοσιν ἐς τὸν Ἑλλήσποντον ἔπλει τὸν στρατὸν ὑποδεξόμενος. καὶ Σηστός μὲν αὐτῷ καὶ Ῥοίτειον καὶ ὁ Ἀχαιῶν λιμὴν καὶ τινὰ ἄλλα προσέθετο, Ἄβυδον δὲ ἀπειθοῦσαν ἐπολιόρκει.

jedne, neprijatelji u samopouzdanju bace na nju gvozdene kuke i, pošto su se lađe prikačile jedna za drugu, otpočne bitka kao na kopnu. Rimljani, srčaniji junaci, prebace se na neprijateljske lađe, nadvladaju i vrata se svojom jednom lađom, vukući dve protivničke. To je bio uvod u bitku; a kada su se flote sudarile, Rimljani nadjačaju snagom i borbenošću, ali usled težine brodova nisu mogli da stignu neprijatelje, koji su uzimali u lakim lađama, te tako ovi hitro uteknu u Efes, a Rimljani otplove na Hios, gde im se pridružilo dvadeset sedam savezničkih lađa sa Rodosa.

Obavestivši se o ovoj bici, Antioh pošalje Hanibala u Siriju da pribavi još lađa iz Fenikije i Kilikije, ali njega na povratku Rođani sateraju ka Pamfiliji i ugrabe mu nekoliko lađa, a ostalima zapreče izlaz.

23 U međuvremenu je Publije Scipion sa konzulom stigao u Etoliju i preuzeo Manijeve⁶⁴ trupe. Na opsadu etolskih gradova gledao je sa prezirom jer je to smatrao beznačajnim zadatkom i, na molbu Etolaca, dozvolio im je da iznova upute poslanstvo u Rim radi pregovora o svom položaju,⁶⁵ ali je na Antioha, naprotiv, pohitao pre nego što bratu istekne konzulat. Krenuo je ka Helespontu preko teritorije Makedonaca i Tračana i na putu bi imao mnogo teškoća i nevolja da Filip Makedonski⁶⁶ nije raščistio puteve i da ga nije dočekivao i propraćao daleko unapred premošćenim rekama i pripremljenim namirnicama. Zbog toga su ga Scipioni na licu mesta oslobodili preostalog duga, što im je Senat bio odobrio da učine ukoliko nađu da je Filip prilježan u pružanju pomoći. Osim toga, poslali su bitinskom kralju Pruziji⁶⁷ pismo nabrajajući u njemu sve kraljeve kojima su Rimljani na ime savezništva uvećali kraljevstva, a napomenuli su i to da je, eto, Filipu, iako su ga u ratu nadjačali, dozvoljeno da i dalje vlada, da mu je sin oslobođen položaja taoca i da mu je oprostjen preostali dug u novcu. Pruzija, zadovoljan onim što je čuo, prihvati da sa njima ratuje protiv Antioha.

Kada se zapovednik flote Livije obavestio o nastupanju Scipiona, on ostavi rodoske lađe pod komandom Rođanina Pausimaha,⁶⁸ kao i deo svoje flote, u Eolidi, a sa većinom brodova se zaputi ka Helespontu da prihvati vojsku. Sest, Retej, Luka Ahejaca⁶⁹ i još neka mesta su mu prišla, a kako Abidos nije pristao, Livije ga opsedne.

24 Po Livijevom odlasku, Pausimah je oprobavao i uvežbavao svoje mornare i gradio raznorazne borbene naprave: na dugačke motke pričvrstio je gvozdene posude sa vatrom i postavio ih da vise nad vodom tako

24 Παυσίμαχος δ' οίχομένου Λιβίου πείρας τε πυκνὰς καὶ μελέτας τῶν ἰδίων ἐποιεῖτο καὶ μηχανὰς ποικίλας συνεπήγγυτο πυρφόρα τε ἀγγεία σιδήρεα ἐξήπτε κοντῶν μακρῶν, αἰωρεῖσθαι τὸ πῦρ ἐς τὸ πέλαγος, ἵνα τῶν μὲν ἰδίων σκαφῶν πολὺ προύχη, τοῖς δὲ πολεμίοις προσιοῦσιν ἐμπίπτῃ. καὶ αὐτὸν τάδε φιλοπονούμενον Πολυξενίδας, ὁ Ἀντιόχου ναύαρχος, Ῥόδιός τε ὦν καὶ ὅδε καὶ τισιν αἰτίαις ἐκπεσῶν τῆς πατρίδος, ἐνήδρευεν, ὑπισχνούμενος τὸν Ἀντιόχου στόλον ἐγχειριεῖν, εἰ συνθοῖτο συμπράξειν ἐς κάθοδον αὐτῶ. ὁ δὲ ὑπόπτευε μὲν ἐπίκλοπον ἄνδρα καὶ πανοῦργον καὶ ἐς πολὺ καλῶς ἐφυλάσσετο· γράψαντος δ' αὐτῶ τοῦ Πολυξενίδου περὶ τῆς προδοσίας ἐπιστολὴν αὐτόγραφον καὶ ἐπ' αὐτῇ καὶ ἀναζεύξαντος ἀπὸ τῆς Ἐφέσου καὶ τὴν στρατιὰν ὑποκριθέντος ἐς χορτολογίαν περιπέμπειν ὁ Παυσίμαχος, τὴν τε ἀνάζευξιν ὁρῶν καὶ οὐκ ἐλπίσας ἄν τινα περὶ προδοσίας ἐπιστολὴν αὐτόγραφον οὐκ ἀληθεύοντα πέμψαι, πάγχυ πιστεύσας ἐξέλυσε τὰς φυλακὰς καὶ ἐς σιτολογίαν καὶ αὐτὸς περιέπεμπεν.

ὁ δὲ Πολυξενίδας, ἐπεὶ κατείδεν αὐτὸν ἐνηδρευμένον, αὐτίκα τὴν παρασκευὴν συνήγε καὶ Νίκανδρον τὸν πειρατὴν σὺν ὀλίγοις ἐς τὴν Σάμον περιέπεμπε, κατὰ τὴν γῆν ὀπισθεν τοῦ Παυσιμάχου θορυβοποιεῖν. ἐκ δὲ μέσων νυκτῶν αὐτὸς ἐπέπλει καὶ περὶ τὴν ἑωθινὴν φυλακὴν ἐπέπιπτεν ἔτι κοιμωμένῳ. ὁ δὲ ἐν αἰφνιδίῳ κακῶ καὶ ἀδοκῆτῳ τοὺς στρατιώτας ἐκέλευε, τὰς ναῦς ἐκλιπόντας, ἀπὸ τῆς γῆς ἀμύνεσθαι τοὺς πολεμίους. προσπεσόντος δ' ὀπισθεν αὐτῶ τοῦ Νικάνδρου, νομίσας καὶ τὴν γῆν προειληφθαι οὐχ ὑπὸ τῶν ἑωραμένων μόνων, ἀλλ', ὡς ἐν νυκτί, πολὺ πλειόνων, πάλιν ἐς τὰς ναῦς ἐνέβαινε θορυβούμενος πρῶτός τε ἐς μάχην ἀνήγετο καὶ πρῶτος ἔπιπτε λαμπρῶς ἀγωνιζόμενος. τῶν δ' ἄλλων οἱ μὲν ἐλήφθησαν, οἱ δ' ἀπώλοντο. καὶ τῶν νεῶν ἑπτὰ μὲν, αἱ τὸ πῦρ ἔφερον, οὐδενὸς αὐταῖς διὰ τὴν φλόγα προσιόντος ἔφευγον, τὰς δὲ λοιπὰς εἴκοσιν ὁ Πολυξενίδας ἀναδησάμενος ἐς τὴν Ἐφεσον κατήχθη.

25 Καὶ ἐπὶ τῆδε τῇ νίκῃ Φώκαια αὐθις καὶ Σάμος καὶ Κύμη πρὸς Ἀντιόχον μετετίθεντο. δείσας δ' ὁ Λίβιος περὶ τῶν σφετέρων νεῶν, ἃς ἐν τῇ Αἰολίδι καταλελοίπει, κατὰ σπουδὴν ἐς αὐτὰς ἐπανήει. καὶ Εὐμένης πρὸς αὐτὸν ἠπειγέτο, Ῥόδιοί τε Ῥωμαίοις ναῦς ἐτέρας εἴκοσιν ἔπεμπον. μικρὸν δὲ διαλιπόντες ἅπαντες ἀνεθάρρησαν καὶ ἐπὶ τὴν Ἐφεσον ἔπλεον ἐς ναυμαχίαν ἐσκευασμένοι. οὐδενὸς δ' αὐτοῖς ἀντεπιπλέοντος τὸ μὲν ἡμισυ τῶν νεῶν εἰς ἐπίδειξιν ἔστησαν ἐν μέσῃ τῇ θαλάσῃ μέχρι πολλοῦ, ταῖς δ' ὑπολοίποις ἐς τὴν πολεμίαν καταχθέντες ἐπόρθουν, μέχρι Νίκανδρος αὐτοῖς ἐκ τῆς μεσογαίας ἐπιπεσῶν τὴν τε λείαν ἀφείλετο καὶ ἐς τὰς ναῦς κατεδίωξεν. **26** Οἱ μὲν δὴ πάλιν ἐς Σάμον ἀνήγοντο, καὶ ὁ χρόνος ἔληγε Λιβίῳ τῆς ναυαρχίας·

da budu dovoljno daleko od samih lađa, a da padaju na neprijateljske kada se ove približe. Dok je on bio zauzet ovim poslovima, Antiohov komandant flote Poliksenida, takođe Rođanin, ali na osnovu nekakvih tužbi osuđen na progonstvo, pripremi mu zamku: obeća Pausimahu da će mu predati Antiohovu flotu ako ovaj pristane da mu pomogne da se vrati u otadžbinu. Pausimah je podozrevao da je Poliksenida pritvoran i lukav, te se dugo dobro čuvao. Ali kada je Poliksenida svojeručno napisao pismo u vezi sa izdajom, a potom još i otplovio iz Efesa i napravio se da šalje vojsku u nabavku hrane, Pausimah, videći njegov odlazak i ne očekujući da bi ko poslao svojom rukom napisano pismo o izdaji a da to ne misli uistinu, poveruje u sve pa, raspustivši straže, i sam razaslje u nabavku namirnica.

Kada je Poliksenida video da je Pausimah zagrizao mamac, smesta okupi flotu i pošalje gusara Nikandra⁷⁰ sa malim brojem vojnika na Samos da bi na kopnu s leđa izvršio prepad na Pausimaha.⁷¹ Sam je zaplovio oko ponoći i otprilike u zoru napadne Pausimaha na spavanju. Našavši se iznenada u neočekivanoj nevolji, Pausimah naredi vojnicima da napuste brodove i da se sa kopna odupru neprijatelju. Ali pošto ga je s leđa napao Nikandar, Pausimah pomisli, budući da je bio mrak, da i na kopnu ima mnogo više neprijatelja, a ne samo onoliko koliko ih je on video, pa se, izgubivši pribranost, vrati na lađe. Prvi se otisnuo u borbu i prvi je pao slavno se boreći; ostali su ili zarobljeni ili su poginuli. Što se pak lađa tiče, njih sedam koje su nosile vatru pobeglo je jer im zbog plamena niko nije prišao, a ostalih dvadeset je Poliksenida privezao za svoje pa otplovio u Efes.

25 Posle ove pobede Fokeja je opet pristala uz Antioha, a to su učinili i Samos i Kime. Livije se pobojao za svoje lađe ostavljene u Eolidi, pa je požurio natrag. Njemu pohita Eumen, a i Rođani pošalju Rimljanima novih dvadeset lađa. Posle kratkog vremena svi povrate samopouzdanje i zaplove u Efes pripremljeni za nov sukob. Kako im niko nije isplovio u susret, polovinu lađa rasporede, da bi se pokazali, u dugačak niz na pučini, a drugima doplove na obalu i počnu sa pustošenjem neprijateljske zemlje sve dok Nikandar nije na njih navalio sa kopna, oteo im plen i nagnao natrag na lađe. **26** Oni onda ponovo otplove na Samos, a Liviju tad istekne mandat.

τοῦ δ' αὐτοῦ χρόνου Σέλευκος ὁ Ἀντιόχου τὴν Εὐμένους γῆν ἐδήου καὶ Περγάμῳ παρεκάθητο, τοὺς ἄνδρας ἐς τὴν πόλιν κατακλείσας. ὅθεν ὁ Εὐμένης ἐς Ἐλαίαν, τὸ τῆς ἀρχῆς ἐπίνειον, διέπλει κατὰ σπουδὴν καὶ σὺν αὐτῷ Λεύκιος Αἰμίλιος Ῥηγίλλος, ὁ Λιβίου τὴν ναυαρχίαν παραδεδεγμένος. ἦκον δὲ καὶ παρὰ τῶν Ἀχαιῶν Εὐμένει σύμμαχοι χίλιοι πεζοὶ καὶ ἵππεῖς ἑκατὸν ἐπίλεκτοι, ὧν Διοφάνης ὁ στρατηγός, ἀπὸ τοῦ τείχους ἰδὼν τοὺς Σελευκείους παίζοντάς τε καὶ μεθύοντας ἐκ καταφρονήσεως, ἔπειθε τοὺς Περγαμηνοὺς ἑαυτῷ συνεκδραμεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. οὐχ ὑφισταμένων δ' ἐκείνων ὥπλισε τοὺς ἰδίους χιλίους καὶ τοὺς ἑκατὸν ἵππέας

καὶ προαγαγὼν ὑπὸ τὸ τεῖχος ἔστησεν ἀτρεμεῖν, ὑπερορώντων αὐτοὺς ἐς πολὺ τῶν πολεμίων ὡς ὀλίγους τε καὶ οὐ τολμῶντας ἐς χειρὰς ἐλθεῖν. ὁ δ' ἀριστοποιούμενοις ἐπιδραμῶν ἐθορύβησέ τε καὶ ἐτρέψατο τοὺς προφύλακας, τῶν δ' ἄλλων ἐπὶ τὰ ὄπλα ἀναπηδόντων καὶ τοὺς ἵππους περιχαλινούντων ἢ φεύγοντας διωκόντων ἢ δυσχερῶς ἀναβαινόντων οὐκ εὐσταθοῦντας ἐκράτει πάνυ λαμπρῶς, ἐπιβρώντων ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ τείχους τῶν Περγαμηνῶν καὶ οὐδὲ τότε προελθεῖν ὑφισταμένων. κτείνας δ' ὅσους ἐδύνατο ὡς ἐν ἐπιδειξει ταχεῖα καὶ τινὰς αἰχμαλώτους ἑλὼν ἄνδρας τε καὶ ἵππους ἐπανῆει κατὰ σπουδὴν. καὶ τῆς ἐπιούσης αὐθις ἴσθη τοὺς Ἀχαιοὺς ὑπὸ τὸ τεῖχος, οὐδὲ τότε τῶν Περγαμηνῶν αὐτῷ συνεξιόντων. Σέλευκος δ' ἵππεῦσι πολλοῖς αὐτῷ προσεπέλαζε προκαλούμενος. ὁ δὲ τότε μὲν οὐκ ἐπεξῆει, παρ' αὐτὸ τὸ τεῖχος ἑστῶς, ἀλλ' ἐφυλάττετο· ἐπεὶ δ' ὁ Σέλευκος παραμείνας ἐς μεσημβρίαν, καμνόντων ἤδη τῶν ἵππέων, ἐπέστρεφε καὶ ἐπανῆει, τοῖς τελευταίοις αὐτῶν ὁ Διοφάνης ἐπιθέμενος καὶ θορυβοποιήσας καὶ βλάβας, ὅσα καὶ τότε δυνατὸς ἦν, εὐθύς ἐπανῆει πάλιν ὑπὸ τὸ τεῖχος. καὶ τόνδε τὸν τρόπον συνεχῶς ἐν τε χορολογίαις καὶ ξυλείαις ἐνεδρεῦων καὶ αἰεὶ τι ἐνοχλῶν ἀπὸ τε Περγάμου τὸν Σέλευκον ἀνέστησε καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης Εὐμένους χώρας ἐξήλασε.

27 Πολυξενίδα δὲ καὶ Ῥωμαίοις μετ' οὐ πολὺ γίνεται ναυμαχία περὶ Μυόννησον, εἰς ἣν συνήεσαν Πολυξενίδας μὲν ναυσὶν ἐνενήκοντα καταφράκτοις, Λεύκιος δ', ὁ Ῥωμαίων ναύαρχος, ὀγδοήκοντα καὶ τρισὶ· τούτων ἦσαν ἐκ Ῥόδου πέντε καὶ εἴκοσιν. ὧν ὁ στρατηγὸς Εὐδωρος ἐτέτακτο μὲν ἐπὶ τοῦ λαιοῦ κέρως, ἰδὼν δὲ ἐπὶ θάτερα Πολυξενίδα πρὸς προύχοντα Ῥωμαίων ἔδεισέ τε, μὴ κυκλωθεῖεν, καὶ περιπλεύσας ὀξέως ἄτε κούφαις ναυσὶ καὶ ἐρέταις ἐμπείροις θαλάσσης τὰς ναῦς τὰς πυρφόρους τῷ Πολυξενίδα πρῶτας ἐπῆγε, λαμπομένας τῷ πυρὶ πάντοθεν. οἱ δ' ἐμβαλεῖν μὲν αὐταῖς οὐκ ἐτόλμων διὰ τὸ πῦρ, κύκλῳ δ' αὐτὰς περιπλέοντες ἐνέκλινόν τε καὶ θαλάσσης ἐπίμ-

U isto vreme Antiohov sin Seleuk počne da pustoši Eumenovu zemlju i smesti se uz Pergam, blokirajući vojsku unutar grada. Zbog toga Eumen žurno otplovi u Eleju, svoju glavnu luku, a sa njim i Lucije Emilije Regil,⁷² koji je od Livija preuzeo zapovedništvo nad flotom. Eumenu je i od Ahejaca pristiglo hiljadu savezničkih pešaka i stotinu odabranih konjanika. Njihov zapovednik Diofan,⁷³ videći sa bedema Seleukove vojnice kako se u svojoj samouverenosti zabavljaju i opijaju, počne da ubeđuje Pergamce da zajedno sa njim jurnu na neprijatelja. Kako oni nisu hteli da pristanu, Diofan naoruža svojih hiljadu pešaka i stotinu konjanika.

Izvevši ih pod zidine, postavi ih da stoje nepomično dok su im se neprijatelji podsmevali kako ih je malo i kako se ne usuđuju da uđu u borbu prsa u prsa. Ali prilikom njihovog podnevnog obroka Diofan izvrši juriš, uzbuni i nagna u beg predstražu; i dok su ostali što skakali po oružje, što zauzdavali konje, jurili ih ako su bežali, a s mukom se uspinjali ako konji nisu hteli mirno da stoje, Diofan slavno nadjača, dok su Pergamci odozgo sa zida vikali odobravajući, ali ni sada se ne usuđujući da izađu. Pobivši neprijateljâ koliko je mogao pri tako brzom prikazivanju sile i zarobivši nekoliko vojnika i konja, on pohita natrag. Sutradan iznova postavi Ahejce pod bedeme, a Pergamci ni ovog puta nisu izašli s njim. Seleuk, izazivajući ga, stane da se približava sa velikim brojem konjanika. Međutim, Diofan ne krene tada napred već, stojeći uza sam zid, počne samo da se brani. Kada je Seleuk, istrajavši do podneva, krenuo natrag jer su mu konji bili već iscrpljeni, Diofan navali na poslednje redove neprijatelja, uzbuni ih i ugrozi opet koliko god je mogao, pa se odmah vrati pod zidine. Neprekidno vrebajući neprijatelje na ovaj isti način kad bi išli po hranu i drva, i stalno ih uznemiravajući, on otera Seleuka od Pergama, a potom ga i sasvim izgna sa Eumenove zemlje.

27 Nedugo zatim, kod Mionesa se između Poliksenide i Rimljana odigrala pomorska bitka,⁷⁴ u kojoj je Poliksenida učestvovao sa devedeset pokrivenih lađa, a zapovednik rimske flote Lucije sa osamdeset tri, od kojih je dvadeset pet bilo rodoskih. Njihov zapovednik Eudor,⁷⁵ postavljen na levom krilu, primeti da se na suprotnoj strani Poliksenidina flota pruža duže od rimske, pa u strahu da ne budu opkoljeni isplovi vrlo brzo zahvaljujući lakoći lađa i iskustvu mornara, i pođe na Poliksenidu isturivši napred lađe sa vatrom koja je plamtela odasvud. Neprijatelji se zbog vatre nisu usuđivali da napadnu nego su krstarili okolo, pri čemu

πλαντο καὶ ἐς τὰς ἐπωτίδας ἐτύπτοντο, μέχρι Ῥοδίας νεὼς ἐς Σιδονίαν ἐμβαλούσης καὶ τῆς πληγῆς εὐτόνου γενομένης ἄγκυρα ἐκπίπτουσα τῆς Σιδονίας ἐς τὴν Ῥοδίαν ἐπάγη τε καὶ συνέδησεν ἄμφω πρὸς ἀλλήλας, ὅθεν ἦν ὁ ἀγὼν ἀτρεμούντων τῶν σκαφῶν τοῖς ἐπιβάταις ὡσπερ ἐν γῆ. καὶ προσιουσῶν ἄλλων ἐς ἐπικουρίαν ἑκατέρω πολλῶν φιλονεικία τε παρ' ἄμφοιν ἐγένετο λαμπρά, καὶ τὸ μέσον τῶν Ἀντιόχου νεῶν ἔρημον ἐκ τούτου γενόμενον αἱ Ῥωμαίων νῆες διέπλεον καὶ τοὺς πολεμίους, ἔτι ἀγνοοῦντας, ἐκύκλουν. ὡς δ' ἔμαθόν ποτε, ἐγένετο φυγὴ καὶ τροπή, καὶ διεφθάρησαν Ἀντιόχου νῆες μιᾶς δέουσαι τριάκοντα, ὧν τρισκαίδεκα αὐτοῖς ἀνδράσιν ἐλήφθησαν. Ῥωμαίων δ' ἀπώλοντο μόναι δύο. καὶ ὁ Πολυξενίδας τὴν Ῥοδίαν ναῦν ἐπαγόμενος ἐς τὴν Ἐφεσον κατήχθη.

28 Τοῦτο μὲν δὴ τῆ ναυμαχία τῆ περὶ Μυόννησον ἦν τέλος· οὐπω δ' αὐτῆς ὁ Ἀντιόχος αἰσθόμενος Χερρόνησόν τε καὶ Λυσιμάχειαν ἐπιμελῶς ὠχύρου, μέγα, ὡσπερ ἦν, τὸ ἔργον ἡγούμενος ἐπὶ Ῥωμαίοις, ὅπου γε καὶ τὴν ἄλλην Θράκην διελθεῖν στρατοπέδω δυσόδευτον αὐτοῖς ἂν ἐγένετο καὶ δύσβατον, εἰ μὴ Φίλιππος διέφερεν. ἀλλ' ὁ Ἀντιόχος, ὧν καὶ τὰ ἄλλα κουφόνους αἰεὶ καὶ ταχύς ἐς μεταβολήν, ἐπεὶ τῆς ἡσσης ἐπύθετο τῆς περὶ Μυόννησον, πάμπαν ἐξεπλάγη, [καὶ] νομίσας αὐτῷ τὸ δαιμόνιον ἐπιβουλεύειν· παρὰ γὰρ λόγον ἕκαστα χωρεῖν, Ῥωμαίων μὲν ἐν τῇ θαλάσῃ κρατούντων, ἐν ἣ πολὺ προὔχειν αὐτὸς ἐνόμιζε, Ῥοδίων δ' Ἀννίβαν ἐς Παμφυλίαν κατακεκλεικότων, Φιλίππου δὲ Ῥωμαίους παραπέμποντος ἀβάτους ὁδοῦς, ὃν μάλιστα μνησικακήσειν αὐτοῖς ὧν ἔπαθεν, ὑπελάμβανεν. ὑπὸ δὴ τῶνδε πάντων ἐκταρασσόμενός τε καὶ θεοῦ βλάπτοντος ἤδη τοὺς λογισμοῦς, ὅπερ ἅπασι προσιόντων ἀτυχημάτων ἐπιγίνεται, Χερρόνησον ἐξέλιπεν ἀλογίστως, πρὶν καὶ ἐς ὄψιν ἐλθεῖν τοῖς πολεμίους, οὔτε μετενεγκῶν, ὅσος ἦν ἐν αὐτῇ σῖτος σεσωρευμένος πολὺς ἢ ὅπλα ἢ χρήματα ἢ μηχαναί, οὔτε ἐμπρήσας, ἀλλ' ὑγιεῖς ἀφορμὰς τοσάσδε τοῖς πολεμίους καταλιπών. Λυσιμαχέας τε αὐτῷ καθάπερ ἐκ πολιορκίας συμφεύγονται μετ' οἰμωγῆς ἅμα γυναιξὶ καὶ παιδίοις ὑπερεώρα, μόνου τοῦ διάπλου τοῦ περὶ Ἄβυδον εἰρξαι τοὺς πολεμίους ἐπινοῶν καὶ τὴν λοιπὴν ἔτι ἐλπίδα τοῦ πολέμου πᾶσαν ἐν τούτῳ τιθέμενος. οὐ μὴν οὔτε τὸν διάπλου ἐφύλαξεν ὑπὸ θεοβλαβείας, ἀλλ' ἐς τὸ μεσόγαιον ἠπείχθη ἐπανελθεῖν, φθάσων τοὺς πολεμίους, οὔτε τινὰ φυλακὴν ἐν τῷ διάπλῳ κατέλιπεν.

29 Οἱ δὲ Σκιπίωνες, ἐπεὶ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐπύθοντο, Λυσιμαχείαν τε δρόμῳ κατέλαβον καὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ θησαυρῶν τε καὶ ὀπλῶν κρατήσαντες τὸν Ἑλλησποντον, ἔρημον ὄντα φυλακῆς, εὐθύς ἐπέρων μετὰ σπουδῆς ἔφθασάν τε Ἀντιόχον ἔτι ἀγνοοῦντα ἐν

su im se lađe nagibale, punile se vodom i bile izložene udarima epotida,⁷⁶ sve dok jedna rodoska lađa nije navalila na jednu sidonsku. Od siline sudara sidro sidonske lađe sklizne i zakači se za rodosku te ih tako priveže jednu uz drugu i, pošto se lađe nisu micale, mornari su imali da se bore kao kopnena vojska. Tu i jednima i drugima počne da pristiže brojna pomoć, i na obe strane raspali se borbenost. Usled ovog događaja sredina niza Antiohiovih lađa ostala je prazna, i Rimljani se tuda provuku pa opkole neprijatelje, a da ovi to nisu primetili. Kada su opazili šta se desilo, nastane jurnjava i bežanje, u čemu je Antiohu propalo dvadeset devet lađa, od kojih je trinaest uhvaćeno sa posadom; rimskih je lađa uništeno svega dve. A Poliksenida je sa jednom osvojenom rodoskom lađom otplovio u Efes.

28 Tako se završila bitka kod Mionesa. Dok još nije čuo za nju, Antioh je brižljivo utvrđivao Hersones i Lisimahiju, smatrajući da će to biti – što i jeste bilo – od velike važnosti u borbi protiv Rimljana, jer bi njima put i kroz preostali deo Trakije bio težak i neprohodan ako ih Filip ne bi proveo. Ali Antioh, i inače lakomislen i nestalan, na vest o porazu kod Mionesa sasvim izgubi prisebnost misleći da se sudbina okreće protiv njega, jer sve se odvija mimo očekivanja: Rimljani su nadjačali na moru, gde je smatrao da će sam biti u prednosti; Rođani su blokirali Hanibala uz Pamfiliju; Filip, za koga je očekivao da će se vrlo dobro sećati zala koja je pretrpeo od Rimljana, prati ih i pomaže im na neprohodnim putevima. Sve to ga je uzrujalo, pa mu je već i božanstvo pomutilo razum – kao što se svakome desi kad usledi nevolja za nevoljom – te on nepromišljeno napusti Hersones pre nego što mu je neprijatelj i bio na vidiku; pritom nije niti preneo niti zapalio prikupljene zalihe žita, oružja, novca i naprava, nego je tolika netaknuta sredstva prepustio neprijatelju. Nije se ništa pobrinuo ni za stanovnike Lisimahije, koji su mu se kukajući, zajedno sa ženama i decom, pridružili u bekstvu; mislio je samo kako da spreči neprijatelja da se prebaci u Abidos, polažući u to poslednje nade. Ali u svojoj izbezumljenosti nije ni prelaz sačuvao, već je pohitao da se povuče u unutrašnjost pre nego što stigne neprijatelj, ne ostavivši na prelazu nikakvu stražu.

29 Kada su doznali za njegov odlazak, Scipioni brzim maršem stignu u Lisimahiju; domogavši se sredstava i oružja na Hersonesu, hitno pređu Helespont ostavljen bez straže, i svojom brzinom iznenade Antioha, koji

Σάρδεσι γενόμενοι. ὁ δ' ἐκπλαγεὶς ἐβαρυνθῆναι καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ ἁμαρτήματα ἐς τὸ δαιμόνιον ἀνατιθεὶς Ἡρακλείδην τὸν Βυζάντιον ἔπεμπεν ἐς τοὺς Σκιπίωνας ἐπὶ διαλύσει τοῦ πολέμου, Σμύρναν τε καὶ Ἀλεξάνδρειαν αὐτοῖς διδοὺς τὴν ἐπὶ Γρανίκῳ καὶ Λάμψακον, δι' ἃς ἦρξεν αὐτοῖς ὁ πόλεμος, καὶ τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τοῦδε τοῦ πολέμου. ἐνετέλλετο δέ, εἰ δέοι, καὶ τῶν Ἰάδων πόλεων δοῦναι καὶ τῶν Αἰολίδων, ὅσοι τὰ Ῥωμαίων ἐν τῷδε τῷ ἀγῶνι εἴλοντο, καὶ εἴ τι ἄλλο αἰτοῖεν οἱ Σκιπίωνες. ταῦτα μὲν εἶχεν ἐς τὸ φανερὸν λέγειν ὁ Ἡρακλείδης, ἰδίᾳ δὲ πρὸς Πούπλιον Σκιπίωνα ἔφερε παρ' Ἀντιόχου χρημάτων τε πολλῶν ὑποσχέσεις καὶ τοῦ παιδὸς ἀφέσεως. ἤρηκει γὰρ αὐτὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι ὁ Ἀντίοχος, ἐς Δημητριάδα ἐκ Χαλκίδος διαπλέοντα· καὶ ἦν ὁ παῖς Σκιπίων, ὁ Καρχηδόνα ὕστερον ἐλὼν τε καὶ κατασκάψας καὶ δεύτερος ἐπὶ τῷδε τῷ Σκιπίωνι Ἀφρικανὸς ὀνομασθεὶς, Παύλου μὲν υἱὸς ὢν, τοῦ Περσέα τὸν Μακεδὸνα ἐλόντος, Σκιπίωνος δὲ τῷ γένει θυγατριδοῦς καὶ θέσει παῖς.

κοινῇ μὲν οὖν οἱ Σκιπίωνες τῷ Ἡρακλείδῃ τήνδε ἔδοσαν τὴν ἀπόκρισιν· ἐὰν ὁ Ἀντίοχος εἰρήνης δέηται, μὴ τῶν Ἰάδων μηδὲ τῶν Αἰολίδων αὐτὸν ἐκστῆναι πόλεων, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐπὶ τὰδε Ταύρου καὶ τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου πᾶσαν ἐσενεγκεῖν, δι' αὐτὸν γενομένου. ἰδίᾳ δὲ ὁ Πούπλιος ἔφη τῷ Ἡρακλείδῃ Ῥωμαίους, εἰ μὲν ἔτι Χερρονήσου καὶ Λυσιμαχείας κρατῶν ὁ Ἀντίοχος ταῦτα προὔτεινεν, ἀσμένως ἂν λαβεῖν, τάχα δ' εἰ καὶ μόνον ἔτι τοῦ Ἑλλησπόντου τὸν διάπλου ἐφύλασσε· νῦν δ' αὐτοὺς ἤδη περάσαντάς τε καὶ ἐν ἀσφαλεῖ γενομένους καὶ τὸν χαλινόν, φασίν, ἐνθέντας καὶ ἐπὶ τῷ χαλινῷ τὸν ἵππον ἀναβάντας οὐκ ἀνέξεσθαι διαλύσεων ἐπ' ὀλίγοις. αὐτὸς δὲ χάριν εἰδέναι τῷ βασιλεῖ τῆς προαιρέσεως καὶ μᾶλλον εἴσεσθαι λαβὼν τὸν υἱόν· ἀμείβεσθαι δ' αὐτὸν ἤδη καὶ συμβουλεύειν δέχεσθαι τὰ προτεινόμενα, πρὶν ἐς πείραν ἐλθεῖν μειζόνων ἐπιταγμάτων.

30 Ὁ μὲν δὴ Πούπλιος ταῦτα εἰπὼν ἐς Ἐλαίαν νοσηλευόμενος ὑπεχώρει, σύμβουλον τῷ ἀδελφῷ Γναῖον Δομίτιον καταλιπὼν· ὁ δ' Ἀντίοχος, οἶόν τι καὶ Φίλιππος ὁ Μακεδὼν, οἰηθεὶς τῶνδε τῶν ἐπιταγμάτων πλέον οὐδὲν αὐτοῦ τὸν πόλεμον ἀφαιρήσεσθαι, συνέτασσε τὴν στρατιάν περὶ τὸ πεδῖον τὸ Θυατείρων, οὐ μακρὰν ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ Σκιπίωνι τὸν υἱὸν ἀπέπεμπεν εἰς Ἐλαίαν. ὁ δὲ τοῖς ἄγουσι συνεβούλευε μὴ μάχεσθαι τὸν Ἀντίοχον, ἕως αὐτὸς ἐπανέλθοι. καὶ τῷδε πεισθεὶς ὁ Ἀντίοχος μετεστρατοπέδευεν ἀμφὶ τὸ ὄρος τὸ Σίπυλον τεῖχός τε καρτερὸν τῷ στρατοπέδῳ περιετείχιζε καὶ τὸν Φρύγιον ποταμὸν ἐν προβολῇ τοῖς πολεμίοις ἐτίθετο, ἵνα μὴδ' ἄκων ἀναγκάζοιτο πολεμεῖν.

u Sardu nije bio upućen u zbivanja. On se, pometen, obeshrabri i, pripisujući sopstvene greške zloj sudbini, pošalje Scipionima Bizanćanina Heraklida⁷⁷ da pregovara o miru: ponudio im je Smirnu, Aleksandriju na Graniku i Lampsak zbog kojih je rat i počeo, i još da im nadoknadi polovinu ratnih troškova. Naložio je Heraklidu da, ukoliko bude potrebno, ponudi i jonske i eolske gradove koji su u ovom sukobu pristali uz Rimljane, a i sve drugo što bi Scipioni zatražili. To je Heraklid imao da kaže javno, a privatno je Publiju Scipionu preneo Antiohova obećanja da će ga bogato obdariti i pustiti mu sina na slobodu. Njega je Antioh zarobio u Grčkoj dok je iz Halkide prelazio u Demetrijadu.⁷⁸ (Taj mladi Scipion je onaj što je kasnije osvojio i porušio Kartaginu i, posle Publija Scipiona, drugi po redu koji je poneo nadimak Afrikanac; po rođenju je bio sin Paula⁷⁹ koji je porazio Makedonca Perseja, a Publiju Scipionu bio je unuk, ali po usvojenju sin.)⁸⁰

Javno su Scipioni Heraklidu ovako odgovorili: ako Antioh hoće mir, onda treba da se povuče ne samo iz jonskih i eolskih gradova već sa celokupne teritorije s ove strane Taura, i da isplati ukupan ratni trošak, jer je rat i počeo njegovom krivicom. U četiri oka, Publije je rekao Heraklidu da bi Rimljani Antiohove predloge rado prihvatili da im ih je Antioh izneo dok je još imao u rukama Hersones i Lisimahiju; da bi ih možda prihvatili čak i da je čuvao samo još prelaz preko Helesponta; ali sada, kada su već prešli i našli se na sigurnom, i kada su, što se kaže, zauzdali konja, pa ga još i uzjahali, neće pristati na mir uz tako sitne ustupke. On lično je zahvalan kralju za njegov naum, i biće mu još zahvalniji kad dočeka sina, a uzvraća mu već sada time što ga savetuje da prihvati ono što mu se nudi, pre nego što se suoči sa još većim zahtevima.

30 Posle ovih razgovora Publije Scipion se razboli, te se povuče u Eleju, a bratu za savetnika ostavi Gneja Domicija.⁸¹ Antioh, misleći, baš kao i Filip Makedonski, da ga rat ne može lišiti ničega više nego što to čine postavljeni uslovi, počne da okuplja čete podalje od neprijatelja, a Scipionovog sina pošalje sa pratnjom u Eleju. Scipion preko pratilaca posavetuje Antioha da se ne upušta u borbu sve dok se on ne vrati. Njega Antioh poslušao, pa premesti logor uz brdo Sipil i opaše ga jakim zidom; računao je i da će mu reka Frigij, isprečena na putu ka logoru, poslužiti kao zaštita da ne bude protiv svoje volje uvučen u borbu.

Δομίτιος δέ, φιλοτιμούμενος τὸν πόλεμον ἐφ' ἑαυτοῦ κριθῆναι, τὸν ποταμὸν ἐπέρα μάλα θρασέως καὶ σταδίους εἴκοσιν ἀπ' Ἀντιόχου διασχὼν ἐστρατοπέδευσε. τέτταρσί τε ἡμέραις ἐφεξῆς ἐξέτασσον ἐκάτεροι παρὰ τὸν χάρακα τὸν ἑαυτῶν καὶ μάχης οὐ κατήρχον. τῇ πέμπτῃ δὲ ὁ Δομίτιος ἐξέτασσεν αὐθις καὶ ἐπέβαινε σοβαρῶς. οὐκ ἀντεπιόντος δὲ τοῦ Ἀντιόχου τότε μὲν ἐγγυτέρω μετεστρατοπέδευε, μίαν δὲ ἄλλην διαλιπὼν ἐκήρυσσεν ἐς ἐπήκοον τῶν πολεμίων ἐς αὐριον Ἀντιόχῳ καὶ ἄκοντι πολεμήσειν. ὁ δὲ συνταραχθεὶς αὐθις μεθίει τὰ δόξαντα καὶ δυνηθεὶς ἂν ἐστάναι μόνον ὑπὸ τὸ τεῖχος ἢ καλῶς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τεύχους ἀπομάχεσθαι, μέχρι ῥαΐσειεν ὁ Πούπλιος, αἰσχρὸν ἠγείτο μετὰ πλειόνων φυγομαχεῖν· ὅθεν εἰς μάχην παρέτασσε.

31 Καὶ ἐξῆγον ἔτι νυκτὸς ἄμφω περὶ ἐσχάτην φυλακὴν, διεκόσμη δ' αὐτῶν ἐκάτερος ὧδε·

τὸ μὲν λαιὸν εἶχον ὀπλίται Ῥωμαίων μύριοι παρὰ τὸν ποταμὸν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκείνους ἦσαν Ἰταλῶν ἕτεροι μύριοι, τρεῖς ἐκατέρων τάξεις ἐπὶ βάθος. ἐπὶ δὲ τοῖς Ἰταλοῖς ὁ Εὐμένους στρατὸς ἐτάσσετο καὶ Ἀχαιῶν πελτασταὶ περὶ τρισχιλίους. ὧδε μὲν εἶχε τὸ λαιόν, τὸ δεξιὸν δ' ἦν ἰππεῖς, οἳ τε Ῥωμαίων καὶ Ἰταλῶν καὶ Εὐμένους, οὐ πλείους οὐδ' οὗτοι τρισχιλίων· ἀναμεμίχαστο δ' ἅπασιν ψιλοὶ τε καὶ τοξόται πολλοί, καὶ ἀμφὶ τὸν Δομίτιον αὐτὸν ἦσαν ἰππέων ἴλαι τέσσαρες. οὕτω μὲν ἐγίνοντο πάντες ἐς τρισμυρίους, ἐπεστάται δὲ τοῦ μὲν δεξιοῦ Δομίτιος αὐτὸς καὶ ἐς τὸ μέσον αὐτὸν ἴσθη τὸν ὕπατον, τὸ δὲ λαιὸν ἔδωκεν Εὐμένει. τῶν δ' ἐλεφάντων, οὓς εἶχεν ἐκ Λιβύης, οὐδένα νομιζὼν ἔσεσθαι χρήσιμον, ὀλιγωτέρων τε ὄντων καὶ βραχυτέρων οἷα Λιβύων (δεδιάσι δ' οἱ μικρότεροι τοὺς μείζονας), ἔστησεν ὀπίσω πάντας. **32** Ὡδε μὲν δὴ διετετάχαστο Ῥωμαῖοι,

Ἀντιόχῳ δ' ἦν μὲν ὁ στρατὸς ἅπας ἐπτακισμύριοι, καὶ τούτων τὸ κράτιστον ἦν ἡ φάλαγξ ἡ Μακεδόνων, ἄνδρες ἑξακισχιλίοι καὶ μύριοι, ἐς τὸν Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου τρόπον ἔτι κοσμούμενοι. ἴσθη δ' αὐτοὺς ἐν μέσῳ, διελὼν ἀνὰ χιλίους καὶ ἑξακοσίους εἰς δέκα μέρη, καὶ τούτων ἐκάστου μέρους ἦσαν ἐπὶ μὲν τοῦ μετώπου πεντήκοντα ἄνδρες, ἐς δὲ τὸ βάθος δύο καὶ τριάκοντα, ἐς δὲ τὰ πλευρὰ ἐκάστου μέρους ἐλέφαντες δύο καὶ εἴκοσιν. ἡ δ' ὄψις ἦν τῆς μὲν φάλαγγος οἷα τεύχους, τῶν δ' ἐλεφάντων οἷον πύργων.

τοιούτων μὲν ἦν τὸ πεζὸν Ἀντιόχῳ, ἰππεῖς δ' ἐκατέρωθεν αὐτοῦ παρατετάχαστο Γαλάται τε κατάφρακτοι καὶ τὸ λεγόμενον ἄγημα τῶν Μακεδόνων· εἰσὶ δὲ καὶ οἶδε ἰππεῖς ἐπίλεκτοι, καὶ παρ' αὐτὸ ἄγημα λέγεται. τάδε μὲν ἐξ ἴσου τῆς φάλαγγος ἦν ἐκατέρωθεν· ἐπὶ δ' αὐτοῖς τὰ κέρατα κατεῖχον ἐν μὲν δεξιᾷ ψιλοὶ τέ τινες καὶ ἕτεροι ἰππεῖς ἀρ-

Domicije, kojem je bilo stalo da sam reši rat, vrlo smelo pređe reku i postavi logor na dvadeset stadija od Antiohovog. Četiri dana uzastopce su i jedni i drugi izlazili ispred svog palisada, ali nisu započinjali borbu. Petog dana Domicije ponovo izađe i smelo krene napred. Kako mu Antioh nije pošao u susret, on premesti logor još bliže, a dva dana kasnije oglasi, tako da neprijatelj može da čuje, da će narednog dana krenuti u borbu protiv Antioha, pa makar on i ne hteo da se bori. Antioh se uzne-miri i opet promeni odluku: iako je mogao bilo da mirno stoji pod bedemom ili da sa bedema uspešno odbija neprijatelja dok se Scipion ne oporavi, smatrao je sramnim da ima veći broj vojnika, a da izbegava borbu. Tako počne da postavlja trupe za boj.

31 Obojica su izveli trupe još tokom noći, oko poslednje straže, a evo kako je svaki od njih uredio bojni red.

Rimljani su na levo krilo, uza samu reku, postavili deset hiljada svojih hoplita,⁸² a iza njih smestilo se još deset hiljada italških; i jedni i drugi su u dubinu bili raspoređeni u tri reda. Na Italce su se nadovezivale Eumenove trupe i oko tri hiljade ahejskih peltasta.⁸³ Tako je izgledalo levo krilo; na desnom su stajali konjanici – rimski, italški i Eumenovi – kojih takođe nije bilo više od tri hiljade. Posvuda je bilo umetnuto mnoštvo praćkaša i strelaca, a oko samog Domicija bila su četiri konjička odreda. Ukupan broj vojnika nije prelazio trideset hiljada. Na čelo desnog krila stao je sam Domicije, u sredinu je postavio konzula, a levo je prepustio Eumenu. Za slonove, koji su bili afrički, mislio je da mu neće biti od koristi, jer ih je bilo manje, a i zato što su afrički slonovi po sebi manji (sitniji slonovi se boje krupnijih), pa ih je sve postavio pozadi. **32** Tako su bili raspoređeni Rimljani.

Antiohova vojska je brojala ukupno sedamdeset hiljada vojnika, a nje-nu najveću snagu predstavljala je makedonska falanga, šesnaest hiljada boraca i dalje naoružanih kao pod Aleksandrom i Filipom. Njih je Antioh postavio u sredinu, razdelivši ih na deset grupa od po hiljadu i šeststo, i to tako da sa čela svaka grupa broji pedeset, a u dubinu trideset dva vojnika; i još je uz bok svakoj grupi umetnuo po dvadeset dva slona. Tako je falanga odavala prizor bedema, a slonovi – tornjeva.

Na taj način je bila uređena pešadija, a sa obe njene strane postavio je Antioh konjanike: galaćanske katafrakte⁸⁴ i takozvanu agemu⁸⁵ Makedonaca. (I ovo je bila elitna konjica, te je zato tako nazvana.) Oni su raspore-

γυράσπιδες καὶ ἵπποτοξόται διακόσιοι, τὸ δὲ λαιὸν Γαλατῶν τ' ἔθνη, Τεκτοσάγαι τε καὶ Τρόκμοι καὶ Τολιστόβιοι, καὶ Καππαδόκαι τινές, οὓς ἔπεμψεν Ἀριαράθης, καὶ μιγάδες ἄλλοι ξένοι κατάφρακτός τε ἵππος ἐπὶ τοῖσδε ἑτέρα καὶ ἦν ἐκάλουν ἵππον ἑταιρικήν, ὠπλισμένη κούφως.

ὧδε μὲν καὶ ὁ Ἀντίοχος ἐξέτασσε. καὶ δοκεῖ τὴν ἐλπίδα λαβεῖν ἐν τοῖς ἵππευσιν, οὓς πολλοὺς ἔστησεν ἐπὶ τοῦ μετώπου, τὴν δὲ φάλαγγα πυκνήν ἐς ὀλίγον συναγαγεῖν ἀπειροπολέμωσ, ἣ δὴ καὶ μάλιστα ἔδει θαρρεῖν πάνυ ἠσκημένη. πολὺ δὲ καὶ ἄλλο πλῆθος ἦν λιθοβόλων τε καὶ τοξοτῶν καὶ ἀκοντιστῶν καὶ πελταστῶν, Φρυγῶν τε καὶ Λυκίων καὶ Παμφύλων καὶ Πισιδῶν Κρητῶν τε καὶ Τραλλιανῶν καὶ Κιλικίων ἐς τὸν Κρητῶν τρόπον ἐσκευασμένων. ἵπποτοξόται τε ἐπὶ τοῖσδε ἕτεροι, Δᾶαι καὶ Μυσοὶ καὶ Ἐλυμαῖοι καὶ Ἄραβες, οἱ καμήλους ὀξυτάτας ἐπικαθήμενοι τοξεύουσί τε εὐμαρῶς ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ μαχαίραις, ὅτε πλησιάζοιεν, ἐπιμήκεσι καὶ στεναῖς χρώνται. δρεπανηφόρα τε ἄρματα ἐν τῷ μεταίχμιῳ, προπολεμεῖν τοῦ μετώπου, τετάχατο· καὶ εἶρητο αὐτοῖς μετὰ τὴν πρώτην πείραν ὑποχωρεῖν.

33 ὄψις τε ἦν ὥσπερ δύο στρατῶν, τοῦ μὲν ἀρχομένου πολεμεῖν, τοῦ δ' ἐφεδρεύοντος· ἐκάτερος δ' αὐτῶν ἐς κατάπληξιν ἐσκευαστο δεινῶς πλήθει τε καὶ κόσμῳ. ἐφειστήκει δὲ τοῖς μὲν δεξιοῖς ἵππευσιν Ἀντίοχος αὐτός, τοῖς δ' ἐπὶ θάτερα Σέλευκος, ὁ υἱὸς Ἀντίοχου, τῇ δὲ φάλαγγι Φίλιππος ὁ ἐλεφαντάρχης καὶ τοῖς προμάχοις Μύνδις τε καὶ Ζεῦξις. Ἀχλυώδους δὲ καὶ ζοφερᾶς τῆς ἡμέρας γενομένης ἢ τε ὄψις ἔσβεστο τῆς ἐπιδείξεως, καὶ τὰ τοξεύματα πάντα ἀμβλύτερα ἦν ὡς ἐν ἀέρι ὑγρῷ καὶ σκοτεινῷ. ὅπερ ἐπεὶ κατείδεν Εὐμένης, τῶν μὲν ἄλλων κατεφρόνησε, τὴν δὲ ῥύμην τῶν ἄρμάτων τεταμένην ἐφ' ἑαυτὸν μάλιστα δείσας, ὅσοι ἦσαν αὐτῷ σφενδονῆται καὶ ἀκοντισταὶ καὶ ἕτεροι κοῦφοι, συναγαγὼν προσέταξε, τὰ ἄρματα περιθέοντας, ἐς τοὺς ἵππους ἀκοντίζειν ἀντὶ τῶν ἐπιβατῶν· ἵππου γὰρ ἐν ἄρματι ζυγομαχοῦντος ἀχρεῖον τὸ λοιπὸν ἄρμα γίνεται, καὶ πολλὰ καὶ τῆς ἄλλης εὐταξίας παραλύεται, τὰ δρέπανα τῶν φιλίων δεδιότων.

ὁ καὶ τότε συνηνέχθη γενέσθαι· πληγέντων γὰρ τῶν ἵππων ἀθρόως καὶ τὰ ἄρματα ἐς τοὺς φίλους περιφερόντων αἱ τε κάμηλοι πρῶται τῆς ἀταξίας ἠσθάνοντο, πλησίον τοῖς ἄρμασι παρατεταγμένοι, καὶ μετὰ ταύτας ἢ κατάφρακτος ἵππος, οὐ ῥαδίως ὑπὸ τοῦ βάρους τὰ δρέπανα ἐκφεύγειν δυναμένη. θόρυβός τε ἦν ἤδη πολὺς καὶ τάραχος ποικίλος, ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῶνδε μάλιστα, χωρῶν δὲ ἐπὶ ὅλον τὸ μεταίχμιον, καὶ μείζων ὑπόνοια τοῦ ἀκριβοῦς· ὡς γὰρ ἐν διαστήματι μακρῷ καὶ πλήθει πυκνῷ καὶ βοῇ ποικίλῃ καὶ φόβῳ πολλῷ τὸ μὲν

đeni ravnomerno uz oba boka falange, a dalje je na krilima izgledalo ovako: sa desne strane bilo je nešto praćkaša i još konjanika – argiraspida i strelaca dve stotine; na levoj strani nalazila su se galaćanska plemena Tektosagi, Trokmi i Tolistobeji, izvestan broj Kapadokijaca koje je poslao Arijarat⁸⁶ i raznih drugih najamnika, a do njih još jedan odred konjanika pod oklopom i takozvana heterska konjica,⁸⁷ sa lakom opremom.

Tako je, dakle, Antioh postavio svoj bojni red. Izgleda da je on polagao nade u konjanike, koje je u velikom broju smestio na čelo, a falangu, u koju je trebalo da se uzda najviše, jer je bila najuvežbanija, netaktički je, gusto zbijenu, sabio na mali prostor. Imao je još mnoštvo praćkaša, strelaca, kopljanika i peltasta, i to Frigijaca, Likijaca, Pamfilijaca i Pisiđana, kao i Krićana, Traljana i Kilikijaca opremljenih na kritski način. Uz njih je bilo još strelaca na konjima, Daha,⁸⁸ Mižana i Elimeja,⁸⁹ kao i Arabljana, koji su, jašući na svojim veoma brzim kamilama, sa visine lako izbacivali strele, a iz blizine se koristili dugačkim i uskim mačevima. Na polje između vojski Antioh je postavio kola sa srpovima, koja su imala da započnu bitku, naredivši im da se posle tog prvog naleta povuku.

33 Izgledalo je kao da Antioh ima u stvari dve vojske, od kojih jedna treba da se upusti u borbu, a druga da čeka u rezervi; i svaka od njih bila je uređena tako da brojnošću i opremljenošću uliva strah. Konjici je na desnom krilu stao na čelo sam Antioh, a na levom njegov sin Seleuk; falangu je vodio elefantarh Filip,⁹⁰ a Mindion⁹¹ i Zeuksid⁹² odrede koji su imali da započnu bitku. Ali kako je osvanuo tmuran i mračan dan, nije se moglo videti s kraja na kraj bojnog reda, a oružje za bacanje postalo je neupotrebljivo zbog vlage i zbog tmine. Eumen to opazi pa, ne brinući za ostalo, ali jako strahujući od napada bornih kola koja su stajala spram njega, izvede sve praćkaše, kopljanike i ostale lako naoružane trupe koje su mu bile dodeljene, i naredi im da se rastrče oko kola i da umesto vojnika gađaju konje: jer, kada se upregnut konj razjari, kola postanu neupotrebljiva, a onda će bojni red početi da se dalje rastura zbog straha od srpova saboraca.

Tako se i dogodilo: pošto su se konji najednom uzbunili i počeli da vuku kola na svoje, nered zahvati prvo kamile, jer su bile blizu kola, a zatim oklopnu konjicu, koja zbog svoje težine nije mogla lako da umakne srpovima. Na tom mestu nastanu velika vika i nepregledan metež, koji su stali da se šire po celom bojnopolju, a strahovanje je raslo u nesraz-

ἀκριβές οὐδὲ τοῖς ἀγχοῦ τῶν πασχόντων καταληπτὸν ἦν, τὴν δὲ ὑπόνοιαν μειζόνως ἐς τοὺς ἐξῆς ἕκαστοι μετέφερον.

34 Ὁ δ' Εὐμένης, ἐπεὶ τὰ πρῶτα καλῶς ἐπέπρακτο αὐτῶ καὶ τὸ μεταίχμιον, ὅσον αἶ τε κάμηλοι καὶ τὰ ἄρματα ἐπεῖχεν, ἐγεγύμνωτο, τοὺς ἰδίους ἰππέας καὶ ὅσοι Ῥωμαίων αὐτῶ καὶ Ἰταλῶν παρατετάχατο, ἐπήγεν ἐπὶ τοὺς ἀντικρὺ Γαλάτας τε καὶ Καππαδόκας καὶ τὴν ἄλλην σύνοδον τῶν ξένων, μέγα κεκραγῶς καὶ παρακαλῶν ἐπὶ ἀνδρας ἀπειρούς τε μάχης καὶ γεγυμνωμένους τῶν προπολεμούντων. οἱ δ' ἐπέιθοντο καὶ βαρείας σφῶν τῆς ἐμβολῆς γενομένης τρέπονται τούτους τε καὶ τοὺς παρεζυγμένους αὐτοῖς ἰππέας τε καὶ καταφράκτους, ἐκ πολλοῦ ταρασσομένους διὰ τὰ ἄρματα· οὐς δὴ καὶ μάλιστα, διὰ τὸ βάρος ὑποφεύγειν ἢ ἀναστρέφειν εὐμαρῶς οὐ δυναμένους, κατελάμβανόν τε καὶ συνέκοπτον. Καὶ τάδε μὲν ἦν περὶ τὸ λαιὸν τῆς φάλαγγος τῶν Μακεδόνων· ἐν δεξιᾷ δέ, ἥπερ αὐτὸς ὁ Ἄντιοχος ἐτέτακτο, διακόψας τὸ σύνταγμα τῆς Ῥωμαίων φάλαγγος ἀπέσπασεν, ἐπὶ πολὺ διώκων.

35 καὶ ἡ φάλαγξ ἡ τῶν Μακεδόνων, τεταγμένη μὲν ὡς μεθ' ἰππέων ἐπὶ στενοῦ τε καὶ τετραγώνου, γεγυμνωμένη δὲ τῶν ἰππέων ἐκατέρωθεν, τοὺς μὲν ψιλούς, τοὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου σφῶν ἔτι προπολεμούντας, διαστᾶσα ἐς αὐτὴν ἐδέξατο καὶ πάλιν συνήει, Δομιτίου δ' αὐτὴν ἰππεῦσι πολλοῖς καὶ ψιλοῖς εὐμαρῶς οἷα πλινθίων πυκνὸν κυκλώσαντος, οὔτε ἐκδραμεῖν ἔτι ἔχουσα οὔτε ἐξελίξαι βάθος οὔτω πολὺ, μάλα καρτερῶς ἐκακοπάθει.

καὶ ἠγανάκτουν αὐτοὶ μὲν ταῖς ἐμπειρίαις οὐδὲν ἔχοντες ἔτι χρῆσθαι, τοῖς δὲ πολεμίοις εὐβλητοὶ καὶ ἐπιτυχεῖς πανταχόθεν ὄντες. ὁμῶς δὲ τὰς σαρίσσας ἐκ τετραγώνου προβαλλόμενοι πυκνὰς προουκαλοῦντο Ῥωμαίους ἐς χεῖρας ἐλθεῖν καὶ δόξαν ἐπιβαινόντων αἰεὶ παρείχον. οὐ μὴν τι προεπήδων, πεζοὶ τε καὶ βαρεῖς ὄντες ὑπὸ τῶν ὀπλων καὶ τοὺς πολεμίους ἐπὶ ἵππων ὀρῶντες, μάλιστα δέ, ἵνα μὴ τὸ τῆς τάξεως πυκνὸν ἐκλύσειαν· μετατάξασθαι γὰρ ἐτέρως οὐκ ἔφθانون. Ῥωμαῖοι δ' αὐτοῖς οὐ προσεπέλαζον μὲν οὐδ' ἐς χεῖρας ἤεσαν, δεδιότες ἀνδρῶν ἠσηκμένων ἐμπειρίαν τε καὶ πυκνότητα καὶ ἀπόγνωσιν, περιθέοντες δὲ ἐσηκόντιζόν τε καὶ ἐσετόξευον· καὶ οὐδὲν ἦν ἀχρεῖον ὡς ἐν ὀλίγῳ πολλῶν συνεστώτων· οὐ γὰρ εἶχον οὔτε ἐκκλῖναι τὰ βαλλόμενα οὔτε φερομένοις διαστήναι. ὅθεν ἤδη πολλὰ κάμνοντες ἐνεδίδοσαν ὑπὸ τῆς ἀπορίας καὶ βάδην ὑπεχώρουν σὺν ἀπειλῇ πάνυ εὐσταθῶς καὶ Ῥωμαίοις ἐπιφόβως· οὐδὲ γὰρ τότε προσπελάζειν αὐτοῖς ἐτόλμων, ἀλλὰ περιθέοντες ἔβλαπτον, μέχρι τῶν ἐλεφάντων ἐν τῇ Μακεδόνων φάλαγγι συνταραχθέντων τε καὶ οὐχ ὑπακου-

meri sa stvarnim zbivanjima. Jer, velika udaljenost, zbijenost mase, raznorodna buka i veliki strah učinili su da ni oni koji su bili blizu ugroženih nisu mogli da razaznaju šta se tačno dešava, a svaki red je sledećem prenosio sve goru slutnju.

34 Pošto je prvi napad valjano izveo i očistio deo polja koji su zauzimali kamile i kola, Eumen povede svoje konjanike, kao i rimske i italske koji su mu bili dodeljeni, na Galaćane i Kapadokijce i ostalu skupinu najamnika koji su im stajali nasuprot, jako kličući i podstičući napad rečima da su ono nevešti borci i da su sada, bez prvih redova da ih štite, bespomoćni. Vojnici poslušaju Eumena, pa jako navale i nateraju neprijatelje u bekstvo, kojem se priključi i oklopna konjica, čiji su poredak već ranije bila poremetila borna kola. Konjicu, koja zbog svoje težine nije mogla lako ni da beži ni da se vrati u bojni poredak, Eumenovi vojnici su listom stigli i pobili. Tako su se stvari odvijale levo od makedonske falange; desno, gde je lično komandovao, Antioh je razbio rimski stroj i, goneći neprijatelje, daleko ih potisnuo.

35 Makedonska falanga, budući između dve grupe konjanika, bila je postrojena na uzak četvrtast prostor; sada su se konjički odredi sa obe strane uklonili i ogolili je. Uz to, falanga se razmakla da primi u sebe laku pešadiju čiji je zadatak bio da započne bitku, pa se ponovo zatvorila. Tako sabijenu u četvorougao, Domicije ju je bez teškoće opkolio svojom konjicom i lakim oružnicima, i pošto nije mogla niti da probije obruč niti da dovoljno razmakne redove, falanga se našla u škripcu.

Falangiti su se gneveli što svoje ratničko umeće ne mogu da primene a neprijatelju su zgodno izloženi da ih ugrozi. Pa ipak su na sve četiri strane pretili svojim gustim kopljima i izazivali Rimljane da im priđu na borbu prsa u prsa, i sve vreme su odavali utisak da će krenuti u napad. Međutim, nisu istupali ni koraka, zato što bi kao pešaci pod teškim oružjem imali protiv sebe konjicu, a najviše zbog toga da ne bi rasturili svoj gusti poredak (jer nisu imali vremena da se prestroje). Rimljani im se, opet, nisu približavali niti ulazili u borbu izbliza, zazirući od veštine, čvrstine, a i očajanja tih uvežbanih vojnika, već su jahali okolo i gađali ih kopljima i strelama – i nijedan hitac nije bio uzaludan, jer je padao na mnoštvo u malom prostoru. Falangiti nisu mogli ni da odbijaju hite u stranu ni da im se uklanjaju. Stoga, stradajući već mnogo i nemajući drugog izlaza, oni popuste i počnu uz pretnje da se povlače korak po korak,

όντων ἔτι τοῖς ἐπιβάταις ὁ κόσμος ὁ τῆς φυγῆς συνεχεῖτο. 36 Καὶ ταύτη μὲν ὁ Δομίτιος ἐκράτει· καὶ ἐπὶ τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀντιόχου φθάσας ἐβιάζετο τοὺς ἐν αὐτῷ φυλάσσοντας·

ὁ δὲ Ἀντίοχος, ἐς πολὺν διώκων παρ' οὗς ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς φάλαγγος ἐτέτακτο, οὐδενὸς οὐδ' ἐκείνοις ἰππέων ἢ ψιλοῦ παρόντος ἐς ἐπικουρίαν (οὐ γὰρ παρετετάχει Δομίτιος, ἡγούμενος οὐ δεήσεσθαι διὰ τὸν ποταμόν), μέχρι τοῦ Ῥωμαίων χάρακος ἦλθεν. ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ὁ τε χιλίαρχος, ὁ τοῦ χάρακος φύλαξ, ἀκμῆσι τοῖς φύλαξιν ὑπαντιάσας ἐπέσχε τῆς ὀρμῆς καὶ οἱ φεύγοντες τοῖς ἀναμιχθεῖσι θαρροῦντες ἐπεστρέφοντο, ἐπανήει σοβαρὸς ὁ Ἀντίοχος ὡς ἐπὶ νίκη, οὐδενὸς τῶν ἐπὶ θάτερα πεπυσμένος.

Ἄτταλος δ' αὐτόν, ὁ Εὐμένους ἀδελφός, ἰππεῦσι πολλοῖς ὑπαντιάζει· καὶ τούσδε μὲν εὐμαρῶς ὁ Ἀντίοχος διακόψας διέδραμε καὶ παρατρεχόντων ἔτι καὶ μικρὰ λυπούντων οὐκ ἐφρόντιζεν· ὡς δὲ κατεῖδε τὴν ἦτταν καὶ τὸ πεδίον ἅπαν νεκρῶν ἰδίων πλήρες, ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων καὶ ἐλεφάντων, τό τε στρατόπεδον εἰλημμένον ἤδη κατὰ κράτος, τότε δὴ καὶ ὁ Ἀντίοχος ἔφευγεν ἀμεταστρεπτι καὶ μέχρι μέσων νυκτῶν ἐς Σάρδεῖς παρήλθε. παρήλθε δὲ καὶ ἀπὸ Σάρδεων ἐς Κελαινάς, ἣν Ἀπάμειαν καλοῦσιν, οἱ τὸν υἱὸν ἐπυνθάνετο συμφεύγειν. τῆς δ' ἐπιούσης ἐς Συρίαν ἐκ Κελαινῶν ἀνεζεύγνυ, τοὺς στρατηγούς ἐν Κελαιναῖς καταλιπὼν ὑποδέχεσθαι τε καὶ ἀθροίζειν τοὺς διαφυγόντας. περὶ τε καταλύσεως τοῦ πολέμου πρέσβεις ἔπεμπε πρὸς τὸν ὑπάτον.

ὁ δὲ τὰ οἰκεῖα ἔθαπτε καὶ ἐσκύλευε τοὺς πολεμίους καὶ τὰ αἰχμάλωτα συνῆγεν. ἐφάνησαν δὲ νεκροὶ Ῥωμαίων μὲν τῶν ἐξ ἄστεος ἰππεῖς εἴκοσι καὶ τέσσαρες καὶ πεζοὶ τριακόσιοι μάλιστα, οὗς ὁ Ἀντίοχος ἔκτεινεν, Εὐμένους δὲ πεντεκαίδεκα ἰππεῖς μόνοι. Ἀντιόχου δὲ σὺν τοῖς αἰχμαλώτοις εἰκάζοντο ἀπολέσθαι περὶ πεντακισμυρίου· οὐ γὰρ εὐμαρὲς ἦν ἀριθμῆσαι διὰ τὸ πλῆθος. καὶ τῶν ἐλεφάντων οἱ μὲν ἀνήρηντο, πεντεκαίδεκα δ' αἰχμάλωτοι γεγέννηντο.

37 Ὡς δ' ἐπὶ νίκη λαμπροτάτη καὶ παραλόγως τισὶ δοκούση γενέσθαι (οὐ γὰρ εἰκὸς ἐνόμιζον ὀλιγωτέρους πολὺ πλειόνων ἐν ἀλλοτρίᾳ γῆ παρὰ τοσόνδε κρατῆσαι, καὶ μάλιστα φάλαγγος Μακεδόνων, εὐγεγυμνασμένης καὶ εὐανδρούσης τότε μάλιστα καὶ δόξαν ἄμαχόν τε καὶ φοβερὰν ἐχούσης), οἱ μὲν Ἀντιόχου φίλοι τὴν προπέτειαν αὐτοῦ τῆς εἰς Ῥωμαίους διαφορᾶς καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀπειρίαν τε καὶ ἀβουλίαν ἐπεμέμφοντο, Χερρόνησόν τε καὶ Λυσιμάχειαν αὐτοῖς ὄπλοις καὶ τοσῆδε παρασκευῇ μεθέντος ἐκ χειρῶν, πρὶν καὶ ἐς πεῖραν ἔλθειν τοῖς πολεμίοις, καὶ τὴν τοῦ Ἑλλησπόντου φυλακὴν ἐκλιπόντος, Ῥω-

u potpunom redu i ulivajući strah Rimljanima, koji se ni tada nisu usuđivali da se približe već su ih ugrožavali jašući uokolo. Ali kada su se slonovi u falangi uzbunili i prestali da slušaju goniče, njen poredak u bekstvu rasturio se. **36** Domicije onda porazi falangu, a zatim, požurivši u Antiohov logor, savlada odrede koji su ga čuvali.

Antioh je daleko gonio rimske trupe naspram kojih je stajao u bici, a pošto ovima nisu bili dodeljeni ni konjički ni laki pešadijski odredi da ih potpomognu (Domicije ih nije tu bio postavio misleći da zahvaljujući reci neće ni biti potrebni), on stigne do rimskog logora. Vojni tribun ostavljen da čuva logor krenuo mu je u susret sa svojim svežim četama i zaustavio njegov juriš, a rimski begunci, ohrabreni priteklim snagama, počeli su da se vraćaju u boj; ali Antioh samopouzdan pođe natrag kao pobednik, ne znajući ništa o zbivanjima na drugom krilu.

Tad na njega s brojnom konjicom navali Atal, Eumenov brat. Njih je Antioh lako razbio i probio se, a to što su oni i dalje jahali uz njega nanošeći mu neznatnu štetu nije ga brinulo. Ali kada je video da mu je vojska poražena, bojno polje prekriveno leševima njegovih vojnika, konja i slonova, a logor zauzet na juriš, tada se i Antioh, ne osvrćući se, dâ u bekstvo, i do ponoći stigne u Sard. Iz Sarda dođe u Kelene (koje zovu Apameja)⁹³ pošto se obavestio da mu je tamo pobjegao sin. Sledećeg dana krene u Siriju, ostavivši u Kelenama svoje stratege da prihvate i okupe razbegle vojnike, a konzulu uputi poslanstvo radi pregovora o svršetku rata.

U međuvremenu, konzul je sahranjivao svoje poginule, skidao plen sa palih neprijatelja i prikupljao zarobljenike. Ispostavilo se da je na rimskoj strani poginulo dvadeset četiri konjanika i najviše tri stotine pešaka među samim Rimljanima (njih je pobio Antioh), i još samo petnaest Eumenovih konjanika. Za Antioha se pak procenjuje da je izgubio oko pedeset hiljada vojnika, ubrajajući i zarobljenike (zbog velikog broja to se nije moglo tačno izračunati); slonova je nešto ubijeno, a petnaest ih je zarobljeno.

37 Posle tako slavne i, po nekim mišljenjima, neočekivane pobede (jer nije se smatralo verovatnim da će jedna malobrojna vojska toliko nadjačati znatno brojniju, i to na stranoj teritoriji, a pogotovu ne makedonsku falangu, koja je u ono vreme bila naročito dobro uvežbana i popunjena vrsnim borcima, i važila kao nešto nepobedivo i strašno), Antiohovi pri-

μαίων οὐκ ἂν εὐμαρῶς ἐλπισθέντων βιάσασθαι τὴν διάβασιν. κατεμέμφοντο δ' αὐτοῦ καὶ τὴν τελευταίαν ἀφροσύνην, ἀχρεῖον ἐν στενῶ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ πεποηκότος καὶ τὴν ἐλπίδα θεμένου ἐν πλήθει συγκλύδων ἀνδρῶν ἀρτιπολέμων μᾶλλον ἢ ἐν ἀνδράσι διὰ μελέτην καὶ χρόνον ἐργάταις τε οὔσι πολέμου καὶ ἐκ τοσῶνδε πολέμων τὸ φρόνημα ἐς εὐτολμίαν καὶ θάρσος ἠϋξημένοις. τοιαῦτα μὲν ἦν τὰ περὶ Ἀντιόχου λογοποιούμενα,

Ῥωμαίοις δ' ἐπήρτο τὰ φρονήματα, καὶ οὐδὲν ἔτι σφίσις ἠγοῦντο εἶναι δυσεργές ὑπὸ τε ἀρετῆς καὶ θεῶν ἐπικουρίας· καὶ γὰρ δὴ καὶ ἐς δόξαν εὐτυχίας ἔφερον, ὅτι οὕτω γε ὀλίγοι τε [πολλῶν] καὶ ἐξ ἐφόδου καὶ ἐν πρώτῃ μάχῃ καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ γῆ τοσῶνδε ἔθνῶν καὶ παρασκευῆς βασιλικῆς καὶ μισθοφόρων ἀρετῆς καὶ δόξης Μακεδόνων καὶ βασιλέως αὐτοῦ, μεγίστην τε ἀρχὴν κεκτημένου καὶ ἐπὶ κλησὶν Μεγάλου, κεκρατηκότες ἦσαν ἡμέρα μιᾶ, πολὺ τε σφίσις ἦν τὸ ἔπος ἐν τοῖς λόγοις· »ἦν βασιλεὺς Ἀντίοχος ὁ Μέγας.«

38 Τοιάδε μὲν δὴ καὶ Ῥωμαῖοι περὶ σφῶν ἐμεγαλαύχουν· ὁ δὲ ὕπατος, ἐπεὶ αὐτῷ ῥαῖσας ὁ ἀδελφὸς Πούπλιος ἦλθεν ἀπὸ τῆς Ἑλαίας, ἐχρημάτιζε τοῖς Ἀντιόχου πρέσβεσιν. οἱ μὲν δὴ μαθεῖν ἠξίουσαν, ὅ τι ποιῶν ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος ἔσται Ῥωμαίοις φίλος·

ὁ δὲ Πούπλιος αὐτοῖς ᾧδε ἀπεκρίνατο· »αἴτιος μὲν αὐτῷ διὰ πλεονεξίαν Ἀντίοχος καὶ τῶν νῦν καὶ τῶν πρότερον γεγονότων, ὃς ἀρχὴν μεγίστην ἔχων τε καὶ Ῥωμαίων αὐτὸν ἐόντων ἔχειν Πτολεμαίου συγγενοῦς ἰδίου καὶ Ῥωμαίοις φίλου Συρίαν τὴν Κοίλην ἀφείλετο καὶ ἐς τὴν Εὐρώπην οὐδὲν αὐτῷ προσήκουσαν ἐμβαλῶν Θράκην κατεστρέφετο καὶ Χερρόνησον ὠχύρου καὶ Λυσιμάχειαν ἠγειρεν ἐς τε τὴν Ἑλλάδα διελθὼν ἐδουλοῦτο τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἄρτι αὐτόνομους ἀφειμένους, μέχρι περὶ Θερμοπύλας ἠττήθη μάχη. καὶ φυγῶν οὐδ' ὡς ἔληξε τῆς πλεονεξίας, ἀλλὰ κὰν τῇ θαλάττῃ πολλάκις ἐλαττωθεὶς σπονδῶν μὲν, ἄρτι τὸν Ἑλλησποντον ἡμῶν πεπερακότων, ἐδεήθη, διὰ δὲ ὑπεροψίαν τὰ προτεινόμενα ὑπερεῖδε καὶ στρατευμα αὐθις πολὺ καὶ παρασκευὴν ἄπειρον ἐφ' ἡμᾶς συναγαγὼν ἐπολέμει, βιαζόμενος ἐς πείραν ἐλθεῖν τοῖς ἀμείνοισι, μέχρι συνηνέχθη μεγάλῳ κακῷ. ἡμᾶς δὲ εἰκὸς μὲν ἦν αὐτῷ μείζονα τὴν ζημίαν ἐπιθεῖναι, βιασαμένῳ πολλάκις Ῥωμαίοις ἐς χεῖρας ἐλθεῖν· ἀλλ' οὐχ ὑβρίζομεν ταῖς εὐπραξίαις οὐδ' ἐπιβαροῦμεν τοῖς ἐτέρων ἀτυχήμασι. δίδομεν δέ, ὅσα καὶ πρότερον αὐτῷ προυτείνομεν, μικρὰ ἄττα προσθέντες, ὅσα καὶ ἡμῖν ἔσται χρήσιμα καὶ αὐτῷ λυσιτελεῖ πρὸς τὸ μέλλον ἐς ἀσφάλειαν, ἀπέχεσθαι μὲν αὐτὸν τῆς Εὐρώπης ὅλης καὶ Ἀσίας τῆς ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου (καὶ τούτοις ὅροι τεθήσονται), παραδοῦναι δ'

jatelji su osuđivali njegov nepromišljeni sukob sa Rimljanima i njegovu neumešnost i nerazboritost od samog početka: to što je prepustio Hersones i Lisimahiju zajedno sa oružjem i onolikom opremom pre nego što je i došao u dodir sa neprijateljem, i što je Helespont ostavio bez zaštite (jer, Rimljani nisu očekivali da će se lako izboriti za prelazak). Osuđivali su i njegov poslednji, nerazuman potez: što je najjače trupe svoje vojske učinio beskorisnim sabivši ih na uzak prostor, i što je veće nade polagao u masu kojekakvih novajlija nego u vojnike koji su dugom službom postali pravi ratnici i u tolikim ratovima dostigli pravu odvažnost i smelost. Takvi su se razgovori vodili o Antiohu.

Rimljanima je poraslo samopouzdanje, i mislili su da nema više ničega što ne mogu da postignu zahvaljujući svojoj hrabrosti i pomoći bogova. Veru da ih sreća prati ulivalo im je ponajviše to što su, onako malobrojni, iz naleta, u prvoj bici, na tuđoj teritoriji, porazili tolike narode, i kraljevsku moć, i najamničku silu, i makedonsku slavu, pa i samog kralja koji je imao ogromnu državu i nosio nadimak Veliki – i sve to u jednom danu. I često se u razgovoru čulo: »Beše jednom jedan kralj po imenu Antioh Veliki.«

38 Tako su se Rimljani hvalisali svojim uspesima. A konzul, kada mu je brat Publije oporavljen stigao iz Eleje, primi Antiohove poslanike. Oni su tražili da doznaju šta kralj Antioh treba da učini da bi postao prijatelj Rimljanima.

Publije im je odgovorio ovako: »Antioh je zbog svoje gramzivosti sam sebi kriv i za sadašnje i za prošle događaje: iako je već držao ogromno kraljevstvo (u šta se Rimljani nisu mešali), oteo je od Ptolemeja, svog rođaka, a rimskog prijatelja, Kele-Siriju, zatim upao u Evropu, gde nije imao nikakva posla, i zauzeo Trakiju, izgradio utvrđenja na Hersonesu i podigao Lisimahiju, a onda prodro u Heladu i počeo da podjarmljuje Grke, kojima su Rimljani kratko pre toga bili dali nezavisnost, sve dok kod Termopila nije vojno poražen. Potom se ni kao begunac nije ostavio gramzivosti, nego je, pretrpevši više puta gubitke i na moru, zatražio mir tek kada smo mi prešli Helespont. U svojoj samouverenosti, međutim, on je prezreo ponuđene uslove, iznova sakupio veliku vojsku i neizmer-na sredstva, pa zaratio na nas, navaljujući da se okuša sa boljima od sebe, sve dok ga nije snašla velika nevolja. Bilo bi prirodno da mu mi sada nametnemo veću kaznu, budući da je više puta navaljivao da se bije sa

ἐλέφαντας, ὅσους ἔχει, καὶ ναῦς, ὅσας ἂν ἐπιτάξωμεν, ἕς τε λοιπὸν ἐλέφαντας μὲν οὐκ ἔχειν, ναῦς δέ, ὅσας ἂν ὀρίσωμεν, δοῦναι δὲ καὶ εἴκοσιν ὄμηρα, ἃ ἂν ὁ στρατηγὸς ἐπιγράψῃ, καὶ χρήματα ἕς τὴν τοῦδε τοῦ πολέμου δαπάνην, δι' αὐτὸν γενομένου, τάλαντα Εὐβοϊκὰ αὐτίκα μὲν ἤδη πεντακόσια καὶ, ὅταν τάσδε τὰς σπονδὰς ἢ σύγκλητος ἐπιψηφίῃ, δισχίλια καὶ πεντακόσια, δώδεκα δ' ἔτεσιν ἄλλοις ἕτερα μύρια καὶ δισχίλια, τὸ μέρος ἐκάστου ἔτους ἀναφέροντα ἕς Ῥώμην· ἀποδοῦναι δ' ἡμῖν αἰχμάλωτα καὶ αὐτόμολα πάντα καὶ Εὐμένει, ὅσα λοιπὰ τῆς πρὸς Ἄτταλον, τὸν Εὐμένους πατέρα, συνθήκης ἔχει. ταῦτα Ἀντιόχῳ πράττοντι ἀδόλως δίδομεν εἰρήνην τε καὶ φιλίαν, ὅταν ἢ σύγκλητος ἐπιψηφίῃ.»

39 Τοσάδε προὔτεινεν ὁ Σκιπίων, καὶ πάντα ἐδέχοντο οἱ πρέσβεις. τό τε μέρος αὐτίκα τῶν χρημάτων καὶ τὰ εἴκοσιν ὄμηρα ἐκομίζετο, καὶ ἦν αὐτῶν Ἀντίοχος ὁ νεώτερος υἱὸς Ἀντιόχου.

ἕς δὲ τὴν Ῥώμην οἱ τε Σκιπίωνες καὶ ὁ Ἀντίοχος πρέσβεις ἔπεμπον, καὶ ἡ βουλή τοῖς ἐγνωσμένοις συνετίθεντο. καὶ ἐγράφοντο συνθήκαι τοῖς Σκιπίωνος λόγους βεβαιοῦσαι τε καὶ περὶ τῶν ἀορίστων ἐπιλέγουσαι καὶ βραχέα ἄττα προσεπιλαμβάνουσαι, ὅρον μὲν Ἀντιόχῳ τῆς ἀρχῆς εἶναι δύο ἄκρας, Καλύκαδνόν τε καὶ Σαρπηδόνιον, καὶ τάσδε μὴ παραπλεῖν Ἀντιόχον ἐπὶ πολέμῳ, ναῦς δὲ καταφράκτους ἔχειν δώδεκα μόνας, αἷς ἕς τοὺς ὑπηκόους πολέμου κατάρχειν· πολεμούμενον δὲ καὶ πλέοσι χρῆσθαι· μηδένα δ' ἐκ τῆς Ῥωμαίων ξενολογεῖν μηδὲ φυγάδας ἐξ αὐτῆς ὑποδέχεσθαι καὶ τὰ ὄμηρα διὰ τριετίας ἐναλλάσσειν, χωρὶς γε τοῦ παιδὸς Ἀντιόχου.

ταῦτα συγγραψάμενοί τε καὶ ἕς τὸ Καπιτώλιον ἕς δέλτους χαλκᾶς ἀναθέντες, οὗ καὶ τὰς ἄλλας συνθήκας ἀνατιθέασιν, ἔπεμπον ἀντίγραφα Μαλλίῳ Βούλσωνι τῷ διαδεδεγμένῳ τὴν Σκιπίωνος στρατηγίαν. ὁ δ' ὤμνυ τοῖς Ἀντιόχου πρέσβεσι περὶ Ἀπάμειαν τῆς Φρυγίας καὶ ὁ Ἀντίοχος ἐπὶ τοῦτο πεμφθέντι Θέρομῳ χιλιάρχῳ.

Τοῦτο μὲν δὴ Ἀντιόχῳ τῷ Μεγάλῳ τοῦ πρὸς Ῥωμαίους πολέμου τέλος ἦν. καὶ ἐδόκει μέχρι τοῦδε προελθεῖν μόνου διὰ χάριν τὴν ἕς τὸν παῖδα τὸν Σκιπίωνος Ἀντιόχῳ γενομένην...

Rimljanima. Ali mi nismo oholi kad nam stvari dobro idu, niti drugima otežavamo njihove muke. Dakle, nudimo mu sve što i ranije, dodajući još ponešto što će biti nama probitačno, a i njemu korisno radi buduće sigurnosti. On će se povući iz cele Evrope i iz azijskih oblasti s ove strane Taura (kojima će granice naknadno biti određene); predaće sve slonove koje ima i lađa koliko naredimo; ubuduće neće držati slonove, a lađa će imati koliko mi odredimo; daće i dvadeset talaca, po spisku koji sastavi naš komandant;⁹⁴ za troškove rata, koji je počeo njegovom krivicom, platiće odmah pet stotina eubejskih talanata, a kad Senat potvrdi mir, još dve hiljade i petsto; preostalih dvanaest hiljada dostavljaće u Rim tokom narednih dvanaest godina; predaće nam sve ratne zarobljenike i prebege, a Eumenu će vratiti što još preostaje po ugovoru sa njegovim ocem Atalom. Ako Antioh sve ovo sprovede bez pritvornosti, nudimo mu mir i prijateljstvo kad Senat potvrdi ugovor.«

39 Toliki su bili Scipionovi uslovi, i poslanici ih sve prihvatili. Odmah su predali deo novca i dvadeset talaca, među kojima je bio i Antiohov mlađi sin Antioh.⁹⁵

Tad i Scipioni i Antioh pošalju legate u Rim, i Senat se saglasi sa onim što je dogovoreno. Sastavljen je ugovor koji daje snagu Scipionovim odredbama i utvrđuje što nije bilo precizirano, dodajući još nekoliko sitnica: granicu Antiohove države činiće dva rta, Kalikadnos i Sarpedon,⁹⁶ i Antioh je neće prelaziti radi ratovanja; imaće svega dvanaest pokrivenih lađa, sa kojima će moći da krene u rat protiv sebi potčinjenih, a ako sam bude napadnut, moći će da upotrebi i veći broj; neće uzimati najamnike sa rimske teritorije, i neće primiti nikoga ko sa nje pobegne, a taoce će menjati na svake tri godine, osim svoga sina.

Pošto je to sastavljeno i na bronzanim pločama postavljeno na Kapitol (gde se i inače izlažu ugovori), prepis ugovora je poslat Manliju Vulsonu,⁹⁷ koji je bio preuzeo komandu od Scipiona. On u frigijskoj Apameji položi zakletvu pred Antiohovim izaslanicima, a Antioh pred vojnim tribunom Termom, koji mu je u tu svrhu poslat.

Tako se za Antioha Velikog svršio rat protiv Rimljana, i bilo je onih koji su mislili da je rat vođen samo dotle zato što se Antioh prijateljski poneo prema Scipionovom sinu.

Napomene

¹ Antioh je 196. obnovio Lisimahiju spaljenu od Tračana (Liv. 33,38, App. Syr. 1).

² Opsada je imala za cilj da podrži operacije kraljeve flote, pa je posle poraza kod Mionesa izgubila smisao.

³ Kapadokija je bila kraljevina zavisna od Seleukida. Njen vladar Arijarat IV (220–164) bio je Antiohov zet i saveznik (mada će, posredništvom svog zeta Eumena, kasnije postati saveznik Rimljana).

⁴ Skaur je verovatno bio *legatus*.

⁵ Vidi Kartu 2.

⁶ Gaj Livije Salinator komandovao je flotom kao pretor (191, drugi put). Konzul 188. godine. Vidi i napomenu 7.

⁷ Fokeja je bila pod Antiohovom vlašću verovatno od 197. godine. Tokom rata sa Rimljanima ona se 191. predala Liviju, ali je posle pobede Antiohove mornarice kod Panorma prešla opet na njegovu stranu (v. niže, Apijan 22 i 25).

⁸ Enos i Maronija su trački gradovi u kojima su tada bile Antiohove posade.

⁹ Eumen II, najstariji sin Atala I, nasledio je oca na pergamskom prestolu 197. i vladao do smrti 158. godine. Ugrožen Antiohovom osvajačkom politikom, Eumen je stupio u savezništvo sa Rimom, što će posle pobede kod Magnezije doneti njegovoj kraljevini veliko teritorijalno proširenje (v. niže 56,2–4). Narednih godina vodio je ratove protiv bitinjskog kralja Prusije i pontskog kralja Farnaka, i odneo veliku pobedu protiv Galačana (koja mu je donela nadimak *Soter*). Svoju prestonicu raskošno je ukrasio (podigavši između ostalog Veliki žrtvenik) i učinio je jednim od najznačajnijih helenističkih kulturnih centara.

¹⁰ U istoj ulozi spominju ga Pol. 21,13, Diod. 29,7, i niže Apijan 29. Inače nepoznat.

¹¹ Publije Scipion je imao dva sina: stariji, Publije, bio je slabog zdravlja i verovatno se nije prihvatao vojnih službi, tako da se ovde gotovo izvesno radi o mlađem, Luciju.

¹² Grad na Eubeji.

¹³ Misli se na uzajamna poslanstva i susrete rimskih i Antiohovih pregovarača u periodu od 196. do 193. godine. Poslednji rimski predlog Antiohu tada je bio da ili napusti Evropu ili vrati slobodu grčkim gradovima u Aziji.

¹⁴ Livije ovu izreku prenosi iz Polibija (21,15,9) izmenjenu: trebalo bi da budu uzda i jahač. To je poenta Stesihorove basne, koju kao primer te književne vrste daje Aristotel (*Rhet.* 1393b). Pričom o konju koji je u želji da se osveti jelenu prihvatio od nekog čoveka obećanje da će mu pomoći ako pristane da mu ovaj stavi uzdu i uzjaše ga, pa tako postao čovekov rob, Stesihor je želeo da ukaže na opasnost koja je njegovim sugrađanima pretila od tiranina Falarida.

¹⁵ Vidi Kartu 3.

- ¹⁶ Tj. na desnoj obali reke; v. Kartu 4.
- ¹⁷ Dasi (*Dahae*) su nomadska plemena iz azijskog dela Skitije, istočno od Kaspijskog jezera. Bili su poznati kao izvrsni strelci na konjima.
- ¹⁸ *Ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent*. Nejasno je koje vojske, i od kojeg palisada.
- ¹⁹ Gnej Domicije Ahenobarb, pretor 194, konzul 192. godine.
- ²⁰ Nosili su lak kožni štit, lat. *caetra* (ili *caetra*). Uobičajena oprema Hispanaca, Afrikanaca i Britanaca.
- ²¹ Turmom se nazivala najmanja konjička jedinica; brojala je oko 30 konjanika.
- ²² Verovatno je Makedonce poslao Filip.
- ²³ Tj. kao najamnici.
- ²⁴ Ime nose po oklopu, lat. *lorica*. Vidi i napomenu 25.
- ²⁵ Katafrakti su oklopna konjica čiji su i konji pokriveni oklopom.
- ²⁶ Livije se ovde služi *rimskim* vojnim terminom u značenju koje je taj termin imao u njegovo doba.
- ²⁷ Taj termin u helenističko doba označava elitnu vojnu jedinicu, bez obzira na njen sastav ili veličinu.
- ²⁸ Tj. iza konjice.
- ²⁹ Teško naoružani pešaci sa štitovima ukrašenim srebrom.
- ³⁰ Cirteji (ili Kirtiji) su pleme koje je bez stalnih naseobina boravilo na teritoriji severne Medije i Persije, živeći prvenstveno od pljačke.
- ³¹ Elimaida je oblast u Persiji (poznata i kao Suzijana).
- ³² Vidi napomenu 3.
- ³³ Pod pretpostavkom da Livije »kraljevom alom« naziva elitni konjički odred – heteri (v. niže Apijan 32 i napomenu 87), i da se na nju (a ne na prethodno spomenute konjičke jedinice) odnosi ova rečenica, postavlja se pitanje da li se radi o Sirijcima, Frigijcima, Lidanima u etničkom smislu ili o makedonskim naseljenicima po tim zemljama.
- ³⁴ Tj. jednogrbe kamile.
- ³⁵ U tradiciji koja potiče od Aleksandra, vladar se nalazi na desnom krilu vojske, lično predvođeni napad.
- ³⁶ Antipatar, verovatnije sinovac Seleuka II i time Antiohov brat od strica, bio je i na čelu poslanstva koje je posle poraza kod Magnezije vodilo sa Senatom pregovore o miru.
- ³⁷ Minion je bio kraljev heteri i glavni savetnik. Učestvovao je u pregovorima s Rimljanima u Efesu 193. godine (Liv. 35,16,2–6). Apijan (v. niže, 33) ga zove Mindion.
- ³⁸ Zeuksid, Antiohov saradnik od samog početka njegove vladavine, bio je vojskovođa, diplomata i strateg Lidije.

³⁹ Filip, Antiohov brat po mleku, komandovao je slonovima već u bici kod Rafije, 217. godine (Pol. 5,82,8). Ta bitka je započela uspešnim napadom Antiohovih slonova na slonove Ptolemeja IV (ali se ipak završila Antiohovim porazom).

⁴⁰ Kolone falange su se razmakle da bi u pozadinu propustile laku pešadiju, koja je otpočinjanjem bitke izvršila svoj zadatak. Upor. niže kod Apijana 35.

⁴¹ Pod kolenima.

⁴² Marko Emilije Lepid, konzul 187. i 175. godine, *pontifex maximus* 180. godine.

⁴³ Tj. pred zoru.

⁴⁴ Reč je možda o Antiohovom strategu koji je još 222. godine učestvovao u borbi protiv medskog satrapa Molona.

⁴⁵ Inače nepoznata ličnost.

⁴⁶ Poliksenida je bio zapovednik Antiohove flote u ratu sa Rimljanima: v. niže, Apijan 22, 24 i 27 i napomenu 63.

⁴⁷ Rodoski brodovi su na tom mestu držali u blokadi flotu koju je Hanibal još prethodne godine bio poveo iz Sirije u sklopu Antiohovih ratnih priprema (Apijan 22).

⁴⁸ Vidi napomenu 38.

⁴⁹ Vidi napomenu 36.

⁵⁰ Tačan iznos bio je 350 talanata u gotovini i 127 talanata u žitu (Liv. 38,38,14). Poreklo tog duga nije izvesno: možda je on poticao još iz 216. godine, kad je Eumenov otac Atal bio Antiohov saveznik protiv Aheja.

⁵¹ Toant, etolski strateg, pod parolom slobode za Grčku isposlovao je na panetolskom saboru 192. godine da se Antioh prizove u pomoć protiv Rimljana. Posle poraza kod Termopila (191) prešao je u Aziju i radio na tome da se Antiohove snage vrate u Grčku. Predat Rimljanima, Toant će im kasnije, 169. godine, poslužiti u razgovorima kojima je trebalo privući Etolce na rimsku stranu protiv Perseja.

⁵² Mnasiloh, jedan od kjučnih ljudi u etolskom savezu. Kratko pre bitke kod Termopila predao Antiohu akarnjanski grad Medion, i pokušao da mu preda Tirej (Liv. 36,11–12).

⁵³ Filon i Ebulida, predstavnici demokratske struje u Halkidi, predali su grad Antiohu 192. godine (Liv. 35,51,6–7); inače nisu poznati. Moguće je da je Scipion Afrikanac njih dvojicu smatrao odgovornima za hvatanje svoga sina, te da je ovde posredi neka vrsta lične osvete.

⁵⁴ Poslednja rečenica koju Livije ovde pripisuje Scipionu slična je onome što Svetonije prenosi kao Cezarovu izreku: *saepe ex eo auditum ferunt difficilius se principem civitatis a primo ordine in secundum quam ex secundo in novissimum detruodi* (Suet. Iul. 29,1).

⁵⁵ Livije ih navodi hijerarhijski: tri konzulara, tri bivša pretora i dvojica nobila koji još nisu bili na visokim položajima.

⁵⁶ Eumenu.

⁵⁷ Ptolemej Telmesijski, sin Lisimaha i Arsinoje, koja se kasnije udala za Ptolemeja II Filadelfa, dobio je od Ptolemeja III Euergeta grad Telmes i postao rodonačelnik lokalne dinastije.

⁵⁸ Vidi napomenu 6.

⁵⁹ Aul Atilije Seran, pretor 192. i 173, konzul 170. godine. Komandovao je flotom u rimskim sukobima s Nabisom i Antiohom III 192.–191. godine. Za svog mandata na položaju kurulnog edila 194. godine je, sa kolegom Lucijem Skribonijem Libonom, organizovao prve igre u čast Velike Majke.

⁶⁰ Lađe sa palubom.

⁶¹ Vidi napomenu 9.

⁶² Vidi napomenu 7.

⁶³ Poliksenida, izgnanik sa Rodosa, pojavljuje se u Antiohovoju službi već 209. godine.

⁶⁴ Manije Acilije Glabrijon, *homo novus*, narodni tribun 201, pretor 196. godine. Kao konzul, 191, porazio je Antioha III kod Termopila.

⁶⁵ Poslanstvo iz prethodne godine vratilo se neobavljena posla jer je Senat postavio uslove neprihvatljive za Etolce.

⁶⁶ Poraz kod Kinoskefala 197. godine obavezivao je Filipa V (vladao 221–179) na saradnju s Rimljanima.

⁶⁷ Pruzija je vladao Bitinijom od ~230. do 182. godine. Prema Polibiju (21,11) i Liviju (37,25), Rimljani su od Pruzije tražili da ostane neutralan za vreme njihovog rata sa Antiohom, što je on i prihvatio. Apijan govori drukčije (vidi niže).

⁶⁸ Zapravo Pausistrata, koji se proslavio pobedom nad makedonskim strategom Dinokratom kod Alabande (severna Karija) 197. godine.

⁶⁹ Luka grada Ilija, istočno od Sigeja. Prema predanju, u njoj su se iskrkali Grci kada su krenuli na Troju.

⁷⁰ Inače nepoznata ličnost.

⁷¹ Pausistratove lađe su se nalazile u luci Panormu na Samosu.

⁷² Pretor 190. godine.

⁷³ Diofan iz Megalepolja, jedan od vođa Ahejskog saveza; 191. godine Rimljani su zaustavili njegovu agresivnu kampanju protiv Mesene i Zakinta.

⁷⁴ Vidi Kartu 5.

⁷⁵ Kod Livija se u istoj ulozi spominje ličnost po imenu Eudam (v. naročito 37,29).

⁷⁶ Epotide su grede koje su se sa pramca pružale na obe strane i služile da se o njih okači sidro, koje bi inače pri dizanju moglo da ošteti brod (slična stvar se na srpskom zove *granici*), ali su se koristile i kao napadačko oružje u pomorskim bitkama.

U opisu ove bitke kod Livija (37,30,4) stoji da su se Antiohove lađe okrenule u stranu da bi izbegle sudar sa pramcima rodoskih lađa, te da su tako poprečno postavljene bile uzložene udarcima pramačnih greda, a same nisu mogle da napadnu. Nema, međutim, pomena o vodi koja je dodatno ugrozila Antiohove lađe.

⁷⁷ Vidi napomenu 10.

- ⁷⁸ Grad u Tesaliji. Osnovao ga je, sinojkizmom, Demetrije Poliorket 293. godine.
- ⁷⁹ Lucije Emilije Paul, pobednik kod Pidne 169. godine.
- ⁸⁰ Apijan greši u identifikaciji (v. napomenu 11). Afrikanca II usinio je zapravo Publije, stariji sin Publija Scipiona.
- ⁸¹ Vidi napomenu 19.
- ⁸² Tim grčkim terminom Apijan (kao i drugi grčki pisci) naziva rimske legionare.
- ⁸³ Peltast je imao lako naoružanje: mali kožni štit, kratko koplje i mač.
- ⁸⁴ Vidi napomenu 25.
- ⁸⁵ Vidi napomenu 27.
- ⁸⁶ Vidi napomenu 3.
- ⁸⁷ Makedonci su heterima nazivali elitnu konjičku jedinicu koja je služila uz kralja, a Aleksandar Veliki je taj termin primenio na celokupne kraljevske konjičke trupe, što su Seleukidi uzeli u nasleđe. Ipak je verovatno da Apijan ovde govori samo o jednom elitnom odredu.
- ⁸⁸ Vidi napomenu 17.
- ⁸⁹ Vidi napomenu 31.
- ⁹⁰ Vidi napomenu 39.
- ⁹¹ Vidi napomenu 37.
- ⁹² Vidi napomenu 38.
- ⁹³ Kelene su stari frigijski grad koji je Antioh I Soter preimenovao u Apameju.
- ⁹⁴ Tj. konzul.
- ⁹⁵ Antioh IV Epifan, treći sin Antioha Velikog, vladao 175–164.
- ⁹⁶ Sarpedon je rt u zapadnoj Kilikiji, uza samo ušće reke Kalikadna; u neposrednoj blizini je i rt Kalikadnos, koji se kod Strabona (14,5,4) zove Zefirion.
- ⁹⁷ Gnej Manlije Vulson, pretor 195, konzul 189. godine. Uz pomoć desetorice legata (v. gore Liv. 55,7) sklopio mir sa Antiohom 188. godine u Apameji i sproveo odredbe mirovnog ugovora koje su se ticale maloazijskih država i naroda.

Milica Kisić

»Oruđe krepkih težaka«: Vergilijeve *Georgike*, knjiga I

Abstract. Being the preface to a Serbian translation of Virgil's *Georgics*, Book One, this essay acts as an introduction to ancient didactic poetry in general. It presents the main characteristics of the genre and provides the reader with a short overview of didactic epic throughout Greek, Hellenistic and Roman periods. Another part deals with different readings of Virgil's *Georgics* which for many years have been a source of fierce controversy. The ambiguity of the poem should be understood as a product of poet's personal attitude as well as the result of a complex engagement with earlier writers in the didactic tradition: Hesiod, Aratus and above all Lucretius. The work admits both optimistic and pessimistic reading without enforcing either of them. Virgil 'doesn't assert anything', he rather 'searches and poses a question'.

Key words: Ancient didactic poetry, Virgil's *Georgics*, Hesiod, Aratus, Lucretius, Ambiguity.

I Moderni estetizam, doduše uz razumnu dozu opreza, isključuje didaktičku poeziju iz oblasti »uistinu pesničkog«. Danas zapostavljeno i nevoljeno čedo epike, ona nailazi na interesovanje uskog kruga stručnjaka: i najlepší biseri ovog podžanra tek zapremaju police uglednih biblioteka i više su predmet rutinirane hvale no što su sa radošću čitani. Kao razlozi za ovaj jednodušan, gotovo konspirativan nemar najčešće se navode činjenice poput te da je didaktička poezija, budući poreklom iz usmene književnosti, bila namenjena javnim recitacijama, pa u današnjim uslovima gubi na efektu i snazi; potom se pominje izbor tema dalekih od savremenog čitaoca, sviknutog da do drevnih civilizacija doseže samo već oprobanim mostovima prepoznavanja vanvremene i elementarne ljudske emocije; konačno, tu je i odsustvo uobičajenog narativnog elementa, kao i osovine glavnog heroja – stuba nosača svake predstave o epu. Biću toliko slobodna da smatram kako bi samo drugi navedeni razlog, odsustvo univerzalne vrednosti, bio dovoljno jak da obrazloži ovakav tretman, ali se on, posebno u slučaju Vergilijevih *Georgika*, sa lakoćom da oboriti. Sklonija sam da okrivim predrasude i lenjost: najpre spontanu odbojnost čitalaca svih uzrasta prema poeziji koja po definiciji

valja da nečemu pouči, potom površnost i tromost kao posledice aktualne kulture koja pojednostavljuje, filtrira i servira gotova rešenja uveliko nestrpljivim konzumentima.

Didaktička poezija nastaje još u vreme nepismenosti, kao svojevrsna mnemotehnika, i čuva uspomenu na doba verovanja u snažno magijsko dejstvo ritmičke fraze. Poznato je da su keltski druidi zakone i verska učenja predavali u stihovima. Isto važi i za indijske bramane, Konfučija i američke Indijance. Otac didaktičkog epa u Grčkoj bio je, naravno, Hesiod. Spevom *Poslovi i dani* je u VIII veku pre n.e. uspostavio paradigmu za sve što je u okviru antičke didaktičke poezije uopšte pisano čak do III veka n.e. (pa i kasnije, ukoliko tu uvrstimo i hrišćanskog pesnika Prudencija, te njegove poeme *Apoteoza* i *Hamartigenija* iz IV–V veka). Obrazac je najpre podrazumevao heksametar kao stih, format speva od 500 do 1000 heksametara i detalj da čitav stajе u samo jednu knjigu. Pomenuti kliše je kasnije razbio Lukrecije epom *De rerum natura* u šest knjiga, iako je svaka pojedinačno brojala upravo propisani broj stihova. Kroki uobičajenog didaktičkog speva bi podrazumevao: uputstvo, pouku kao cilj; ozbiljan ton i zasnovanost pouke na naučnoj teoriji, religijskom ili filozofskom učenju, poznavanju kakve veštine i sl.; jasan, prepoznatljiv i sveprisutan glas instruktora; generalizovanu ili konkretnu ličnost onoga ko je poučavan; konačno i posvetu (koja katkad i izostane).

U tako jasno postavljene okvire svaka je epoha utiskivala osobeni stilski i istorijski pečat; uslovno rečeno, didaktička se poezija može hronološki podeliti u tri faze, mada se i unutar njih daju prepoznati nijanse razlika.

Prva se može okarakterisati kao helenska ili usmena faza, a podrazumeva Hesioda te tri pompezna filozofska speva Ksenofana, Parmenida i Empedokla (VI, V vek pre n.e.). Bez obzira na posve različitu tematiku Hesiodovog od epova trojice presokratovaca, sve ih na okupu nedvosmisleno drže ozbiljnost i beskompromisna vera autora u sopstvene reči. Ta je samouverenost gotovo neljudski pravolinijska, dogmatična, bez užasa i lepote unutrašnjeg konflikta. Ovu fazu, u većoj meri nego ostale, definiše ličnost pesnika, dok su zahtevi ne preterano komplikovane svakodnevice još uvek u njenoj senci: nebitno da li je reč o duboko pobožnom,

melanholičnom pravedniku Hesiodu, posprdnom Ksenofanu, koji bez milosti ismeva grčki teološki antropomorfizam, ili zavodljivo suludom Empedoklu, koji se u spevu i svakodnevnici postavlja i predstavlja kao božanstvo. Svima im verujemo, a to je osnovni uslov da neko umetničko delo uspe.

Druga se faza naziva helenističkom, a kao i celu epohu oslikavaju je načela Kalimahove poetike: neizostavna erudicija (neretko sama sebi svrha), forma koja izbija u prvi plan te marginalizacija sadržine, distanca od realnog života – zasnovanost temeljnih postavki isključivo na knjiškom znanju. Helenizam je trijumf pismenosti i brižljivog eklekticizma: didaktički spevovi su sada namenjeni eliti i to za čitanje, ne slušanje. Zanimljiv je podatak da neki pesnici stihove čak i vizuelno uobličavaju u slike oltara, jaja i sličnog, a glavni predstavnici našeg ogranka epike, Arat i Nikandar, neretko koriste akrostih. Hesiod ostaje uzor u pogledu jezika, dijalekta i metra, ali se svrha gubi: didaktički spev ne teži da uistinu pouči (duhovit je i simpatičan komentar dvojice prevodilaca Nikandorovih *Pesme o divljim zverima i Lekova od trovanja* na engleski da bi se žrtva zmijskog ujeda našla u opasnoj poziciji ukoliko bi konsultovala Nikandrove spevove); ne čujemo onaj ubedljivi glas pesnika koji mu neizbežno ogoljava i ličnost, kroz šumu informacija društvo nam pravi tek njegov elegantno distancirani intelekt. Poete ne žive svoja dela, samo ih pišu.

Poslednja, rimska faza, daleko je najkomplikovanija i vešto izmiče lagodnim generalizacijama. Radi lakše orijentacije, valja je podeliti na četiri etape. U prvu bismo smestili ne posebno važan Ciceronov prevod Aratovog astronomskog speva *Pojave*, te čuveni ep *De rerum natura* Tita Lukrecija Kara. Dostojno divljenje, delo obuhvata celokupno Epikurovo filozofsko učenje – fiziku, gnoseologiju, u nešto manjoj meri etiku. Po izboru teme, racionalističkoj kritici aktualne religije i čvrstoj veri Lukrecijovoj u stav koji zastupa, *De rerum natura* nalikuje već pomenutim spevovima presokratovskih filozofa. Ono što ga čini jedinstvenim i velikim, a što po svemu nadrasta okvire didaktičke poezije, je uzvišena i duboko humana ambicija – da ljudski rod oslobodi straha od smrti. Na ličnom planu spašen, iz svoje perspektive »na brdu«, Lukrecije nesebično propoveda onima »u podnožju«. Uspeva da pravim čudom objedini ozbiljan naučni

entuzijazam i poetski talenat, te ih u proročkom zanosu izliva u spev. Ostavio je snažan utisak na potonje pesnike, posebno Vergilija, o čemu će podrobnije biti reči.

Drugu etapu obeležavaju *Georgike* i Ovidijev nedovršeni ep *Praznični kalendar*. U elegijskom distihu, isprva zamišljen u dvanaest knjiga (za dvanaest meseci) i posvećen Tiberijevom posinku Germaniku, *Praznični kalendar* predstavlja jedino Ovidijevo delo koje se barem donekle uklopalo u program Avgustove restauracije. U maniru Kalimahovih *Uzroka*, spev otkriva poreklo rimskih običaja i praznika, srećno spajajući astronomiju, istoriju i legendu. Ovidije idealizuje i stilizuje prošlost, no bez iskrenog pijeteta, na trenutke ne može da odoli da ne ismeva pučku glupost i praznoverice. Prvih šest knjiga pesnik odnosi sa sobom u progonstvo, ali delo nikada ne dovršava.

Ironijski odmak i tematika zabave i dokolice definišu treću etapu rimskog didaktičkog pesništva. Najbolje je ilustruju predstavnici: Horacije sa *Pismom Pizonima* te Ovidije i *Umeće ljubavi*. Prvo je svojevrsna teorija književnosti, rimska *Ars poetica* – oslanjajući se na postavke antičkih teoretičara Aristotela i Neoptolema iz Pariona, Horacije iznosi kritički osvrt na sveukupnu rimsku poeziju. Čini to sebi dosledno, u razigranom i duhovitom maniru: istovremeno je ozbiljan i šaljiv, distanciran i familijaran, sa lakoćom se poigrava učenim jezikom i žargonom. Ovidije pak parodičnim i frivolnim spevom *Umeće ljubavi* samo potvrđuje reputaciju najnepodobnijeg pesnika Avgustove epohe. Naivno subverzivan, mangupskog šarma, ep kroz lično iskustvo i praksu autora valja da čitaoca pouči kako da bez mnogo napora zadobije i održi naklonost ljubavnice. Polazi od arogantne postavke da se »svaka žena može osvojiti« i u mnogome slični kakvom stihovnom lovačkom priručniku. Ozbiljnost, etika i sentimentalnost su isključeni. Suvišno je napominjati do koje mere se *Umeće ljubavi* kosilo sa pogledima i težnjama krutog i suvog Oktavijana Avgusta, pa je po nekim mišljenjima upravo ovaj spev bio presudan razlog za Ovidijevo doživotno progonstvo.

Konačno, rimsku fazu didaktičke poezije zaključuju epovi o lovu i ribolovu Gracijana, Opijana i Nemezijana. Sve ih u srži zaokuplja antagonizam instinkta i naučenog, stihije i veštine: u svetu životinja vlada prin-

cip nagona i haosa, a čovek, kao nosilac principa umeća i razuma, taj neprijateljski i opasni svet nadvladava i kultiviše. Lov se uzdiže na nivo simbola i igra gotovo ritualnu ulogu zbližavanja ljudi sa bogovima. Nemezijan, poslednji u nizu pesnika, daruje svom spevu i melanholično-eskapističku dimenziju. Lov je za njega ujedno i beg od paradoksalnog samovanja među ljudima, način da se umakne dekadentnom i komplikovanom životu Rima.

II *Felix qui potuit rerum cognoscere causas
atque metus omnis et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari:
fortunatus et ille deos qui novit agrestis
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores.* (Verg. *Ge.* II.490–4)

Ako je verovati antičkim biografima, Publija Vergilija Marona bismo portretisali kao omanjeg, punačkog čovečuljka tamne puti i pitome fizionomije. Kažu da je bio nežnog zdravlja, skroman, povučen i stidljiv poput devojke (u Napulju su ga zbog čednosti zvali Partenijem). Ovakav opis i nehotično asocira na slike francuskih realista ili rana platna Vincenta Van Goga sa prizorima iz seoskog života, na ona svakodnevna, umorna lica koja odišu jednostavnom i primitivnom lepotom. Teško je u tim crtama na prvi pogled prepoznati besmrtnog Pesnika. Rođen 70. godine pre n.e. u malenom mestu kraj Mantove, dete skromnog lončara, Vergilije je ipak stekao zavidno obrazovanje. Završio je retorsku školu te bio detaljno upućen u stoičku i epikurejsku filozofiju. Kao mladić je prošao kroz uobičajeno kolebanje oko svog budućeg poziva. Pobedio je pesnički talenat, inteligentno protkan retorikom i filozofijom, ali nikad ozbiljnije narušen izveštačenom erudicijom. Po dolasku u prestonicu druguje sa Kornelijem Galom, Varonom, Azinijem Polionom, Mecenom te samim Oktavijanom Avgustom. Ovaj mudro koristi Vergilijev dar za politiku obnove Rima iscrpljenog od užasa građanskih ratova. Pesnik ubrzo postaje slavan i imućan, no to ne menja njegov skroman i samotnjački život. Umire 19. godine pre n.e. na putu iz Atine u Rim. Sahranjen je u Napulju. Njegov je jednostavni život sasvim očekivano postao predmet mistifikacije i legende: u srednjem veku se ozbiljno verovalo da je bio čarobnjak (samo pesnikovo ime sa srednjevekovnom transkripcijom

Virgilius asocira na *virgo* »devojka«, imajući u vidu da su čednost i askeza važni preduslov za čudotvorstvo, te i na *virga* »čarobni štap«). Lepa je i poetična priča da je majka, noć pred pesnikovo rođenje, sanjala da je rodila lovorovu granu, koja se pri prvom dodiru sa zemljom razvila u krošnju povijenu od cveća i voća. Konačno, Vergilijev grob u Napulju postaje centar posebnog kulta i svetkovina. Suvišno je napominjati do koje mere je sećanje na Vergilija zablistalo u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. U kolektivnoj svesti evropske civilizacije, njegovo je ime ustoličeno kao sinonim za poeziju samu.

Didaktički se spev *Georgike* smatra najvrednijim i najzrelijim Vergilijevim delom. I onda kada su tokom XIX i XX veka *Eneida* i *Bukolske pesme* izgubile u naučnim krugovima na svojoj ceni, *Georgike* su zadržale neprikosnoveno visok status. Spev je u poslednjih dvadeset godina bio predmet oštrog sporenja među latinistima i otvorio čitav ambis različitih iščitavanja. Postavljala su se pitanja treba li ep okarakterisati kao optimističan ili pesimističan, subverzivan ili prorežimski, kao panegerik sili Rima ili gorku kritiku nasilja i imperijalizma. Kako ćemo utvrditi, slepo opredeljivanje za bilo koji ekstrem bi u slučaju *Georgika* bilo površno pojednostavljivanje. Spev je Vergilije sastavljao čitavih sedam godina. Biografi kažu da bi izjutra izdiktirao veliki broj stihova, a potom ih celog dana doterivao i svodio, skromno se šaleći na svoj račun da on, poput medvedice, rađa ružnu decu, a onda ih povazdan liže i udešava. Koristio se obimnom literaturom: proznim priručnicima Katona i Varona, Aristotelovom *Istorijom životinja*, Teofrastovom *Istorijom biljaka*, a poseban su uticaj na njega izvršili Hesiodov spev *Poslovi i dani*, Lukrecijev *De rerum natura* i Arat sa astronomskim epom *Pojave*. Tradicija i tri zavađena glasa – konzervativno pobožnog Hesioda, racionalnog naučnika Lukrecija i stoika Arata – kao da neprekidno odzvanjaju Vergilijevim bićem, razapinju ga i neizbežno čine strukturu *Georgika* polifonom. Ta se polifonija mora tumačiti kao mnogo više od intertekstualnosti i pukog razmetanja erudicijom: pesnik ima vanvremenu, hamletovsku dilemu sam sa sobom. Takođe valja naglasiti da ga oslanjanje na izvore nikako ne čini kompilatorom. On kao da od oparanog konca najrazličitijeg porekla i boja virtuožno tka sasvim jedinstven ćilim sa smelom šarom sopstvenog portreta.

Posvećen seoskom životu, jasne ekspozicije, mada ne uvek sistematičan, spev obuhvata četiri knjige ili pevanja. Sadržaj je precizno izložen već u prvih nekoliko stihova. Prva knjiga nam daje detaljna uputstva i savete o zemljoradnji. Muzičke kompozicije, efektnih ekskursa, snažne unutrašnje logike, ona ostavlja utisak uspele kompaktne celine. Preostala tri pevanja su nešto labavije strukture, no to nimalo ne narušava estetski doživljaj. Drugo obrađuje temu voćarstva i vinogradarstva: nakon invocacije Baha, niže se popis najrazličitijih vrsta drveća i podneblja pogodnih za njihov rast, da bi, zarad izbegavanja monotonije, usledio nadahnut ekskurs sa pohvalom Italiji. Slika pesnikove otadžbine kao zemlje izuzetne lepote, blage klime idealne za uzgajanje svih mogućih useva i inače predstavlja topos u literaturi Avgustove epohe: nalazimo je kod Varona, Propercija, Strabona, Vitruvija, Plinija, Dionisija iz Halikarnasa i čitavog niza drugih pisaca. Iako konvencionalna, Vergilijeva se enkomija ipak izdvaja po hiperboličnosti. Rasplinut u iskrenom patriotizmu, sa čestim digresijama o veličini Rima, on peva o obećanoj zemlji večitog proleća, reka bogatih zlatom i srebrom, tako plodnoj da rađa dva puta godišnje. Drveće i vinova loza se tek naziru kao slučajni detalji u ovom pejzažu. Zaokret ka centralnoj osovini pevanja nastupa kroz podatke i obradivosti različitih vrsta zemljišta, te ponovni osvrt na već pobrojano drveće. Pompezno najavljena nega masline rešava se u svega pet stihova, da bi se konačno prešlo na savete o gajenju voća. Pevanje okončava panegirik seoskom životu. Idilični i skromni život ratara ovde se postavlja kao oštra antiteza destrukciji građanskih ratova, jednostavnost i toplina sela oživljavaju one zaboravljene, elementarne ljudske vrline koje su izgradile moć Rima.

Treća je knjiga *Georgika* posvećena stočarstvu: pesnik najpre vrši podelu marve na krupnu i sitnu, pri čemu prvoj grupi ukazuje više vremena i pažnje. Posebno je zanimljiv poduži ekskurs o telesnoj strasti i nekontrolisanim nagonima životinja. O tome će više biti reči nešto kasnije, baš kao i u okviru poređenja Vergilijeve sa postavkom Opijana na istu temu. Uzgoj sitne stoke je obrađen sistematičnije, digresije su efektnije i sažetije, uopštena priča o ispaši odvodi Vergilija u dve živopisne minijature – sliku leta libijskog i zime skitskog pastira. Završnica je daleko tu-

robnija: u Lukrecijovom maniru, narativ za sebe, pred nama iskršava apokaliptični prizor masovnog pomora životinja od epidemije kuge.

Veština pčelarstva, najzad, nalazi svoje mesto u poslednjem pevanju *Georgika*. Nakon kraće apologije što delo sasvim izostavlja obradu vrtova, Vergilije pripoveda o prirodi i životu pčela. Košnica postaje Rim u malom, akcentat se stavlja na zavisnost pčelinje države od kralja (tada se nije znalo da poredak pčela počiva na principu matrijarhata), što je nedvosmislena aluzija na ličnost Oktavijana Avgusta. Poduže finale četvete knjige, a ujedno i speva, čini epilij o Aristaju. Isprva je Vergilije namerao da Georgike zaokruži posvetom prijatelju Korneliju Galu, no nakon tragičnog samoubistva i javne sramote njegove, ep dobija završnicu helenističkog senzibiliteta. Školski primer aleksandrijske škole (kasnije i neoteričke), epilij ima uobičajenu prstenastu strukturu: priča o Aristaju je okvir za unutrašnju pripovest o Orfeju i Euridici. Epizoda Aristajevog silaska u Podzemlje kao da Vergiliju služi poput skice za kasnije, maestralno šesto pevanje *Eneide*. To važi i za naturalistički opis pčelinjeg boja – istu dinamiku i vrevu prepoznamo u završnim knjigama pesnikovog nacionalnog epa.

Pažljivijem čitaocu *Georgika* ne mogu da promaknu matematička pravilnost i simetrija njihovog tkanja, tim pre što one u sebi nose i ključ za puno razumevanje i odgonetanje povremeno uznemirujuće protivrečne sadržine. Tako, primera radi, prva i treća knjiga započinju podužim uvodima koji se direktno bave predmetom speva i obe odišu sumornom i mračnom atmosferom, dok se druga i četvrta sa kraćim uvertirama odlikuju daleko vedrijim tonom. Unutar trećeg pevanja nailazimo na oštru antitezu slika ljubavi i smrti životinja, motivi mita o Zlatnom dobu i naraštajima ljudskog roda se provlače u 125. stihu prve, a potom na istom mestu u četvrtoj knjizi. Lako upada u oči i detalj da su posvete Meceni simetrično raspoređene u spevu po formuli I,2; II,41; III,41; IV,2.

Forma *Georgika* nalikuje igri ogledalom, definicija sadržine se najbolje može opisati kao neprekidna smena svetlosti i senke. Završnice pevanja su u međusobnoj opoziciji: prva iznosi turobnu sliku degradacije i degeneracije poljoprivrede u uslovima rata, druga je romantična i sentimentalna oda seoskom životu; treća je ponovni prizor kraha i propasti, ovoga

puta sasvim lišene faktora ljudske odgovornosti i mogućnosti kontrole, dok je finale četvrte knjige, a ujedno i epilija o Aristaju, puno optimizma – povratak njegovih izgubljenih pčela nalikuje čudesnom vaskrsenju nakon teških muka i nedaća. Zanimljivo je da isti postupak srećemo upravo kod Lukrecija: stalno suprotstavljanje krajnosti treba da podvuče razliku između lutanja u mraku beznađa i neznanja i prosvetljenja koje ljudima nudi razumevanje Epikurove filozofije, te da, što je još važnije, metaforično uravnoteži principe života i smrti kao srž prirodnog kosmičkog ciklusa. »Svaki se dan«, poručuje on, »plač novorođenčadi meša sa pogrebnim lamentima.« Lukrecije sa spokojem naučnika saopštava odgovore, Vergilije sa nemirod pesnika samo postavlja pitanja. Motiv za njegove česte osvrtne na *De rerum natura* i traženje spasa u Epikurovoj istini treba prepoznati u pesnikovim intimnim strepnjama, ne u pukom šablonu širokog obrazovanja i literarne tradicije. Nije li, uostalom, slatko iskušenje usvojiti siguran, uverljiv i konačan sistem primenjiv na sveukupan bitak, takav da isključuje mučnu tajnovitost božje volje i mogućnost čuda, a procese pretvara u pravilne i predvidive ciklične kretnje?

III *Refert nobis victor quid possit oriri,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens.* (Lucr. I,75–7)

Ta je melodija dovoljno divna da utoli apetite te uspokoji i najnezajajljivijeg Kerbera razuma u smrtniku. Tako je i sa Vergilijem. Ostaje, međutim, večito gladna čežnja, više čulo koje u pojavnom svetu nazire varljivi šapat bogova ili mu se, u trenucima duge i hladne ćutnje, nada. Snažna vera pesnikova počiva tek na krhkoj slutnji, um joj se suprotstavlja životom samim, pa ipak, bez prestanka vode sasvim ravnopravnu borbu. Slika unutrašnjeg konflikta, tako lična i hrabra, izranja i iz najprozaičnijih deonica *Georgika* tvoreći možda logičku kakofoniju, ali i besmrtno saglasje lepote sa lepotom. Upravo ta uzvišena ambivalencija čini delo neprolazno vrednim i bliskim čitaocima svih vremena.

Nesavršenstvo i rugoba sveta, po Lukreciju, samo su dokaz da bogovi u njemu nemaju nikakvog učešća. Sasvim prigriliti takvu istinu znači udariti temelj ljudskoj sreći. Istorija civilizacije nosi evolutivno obeležje:

napredak je rezultat slučajnih otkrića i elementarne inteligencije. Zlatno doba iz Hesiodovog speva nikada nije postojalo. Zemlja je, doduše, nekada uistinu spontano rađala, nije bilo rata i zemljoradničke veštine, ali su ljudi umirali od gladi, ili se iz neznanja trovali. Pozitivne novine kao jezik i poljoprivreda sa sobom povlače zla poput rata i religije. Otkriće metalurgije (baš kao i svaki pomak napred) u sebi nosi prirodni dualizam: izradu konstruktivnog oruđa ili destruktivnog oružja. Čovek ima punu mogućnost izbora i kontrole sveta oko sebe, a ona počiva u razumu (Lukrecijev *ratio*).

Vergilije je daleko složeniji. Jupiter je Otac koliko i Krvnik. On je blago i pravedno božanstvo koje smrtnicima dodeljuje dva idealna klimatska pojasa za život i uspostavlja nebesku harmoniju iz koje ratar čita sigurna znamenja i upute. Istovremeno, to je i kapriciozni gromovnik od kojeg se ledi krv u žilama. Oluja u prvoj knjizi Georgika simbolizuje i ratnu stihiju. Vergilije nepogrešivo sluti nadnaravnu vezu ljudskog i prirodnog rušilačkog principa. Stradaju bez razlike i krivi i nevini, i rđavi i vrli. Cerera bdi nad revnosnim ratarom, bogovi se oslovljavaju sa *praesentia numina*, topli su i bliski ljudima, no isto tako ne haju što se proliva krv i čak im se upućuje vapaj: *saltem ne prohibete!* Pesnik postavlja pitanje može li se uopšte izbeći fenomen rata, kad i princip blagostanja u miru iziskuje večitu borbu čoveka sa destruktivnim silama prirode. Ratar i ratnik izrastaju iz istog korena. Uostalom, Vergilije ne krije svest o razumevanju nasilja kao neizbežnog stepenika do sjaja i veličine Rima. Čak se i prema građanskim ratovima odnosi sa izvesnom dozom ambivalencije: sa neskrivenom tugom peva o zapuštenim njivama koje navodnjava krv, srpovima prekovanim u mačeve, namerno suprotstavlja životvorno i jalovo kroz izbor epiteta u antitezi *gravibus rastris* i *galeas inanes*, da bi neposredno zatim podvukao divljenje ratara pred silnim kostima palih ratnika. Sličan je i njegov pogled na ličnost Oktavijana Avgusta kao spasitelja i obnovitelja posrnulog Rima. U uvodu ga neumereno slavi i kuje u zvezde, dok u finalu prve knjige, kroz metaforu nemoćnog vozara, pobesnelih konja i kočija koje se ne daju kontrolisati, izražava zebnju i neskrivenu sumnju u njegove sposobnosti.

Fenomen rada i njegovo poreklo takođe spadaju u zanimljive teme pr-

vog pevanja *Georgika*. Vergilijevi prethodnici Hesiod, Arat i Lukrecije po tom pitanju izražavaju posve različite stavove. Za Hesioda je pojava rada prokletstvo – božja odmazda za ljudsko zlo i Prometejevu krađu. Dakle, on ima nedvosmisleno negativan stav prema njegovom poreklu, u dokolici vidi idealno, no neodrživo stanje, nalik blaženoj sreći Adama i Eve pre progonstva iz Raja. Ipak, u realnim uslovima, pripadnik izvitoperenog Gvozdenog naraštaja ljudskog roda mora da prihvati neminovnost rada kao zasluženi udes i da mu se bez pogovora povinuje. U takvoj konstelaciji stvari, rad postaje uslov i ključ lične sreće te način da se smrtnik omili bogovima.

Arat pak drži da ovaj fenomen postoji i u Zlatnom dobu kao neizostavna komponenta idealnog življenja. U ostalim se segmentima priče u manjoj ili većoj meri poklapa sa Hesiodom: degradacija ljudskih naraštaja se ne opovrgava – već je Bronzana rasa prinuđena da počne da se hrani mesom bika, sadruga u oranju, boginja pravde napušta ljude i uznosi se u sazvežđe Device (ne sasvim kako to u Hesioda čine *Aidos* – Stid, i *Nemesis* – Pravedni Gnev).

Lukrecije, ukratko, kroz svoju racionalističku vizuru, rad tumači kao zlu kob koju čovek sebi nameće kroz sopstvene skućene ambicije i strahove. U njega se pojam rada javlja unutar pojma *rationis egestas*, troglave himere sačinjene od *metus, curae, labor*.

Vergilije isti fenomen posmatra na svež i jedinstven način. Okončavanje pasivne dokolice Saturnovog doba (mada uz blago provejavanje hesiodovske nostalgije) i komplikovanje života na zemlji oseća kao poseban vid božje ljubavi. Nešto poput visokih zahteva koje bi roditelj postavio detetu zavidnih potencijala. »Radom je prenuo polja, smrtnima visprenost dao«, to stoji u punoj suprotnosti sa negdašnjim stanjem dremljive bezbrižnosti od samog pesnika nazvane »tupom obamrlošću«. Prepreke i tegobe, iznalaženje veština, oplemenjuju ljudski život, bude svest i stvaralačku snagu, približavaju smrtnike bogovima. Iako skopčan sa mnogim nedaćama, ne uvek izvesnog ishoda, rad je uslov za ostvarenje ljudskosti u svoj njenoj punoći. Nimalo ne čudi činjenica da je pojam rada, posebno težačkog, u svim epohama i kulturama po sebi podrazu-

mevao i snažnu etičku komponentu – jednostavnu čestitost, skromnost i čvrstu spokojnu pobožnost ratara.

IV Saglasja i razlike ljudskog i životinjskog sveta predstavljaju čest motiv u antičkoj literaturi. Instinkt i nekontrolisana strast kao nosioci životinjskog principa u čoveku javljaju se još u drevnoj epizodi Odisejeve posete čarobnici Kirki, glavna su osovina Apulejevog alegorijskog romana *Zlatni magarac*, a neretko su i ključ za metaforična iščitavanja velikog broja mitova (možda je najčuvenije Heraklitovo tumačenje dvanaest podviga Heraklovih). Presokratovci, Aristotel i Platon ističu misao, govor i pamćenje kao temelj superiornosti čovekove te kriterijum za uspostavljanje prirodne hijerarhije unutar svekolikog živog sveta. Stoička škola jednostrano objašnjava postojanje životinja kao isključivog izvora koristi za ljudski rod. Epikurejci, pak, u njima vide savršena ogledala prirode same, bića rasterećena licemerja, laži i praznoverica koja nagonski ispravno prepoznaju užitak kao vrhunsko dobro. Kinici su još radikalniji: životinjama pripisuju punu nadmoć, a u njihovom životu prepoznaju optimalnu paradigmu za čoveka.

Iako epikurejac, Lukrecije ne podleže sasvim ekstremnim nazorima te škole. Njegov je stav po razumnost najbliži Aristotelovom, no uz isticanje činjenice da čitav bitak deli isto izvoriste – majčinski princip Zemlje, te su i svetovi životinja i ljudi po sebi neraskidivo povezani. Vergilije odlazi korak dalje: uz snažnu empatiju i toplinu kao crte sopstvene ličnosti, pesnik u opisima koristi izrazito antropomorfične termine. Njegovi se mravi »plaše starosti u bedi«, krtice i miševi pod zemljom grade »domove« i »ložnice«, gavranovi se raduju prestanku kiše, košnica je minijatura prestonice. Vrhunac ovakvog pristupa je lament nad samrtnim ropcem bika istrošenog i ostarelog od neumornog rada za plugom:

*Quid labor aut benefacta iuvant? Quid vomere terras
invertisse gravis? Atqui non Massica Bacchi
munera, non illis epulae nocuere repostae:
frondibus et victu pascuntur simplicis herbae,
pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
flumina, nec somnos abrumpit cura salubris.* (Verg. Ge. III,525–30)

Ispunjen i čestit život bika postaje najpoželjniji mogući model ponašanja.

U drugim navratima, Vergilije ipak naglašava važnost kontrole hijerarhije. *Amor*, Strast, dovodi i životinje i ljude u stanje neuračunljivosti i pomame. Nestaje postavka o čovekovoju nadmoći, izaziva se Lukrecijev *ratio*, sumnja u moć samosavladvavanja. Ždrebac u Vergilija postaje amblem nezadržive i nasilne telesne želje, čak se ističe i zanimljivost da se *hippomanes*, posebna supstanca koju u vreme parenja luče kobile, koristi za spravljanje smrtonosnog otrova. On u nagonu vidi antipod razumu, rušilačku silu našeg bića, no neophodnu za lepotu i intenzitet celine. Vergilije peva uvek aktualnu pesmu o nestalnosti i krhkosti civilizacije, te stvaralačkog uopšte. Na životinju u čoveku gleda iz neposredne blizine, sa iskrenim razumevanjem i bez truna prezira. Tek je smelost ustrajnog ukrotitelja put do stvarnog očovečenja.

Antropomorfistična tradicija Georgika odjek pronalazi i u *Spevu o lovu* opskurnog grčkog pesnika iz III veka n.e. Opijana. Postoje nedoumice po pitanju njegovog identiteta: veruje se da su postojala dva autora tog imena. Prvi je, navodno, iz Kilikije i pisac je epa *O ribolovu*, dok je naš Opijan dvorski poeta cara Karakale (211–217) i potiče iz Sirije. Neukusno hvalospavnog uvoda, *Spev o lovu* je i posvećen Karakali, sasvim beznačajnom vladaru iz dinastije Severa, i, sem podataka da je car lično svaki stih nagradio zlatnikom, o autoru ne znamo doslovno ništa. Delo obuhvata četiri knjige od po približno 500 heksametara i po svemu se uklapa u tradicionalne okvire didaktičke poezije. Prvo pevanje nas uvodi u svet lova i neophodne opreme, da bi usledili saveti i podaci o izboru konja i pasa. Druga knjiga ispituje narav i navike bezopasnih životinja poput bikova, jelena, antilope, gazele i sl., dok treća cilja na rizičniju lovinu u globalu. Konačno, poslednja knjiga iznosi sasvim konkretne detalje o hvatanju lava, leoparda, medveda, zeca, gazele te lisice. Uprkos težnji da sastavi tek suvoparan i svakodnevno primenjiv priručnik o lovu, realno težište Opijanovog speva postaje Eros. On peva o urođenoj čednosti konja ilustrujući je dirljivom pričom o užasu incesta, na bizaran način poistovećuje smutnju psa u proleće sa nedefinisanim nemirom porodilje. Hvali ustrojstvo koza i njihovu brigu o starim i nemoćnim jedinkama, pripoveda o snažnom materinskom instinktu majmunice te neobičnoj potrebi da se sasvim fokusira na smo jedno mladunče: ukoliko okoti

blizance, majka svom ljubavlju obaspe jedno, dok drugo mladunče napušteno skončava. Sa gađenjem kao rđave definiše životinje opsdnute karnalnom ljubavlju, bez sumnje aludirajući na isti *id* čovekove psihe o kojem sa mnogo manje moralisanja, a više saosećanja peva Vergilije: medvedice su u stanju da same izazovu pobačaj kako bi se vratile parenju, divlji magarac iz ljubomore ubija sopstveni muški porod, veprovi su oličenje odvratnosti telesne požude, zečice se pare i neposredno pre donošenja mladih na svet. Opijan suprotstavlja pojmove *techne* – veština, razboritost, i *lyssa* – mahnitost, strast. Čovek je kao uže nategnuto između boga i životinje. Za razliku od Vergilija, sa isključivošću kakvog hrišćanina, Opijan nema sluha da tu životinju razume i zavoli kako bi je na pravi način nadvladao. Ostrašćenost i neartikulisani animozitet čine njegovu misao slepom i skučenom. Pesnik drži da tvrd i nepokolebljiv razum pokorava životinju u čoveku i van njega. Uzrok njene slabosti traži u robovanju emocijama (interesantno je da u Ovidijevom *Umeću ljubavi* ista slabost od žena čini lovinu). Lov, dakle, nije simboličan način da se oslika samo trijumf intelekta i moralne snage, već i više kosmičko ustrojstvo. To je način da smrtnik barem na tren dosegne bogove.

Literatura

- BUDIMIR, M.—FLAŠAR, M., *Pregled rimske književnosti*, Beograd 1963.
- ČAJKANOVIĆ, V., *Vergilije i njegovi savremenici*, Beograd 1930.
- GALE, M., *Virgil on the Nature of Things*, Cambridge UP 2000.
- HESIOD, *Poslovi i dani*, prev. A. Bazala, Zagreb 1970.
- HOPKINSON, N., *Greek Poetry of the Imperial Period*, Cambridge UP 1994.
- LUKRECIJE, *O prirodi stvari*, prev. A. Savić Rebac, Beograd 1951.
- PRESCOTT, H., *The Development of Virgil's Art*, New York 1963.
- SELLAR, W. Y., *The Roman Poets of the Augustan Age*, Oxford 1883.
- SREJOVIĆ, D.—CERMANOVIĆ, A., *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979.
- TOOHEY, P., *Epic Lessons: An Introduction to Ancient Didactic Poetry*, London—New York 1996.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
uertere, Maecenas, ulmisque adiungere uitis
conueniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
5 hinc canere incipiam. uos, o clarissima mundi
lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, uestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista,
poculaque inuentis Acheloia miscuit uuis;
10 et uos, agrestum praesentia numina, Fauni
(ferte simul Faunisque pedem Dryadesque puellae:
munera uestra cano); tuque o, cui prima frementem
fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguis Ceae
15 ter centum niuei tondent dumeta iuueni;
ipse nemus linquens patrium saltusque Lycaei
Pan, ouium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis, o Tegeae, fauens, oleaeque Minerua
inuentrix, uncique puer monstrator aratri,
20 et teneram ab radice ferens, Siluane, cupressum:
dique deaeque omnes, studium quibus arua tueri,
quique nouas alitis non ullo semine fruges
quique satis largum caelo demittitis imbrem.
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
25 concilia incertum est, urbisne inuisere, Caesar,
terrarumque uelis curam, et te maximus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat cingens materna tempora myrto;
an deus immensi uenias maris ac tua nautae
30 numina sola colant, tibi seruiat ultima Thule,

Bodrim šta useve čini, pod kojom da ore se zvezdom,
 kada bi najbolje bilo uz brestove lozice sviti,
 krupna marva il' sitna kakvo sve staranje traži,
 kakve veštine i znanja zahtevaju štedljive pčele,¹
 5 o svemu tome, Mecena,² ja pesmu započinjem ovu.
 Svetila blistava sjaja, vi, godine toka vodiči,³
 Liberu, Cerero blaga, ako li milost je vaša
 epirske smenila žire nabujalim pšeničnim klasjem,
 smešala ikada tok Aheloja⁴ s tek spoznatim grozdom,
 10 i vi, Fauni, božanstva što ratare sledite vazda,
 (s Faunima haj' te u korak, vi devojke, nimfe Drijade)⁵
 vaše ja darove pevam. Pa i ti, o Neptune bože,
 kome je prvom rzavog ždrepcu porodila zemlja,
 ranjena trozupcem! I ti, što belih ti junaca trista
 15 Keosa guste travnjake brsti, o, luga čuvaru;⁶
 šume sad rodne Likaja ostavi, dođi nam, Pane,
 ako li mariš za Menal,⁷ ti, tegejskih stada pastiru;
 Minervo, ti što si prvo zasadila masline drvo,
 i ti, Triptoleme,⁸ prvi što pokaza oranje plugom
 20 krivim, te i ti, Silvane,⁹ što čempresa mladice nosiš,
 bogova družino cela, što njive nam čuvate budno,
 jedni hranite bilje što samo raste od sebe,
 drugi što poseje čovek škropite obiljem kiše!
 Ti, opet, Cezare,¹⁰ biraj, međ' bogove koje ti volja,
 25 čelo dok venac ti resi od majčinske¹¹ mirte ispleten:
 budnim da l' čuvaćeš okom i grad naš i zemlje još mnoge,
 te će te široki svet u zagrljaj primiti rado,
 vrli da budeš gospodar i žetve i godišnjih doba,
 ili će štovati tebe mornari ko morsko božanstvo,
 30 pred kojim pognuće glavu i sama daleka Tula,

teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
anne nouum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis
panditur (ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
35 Scorpius et caeli iusta plus parte reliquit);
quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem,
nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido,
quamuis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
40 da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis,
ignarosque uiae mecum miseratus agrestis
ingredere et uotis iam nunc adsuesce uocari.

Vere nouo, gelidus canis cum montibus umor
liquitur et Zephyro putris se glaeba resoluit,
45 depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
ingemere et sulco attritus splendescere uomer.
illa seges demum uotis respondet auari
agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
illius immensae ruperunt horrea messes.
50 ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
uentos et uarium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset.
hic segetes, illic ueniunt felicius uuae,
55 arborei fetus alibi atque iniussa uirescunt
gramina. nonne uides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,
at Chalybes nudi ferrum uiroaque Pontus
castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
60 continuo has leges aeternaque foedera certis
imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion uacuum lapides iactauit in orbem,
unde homines nati, durum genus. ergo age, terrae
pingue solum primis extemplo a mensibus anni
65 fortes inuertant tauri, glaebasque iacentis
puluuerulenta coquat maturis solibus aestas;

Vale će silne dati Tetida zet da joj budeš,
Il' ćeš mesecima tromim sazvežđe dodati novo –
tamo gde zjapi praznina, između Deve i Klešta,
(to čak i Škorpion plamni pred tobom popušta stisak,
35 zvezdi ostavlja tvojoj više no dovoljno neba).¹²
Budi šta ti je volja – kad Tartar za kralja te neće,
nek te i ne skoli kobna njime da zavladaš želja,
pa sve neka je Grčka Jelisej nazivala rajskim,¹³
sve da se ni Prozerpina ne htjede vratiti majci¹⁴ –
40 daj da lako mi teče pesma što smelo je počeh,
ratarima se sa mnom smiluj jer ne znaju puta,
svikni da bogom te zovu i sada već molitve njine!

U prve proleća dane, dok topi se led sa planina,
Zefir dok dodirom svojim njivama vraća mekotu,
45 bik neka zariče tada pod pluga teretom silnim
raonik da se zablista čim brazda ga umije prva.
Dvaput što iskusi studen i sunce što dvaput je peklo,
zemlja je konačno čula ratara molitve žudne,
obiljem bogata roda u ambar navaliće silno.
50 Pre nego gvozdeno ralo neznanu zapara grudu,
valja nam spoznati najpre vetrove, čudljivo nebo,
odlike zemlje i kakvo iziskuje oranje koja,
šta sve od useva rađa, a koji uspeti neće.
Ovde će prijati žitu, a tamo se grozdovi smeše,
55 drugde se mladice voća i travnjaka vlati zelene.
Kao i Tmol što nam daje šafrana mirise slatke,
Indija slonove kosti, mekoputi Arapi tamjan –
tako Kalibljani nagi gvožđe nude nam svoje,
Pont ulje dabrovo jako, a Epir pak najbolje konje.
60 Zakone večne je svakom priroda utkala mestu
u vreme još pradavno ono, kada po pustome svetu
iš'o je Deukalion¹⁵ sve sejući kamen za sobom,
iz kojeg nikoše ljudi k'o stena tvrdo kova.
S prvim prolećem zato nek bikovi zaoru snažni,
65 zemljišta bogatog plodnog tada nek stvaraju brazde,
prašno da potom ih leto dozrelim suncima prži.

at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
 Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
 illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
 70 hic, sterilem exiguus ne deserat umor harenam.
 alternis idem tonsas cessare noualis
 et segnem patiere situ durescere campum;
 aut ibi flaua seres mutato sidere farra,
 unde prius laetum siliqua quassante legumen
 75 aut tenuis fetus uiciae tristisque lupini
 sustuleris fragilis calamos siluamque sonantem.
 urit enim lini campum seges, urit auenae,
 urunt Lethaeo perfusa papauera somno;
 sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
 80 ne saturare fimo pingui pudeat sola neue
 effetos cinerem immundum iactare per agros.
 sic quoque mutatis requiescunt fetibus arua,
 nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
 saepe etiam sterilis incendere profuit agros
 85 atque leuem stipulam crepitantibus urere flammis:
 siue inde occultas uiris et pabula terrae
 pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem
 excoquitur uitium atque exsudat inutilis umor,
 seu pluris calor ille uias et caeca relaxat
 90 spiramenta, nouas ueniat qua sucus in herbas,
 seu durat magis et uenas astringit hiantis,
 ne tenues pluuias rapidius potentia solis
 acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.
 multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
 95 uimineasque trahit cratis, iuuat arua, neque illum
 flaua Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
 et qui, proscisso quae suscitatur aequore terga,
 rursus in obliquum uerso perrumpit aratro
 exercetque frequens tellurem atque imperat aruis.
 100 Vmida solstitia atque hiemes orate serenas,
 agricolae; hiberno laetissima puluere farra,
 laetus ager: nullo tantum se Mysia cultu

Ne bude rodna li zemlja – plitko je brazdati treba
Arktur¹⁶ dok penje se nebom u rane jesenje dane:
tamo da ne guši korov pšenične klasove bujne,
70 ovde da malo bi vlage natopilo jalovi pesak.
Redom tako ćeš jednom da miruje pustiti ugar,
dokono da ti se polje skori od nerada sasvim;
druge ćeš godine opet zasejati zlačano žito
tamo gde brao si nekada sočiva mahune zvonke,
75 grahora semenke sitne i zrna oporog boba,
stabljike što su mu krhke, a čaure povazdan šušte.
Zemlja već postane posna od žetve lana i ovsu,
suše je nasadi maka omamljivim prožeti sankom –
smena će useva ipak da radove teške olakša!
80 Nemoj se stideti suvu da nahraniš đubrivom njivu,
mrki da pepeo sipaš na zemljište suvo i gladno.
Smenom se useva zemlji smirenost daje i spokoj,
i kad ne uzoreš polja zahvalnost izostati neće.
Korisno bilo je često da posno se zapali polje,
85 strnjike suve i lake pucketavi plamen da liže –
jer to probudiće njive potajnu snagu i rodnost,
ili će spržiti oganj bolesti njene sve znake
nestaće vlaga k'o znoj što samo je višak i bila.
Možda će vatre vrelina i tajne otvoriti pore,
90 nove čak utrti pute da sokovi struje do bilja,
ili joj dati čvrstinu i stegnuti žile što zjape
kiša da škodila ne bi i sunčeva pekla je žega,
studen i da bi Severca oštroj odolela ona.
Silno pomaže njivi ko pijukom razbija grudve,
95 posle ih potanko sitni i drljačom drvenih zuba –
ne bdi nad njime tek zalud Cerera s olimpskih visa.
Zemlji što brazdana već je isto to čini i ratar
svoje kad okrene ralo, pa celu je uzore snova –
vežbanjem stalnim pokornost održava njive i polja.
100 U dane najduže dažd, a zimi vedrinu, težaci,
išтите! Zimska suhoća, to njivi i pšenici godi:
zato bez ikakva truda rodom se Mizija diči;

iactat et ipsa suas mirantur Gargara messis.
quid dicam, iacto qui semine comminus arua
105 insequitur cumulosque ruit male pinguis harenae,
deinde satis fluuium inducit riuosque sequentis,
et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
ecce supercilio cliuosi tramitis undam
elicit? illa cadens raucum per leuia murmur
110 saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arua.
quid qui, ne grauidis procumbat culmus aristas,
luxuriam segetum tenera depascit in herba,
cum primum sulcos aequant sata, quique paludis
collectum umorem bibula deducit harena?
115 praesertim incertis si mensibus amnis abundans
exit et obducto late tenet omnia limo,
unde cauae tepido sudant umore lacunae.

Nec tamen, haec cum sint hominumque bouumque labores
uersando terram experti, nihil improbus anser
120 Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris
officiunt aut umbra nocet. pater ipse colendi
haud facilem esse uiam uoluit, primusque per artem
mouit agros, curis acuens mortalia corda
nec torpere graui passus sua regna ueterno.
125 ante Iouem nulli subigebant arua coloni:
ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat; in medium quaerebant, ipsaque tellus
omnia liberius nullo poscente ferebat.
ille malum uirus serpentibus addidit atris
130 praedarique lupos iussit pontumque moueri,
mellaque decussit foliis ignemque remouit
et passim riuis currentia uina repressit,
ut uarias usus meditando extunderet artis
paulatim, et sulcis frumenti quaereret herbam,
135 ut silicis uenis abstrusum excuderet ignem.
tunc alnos primum fluuii sensere cauatas;
nauita tum stellis numeros et nomina fecit
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.

tako se čudi i Gargar zatečen preobiljem žetve.¹⁷
Šta tek za ratara reći što već kad je bačeno seme
105 upire motikom, grudve da skorenog razdrobi peska,
zatim ukroćuje reku da potoci useve poje?
Njiva od žeđi kad gori i bilje tad umorno klone
eno, sa vrha planine kanalom voda se sliva!
Niz glatko stenje dok klizi, hući potmulo voda,
110 natapa vrenjima svojim od žege usahla polja.
Valja spomenut pastira što vlatima pšenice mlade
napasa stoku, da žito već dozrelo poleglo ne bi,
čim je poraslo toliko da brazde se ne vide više.¹⁸
Bare isušiti treba i peskom zasuti jame –
115 u vreme nestalno najpre kad bujna se izlije reka,
pokrovom mulja i blata zaogrne ledinu celu,
mlakim se kapima vlage šupljikavi krateri rose.

Ma kako marljivi bili u poslu i ljudi i marva,
kakva proždrljiva guska bi njivi naškoditi mogla,
120 baš k'o i strimonski ždrali ili vodopija gorka –
tako i drveta senka i hlad joj prevelik smeta.
Velikog oca je volja ratarstvo da tegobno bude,
radom je prenuo polja i smrtnima visprenost dao,
nikada trpeo nije da tupa obamrlost vlada!
125 Pre nego Jupiter dođe, zemlja se radila nije,
njivama bejahu strane i međe il' oznake kakve:
ljudi bi našli se skupa za skroman obrok da mole,
zemlja pak rasipno dala, i niko kad molio nije.
Al' Otac zmijama crnim opaki podari otrov,
130 od vuka načini lovca i more uzburka mirno,
med sa listova strese i oduze ljudima vatru.
Ustavi potoke vina što svuda u mlazu su tekli
rad i promišljanje da bi nam skovali razna umeća,
da bismo našli u brazdi žitarica zelene strni,
135 skriveni oganj da sine iz tvrdoga kremena rođen.
Rekom zaploviše prvi od jove tesani čamci,
mornar tad pobroja zvezde pa svakoj nadenu ime –
to su Plejade, Hijade i sjajni Veliki Medved.

tum laqueis captare feras et fallere uisco
 140 inuentum et magnos canibus circumdare saltus;
 atque alius latum funda iam uerberat amnem
 alta petens, pelagoque alius trahit umida lina.
 tum ferri rigor atque argutae lammina serrae
 (nam primi cuneis scindebant fissile lignum),
 145 tum uariae uenere artes. labor omnia uicit
 improbus et duris urgens in rebus egestas.
 prima Ceres ferro mortalis uertere terram
 instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
 deficerent siluae et uictum Dodona negaret.
 150 mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
 esset robigo segnisque horreret in aruis
 carduus; intereunt segetes, subit aspera silua
 lappaeque tribolique, interque nitentia culta
 infelix lolium et steriles dominantur auenae.
 155 quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris
 et sonitu terrebis auis et ruris opaci
 falce premes umbras uotisque uocaueris imbrem,
 heu magnum alterius frustra spectabis aceruum
 concussaque famem in siluis solabere quercu.

160 Dicendum et quae sint duris agrestibus arma,
 quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
 uomis et inflexi primum graue robur aratri,
 tardaue Eleusinae matris uoluentia plaustra,
 tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastris;
 165 uirgea praeterea Celei uilisque supellex,
 arbuteae crates et mystica uannus Iacchi;
 omnia quae multo ante memor prouisa repones,
 si te digna manet diuini gloria ruris.
 continuo in siluis magna ui flexa domatur
 170 in burim et curui formam accipit ulmus aratri.
 huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
 binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
 caeditur et tilia ante iugo leuis altaque fagus

- 140 Mamce i zamke se sviknu čovek da pravi za zveri,
poterom lovačkih pasa da opkoli prostrane šume.
Jedan u reke dubinu mreže je bacio svoje,
drugi iz sinjega mora izvlači udice vlažne.
Dođe i gvožđa čvrstina i britke testere vreme
(prvi jer ljudi su klinom sitnili cepljivo drvo),
145 potom i razne veštine. Rad tako zavlada svetom –
nužda ga izrodi silna, on teškog je vremena čedo.
Cerera uputi smrtne da gvožđem uzoru zemlju
već kada nestade žira i maginje¹⁹ svetoga gaja,
milost kad uskrati hranu da nasušnu pruža Dodona.²⁰
150 Žito zadesi muka da bolest mu nagriza strni,
bodalj na njivi da strši i lagano svuda se širi.
Propadnu usevi mnogi te smeni ih trnova šuma,
čičak i babini zubi i jalovi ljuljak²¹ i ovas
otpore svladaše žita, pa polje progutaše celo.
155 Nećeš li grabljama često štetni pleviti korov,
vikom plašiti ptice i srpom poseći granje
njivi što zaklanja svetlo, kišu li ne budeš zvao –
pogleda bacaćeš zalud na obilne zalihe tuđe,
s hrasta žire ćeš tresti da glad ti utole mučnu!
- 160 Oruđe krepkih težaka sad valja pobrojati najzad:
bez njeg se sejati ne da i žetve useva nema.
raonik prvo i snagu čvrstog povijenog pluga,
Cerere teretna kola što poljem se umorno vuku,
mlatilo²² potom i valj,²³ pa motike gvozdene teške,
165 opremu kralja Keleja, od šiblja pletenu, prostu:
drljaču laku od planike, Bahovo sveto rešetno.
Sav ćeš se setiti alat da odmah dobaviš ovaj
ako li težiš slavu božanskog da dosegneš sela.
Čim ga posečeš u šumi, brest valja saviti snažno
170 tako da svladano drvo krivini pluga je nalik.
Greda od osam stopa za deblo se pričvrsti zatim,
prikuju raza se dva²⁴ i raonika sečiva dupla.
Jaram se delje od lipe, a ručka od bukve visoke,

175 stiuaque, quae currus a tergo torqueat imos,
et suspensa focus explorat robora fumus.

Possunt multa tibi ueterum praecepta referre,
ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
area cum primis ingenti aequanda cylindro
et uertenda manu et creta solidanda tenaci,
180 ne subeant herbae neu puluere uicta fatiscat,
tum uariae inludant pestes: saepe exiguus mus
sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
aut oculis capti fodere cubilia talpae,
inuentusque cauis bufo et quae plurima terrae
185 monstra ferunt, populatque ingentem farris aceruum
curculio atque inopi metuens formica senectae.
contemplator item, cum se nux plurima siluis
induet in florem et ramos curuabit olentis:
si superant fetus, pariter frumenta sequentur
190 magnaque cum magno ueniet tritura calore;
at si luxuria foliorum exuberat umbra,
nequiquam pinguis palea teret area culmos.
semina uidi equidem multos medicare serentis
et nitro prius et nigra perfundere amurca,
195 grandior ut fetus siliquis fallacibus esset
et quamuis igni exiguo properata maderent.
uidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni uis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret: sic omnia fatis
200 in peius ruere ac retro sublapsa referri,
non aliter quam qui aduerso uix flumine lembum
remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
atque illum in praeceps prono rapit alueus amni.

Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
205 Haedorumque dies seruandi et lucidus Anguis,
quam quibus in patriam uentosa per aequora uectis
Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas

175 služi da kola pod sobom sa zadnje povlači strane,
drvena se okači građa da dim je prosuši vatre.

Savete drevnih otaca ja mogu ti preneti mnoge,
ako li mrsko ti nije prizemne brige da spoznaš.
Valjem golemim treba gumno²⁵ poravnati najpre,
rukom doraditi potom i glinom ojačati gustom
180 korov da ne nikne otud i tlo da ne ispuca suvo,
trud da ti pošasti razne ne izvrgnu podsmehu onda:
mogu se miševi mali pod gumnom nastaniti često,
slepe pak krtice svoja topla prokopati legla,
žabe u rupi se nađu i gadne spodobе brojne;
185 žižak uništi katkad pšenice čitavu hrpu,
ili je dokrajče mravi u strahu od starosti bedne.
Šuma kad badema puna se ogrne velom od cveća,
grane kad mirisne svije znamenje šalje ti ovo:
ako je bogata plodom i žito rodiće sjajno,
190 leto nastupiće žarko, a s njime vršidba dobra;
ako li prevlada lišće i hlad se debeli stvori
zalud ćeš vršiti žito što samo je plevom bogato.
Mnoge ja viđah težake da seme pokvase sitno,
sodom ga orose prvo, pa masline uljanom penom
195 zrno da krupnije bude unutar varljive opne
i da ga brže još smekša i vatra što jedva da tinja.
Seme birano dugo, sa mnogo pažnje i truda,
videh da kvari se ipak te rdavo vremenom biva
godine ako ga svake ljudska ne uzbere ruka.
200 Usud takav je svemu da skrhano unazad srlja –
kao što kakvog veslača u čamcu što prkosi reci,
ako li slučajno klone i ruke opusti samo,
niz vodu koritom svojim u bezdan ona odvuče.

Uz to nam pratiti valja i zvezdu Arkturom zvanu,
205 Hede što slute oluju²⁶ i Zmije sazvežđe sjajno –
baš k'o oni što plove po burnoj pučini domu
svladati moraju Pont i Abid²⁷ ostriga prepun.
Vaga²⁸ kad dnevne i noćne jednakim učini sate,

et medium luci atque umbris iam diuidit orbem,
 210 exercete, uiri, tauros, serite hordea campis
 usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
 nec non et lini segetem et Cereale papauer
 tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris,
 dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
 215 uere fabis satio; tum te quoque, medica, putres
 accipiunt sulci et milio uenit annua cura,
 candidus auratis aperit cum cornibus annum
 Taurus et auerso cedens Canis occidit astro.
 at si triticeam in messem robustaque farra
 220 exercebis humum solisque instabis aristas,
 ante tibi Eoae Atlantides abscondantur
 Cnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
 debita quam sulcis committas semina quamque
 inuitae properes anni spem credere terrae.
 225 multi ante occasum Maiiae coepere; sed illos
 exspectata seges uanis elusit auenis.
 si uero uiciamque seres uilemque phaselum
 nec Pelusiaca curam aspernabere lentis,
 haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
 230 incipe et ad medias sementem extende pruinas.

 Idcirco certis dimensum partibus orbem
 per duodena regit mundi sol aureus astra.
 quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco
 semper sole rubens et torrida semper ab igni;
 235 quam circum extremae dextra laeuaque trahuntur
 caeruleae, glacie concretae atque imbribus atris;
 has inter mediamque duae mortalibus aegris
 munere concessae diuum, et uia secta per ambas,
 obliquus qua se signorum uerteret ordo.
 240 mundus, ut ad Scythiam Riphaeasque arduus arces
 consurgit, premitur Libyae deuexus in Austros.
 hic uertex nobis semper sublimis; at illum
 sub pedibus Styx atra uidet Manesque profundi.
 maximus hic flexu sinuoso elabatur Anguis

- svet kad raspoluti čitav na mene svetla i tame,
210 tada upregnite bika i ječmom zasejte polja
zimske dok ledene kiše rad ne ustave svaki.
Čas je povoljan vrlo za sejanje lana i maka,
odavno došlo je vreme da pluga latiš se orno,
suva dok dopušta zemlja i oblaci nebom se vijū.
215 Prolećem pasulj se seje, lucerku prigrle brazde,
dolazi godine doba da pažnja se posveti prosu,
Bik²⁹ kada rogova zlatnih godinu započne beo,
Pseta kad zvezdano jato, pred njim ustuknulo, mine.
Ako li zemljom se baviš pšenice zarad i pira,³⁰
220 težnja ako su tvoja žitarica klasovi samo,
u zoru pričekaj najpre da sjaj iščili Plejada,
zvezda da utrne jato plamenu Krunu³¹ što tvore
pre nego ustupiš brazdi seme koje si dužan
i nade prerano podaš tlu što ga nevoljno prima.
225 Mnogi započese setvu Maja³² dok zašla još nije,
praznih se klasova žetva tad naruga željama njenim.
Ako pak sejati kaniš grahor i običan pasulj,
prezrivo odbiti nećeš da Egipta sočivo gajiš,
zalazak uvek ti jasne Volarev upućuje znake:
230 počni odmah sa setvom, sredinom dovrši je zime.
- Sunce zlačano tako većitom vlada putanjom
dvanaest što delova ima – dvanaest zvezdanih znaka.
Na pet raznolikih zona svet se prostire čitav:
suncem se jedna rumeni i oganj vazda je zari;
235 dve kao polovi sami na levom i desnom su kraju,
led ih je okov'o modri i tamne zasule kiše.
Zone između centra i hladnih krajnosti ovih
dodeli bogova milost da smrtnici hode po njima,
obe ih seče putanja i njome Zodijak kruži.
240 Kako se uznosi naglo do Skitije, visa Rigeja
tako i spušta se nebo do predela Libije Južne.
Jedan se nebeski zenit nad našim glavama vije,
u drugi upiru pogled pod zemljom Stiga i seni.
Ovde se uzdiže Zmija, vijugavog tela i moćna

245 circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentis aequore tingi.
illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
semper et obtenta densentur nocte tenebrae;
aut redit a nobis Aurora diemque reducit,
250 nosque ubi primus equis Oriens adflauit anhelis
illic sera rubens accendit lumina Vesper.
hinc tempestates dubio praediscere caelo
possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
et quando infidum remis impellere marmor
255 conueniat, quando armatas deducere classis,
aut tempestiuam siluis euertere pinum;
nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
temporibusque parem diuersis quattuor annum.

Frigidus agricolam si quando continet imber,
260 multa, forent quae mox caelo properanda sereno,
maturare datur: durum procudit arator
uomeris obtunsi dentem, cauat arbore lintres,
aut pecori signum aut numeros impressit aceruis.
exacuunt alii uallos furcasque bicornis
265 atque Amerina parant lentae retinacula uiti.
nunc facilis rubea texatur fiscina uirga,
nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
quippe etiam festis quaedam exercere diebus
fas et iura sinunt: riuos deducere nulla
270 religio uetuit, segeti praetendere saepem,
insidias auibus moliri, incendere uepres
balantumque gregem fluuio mersare salubri.
saepe oleo tardi costas agitator aselli
uilibus aut onerat pomis, lapidemque reuertens
275 incusum aut atrae massam picis urbe reportat.

Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
felicitis operum. quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saeuumque Typhoea

245 k'o kakva reka da teče između Medveda sjajnih
koji se se pučine klone i glatka ih ne kvasi voda.³³
Na kraju suprotnom, kažu, muk se nastanio noći,
tmina gusta se tka pod mračnim zastorom njenim.
Il' dan mu donosi Zora ostaviv sve nas za sobom –
250 dah kada Sunčevih konja prvi nas zapahne jutrom,
tamo već svetiljke pozne rumeno razgara Veče.
Po nebu oblačnom tako mi znamo tumačiti vreme,
pravi za setvu i žetvu dan se utvrditi može,
kada zaveslati valja po varljivoj pučini morskoj,
255 a kad porinuti flotu pod punom opremom vojnom,
borove poseći šumske čim vreme naiđe pravo.
Ne prate oči nam zalud nebeskih znamenja mene,
godine skladnu celinu od četiri sazdanu doba.

Ako li studena kiša u radu ratara spreči,
260 mnoge je poslove tada na miru svršiti kadar
mesto po vremenu vedrom da žurno tek ih otalja:
orač naoštri plug, od drveta isteše čamce,
il' marvu označi žigom, a merom zalihe žita.
Kočeve zašilje drugi i s njima dvoroge vile,
265 vrbove konopce prave za gipku vinovu lozu.
Neka se kotare lake od pruća kupine pletu,
plamen sad žito nek suši i teški kamen ga melje.
Pa čak za prazničnih dana posla se latit je pravo:
prestup ne može biti da voda se njivi dovede
270 niti je imalo grešno da usevi brane se plotom,
pticama spremati zamke il' trnje zapaliti oštro,
ili pak rečnoj svežini bučno prepustiti stado.
Često magare tromo gonič natovari uljem,
ili mu nažulja leđa bremenima jevtinog voća
275 kamenje mlinsko iz grada il' smolu da potom donese.

Tako se postara Luna da posao dobije svaki
za sebe povoljan dan. Petoga kloni se uvek:
rođendan Furijska³⁴ to je i samrtno bledoga Orka,³⁵
Japeta potom i Ceja,³⁶ pa Giganta groznog Tifeja,³⁷

280 et coniuratos caelum rescindere fratres.
ter sunt conati imponere Pelio Ossam
scilicet atque Ossae frondosum inuoluere Olympum;
ter pater exstructos disiecit fulmine montis.
septima post decimam felix et ponere uitem
285 et prensos domitare boues et licia telae
addere. nona fugae melior, contraria furtis.

Multa adeo gelida melius se nocte dedere
aut cum sole nouo terras inrorat Eous.
nocte leues melius stipulae, nocte arida prata
290 tondentur, noctes lentus non deficit umor.
et quidam seros hiberni ad luminis ignis
peruigilat ferroque faces inspicat acuto.
interea longum cantu solata laborem
arguto coniunx percurrit pectine telas,
295 aut dulcis musti Volcano decoquit umorem
et foliis undam trepidi despumat aeni.
at rubicunda Ceres medio succiditur aestu
et medio tostas aestu terit area fruges.

Nudus ara, sere nudus. hiems ignaua colono:
300 frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur
mutuaque inter se laeti conuiuia curant.
inuitat genialis hiems curasque resoluit,
ceu pressae cum iam portum tetigere carinae,
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
305 sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
et lauri bacas oleamque cruentaque myrta,
tum gruibus pedicas et retia ponere ceruis
auritosque sequi lepores, tum figere dammas
stuppea torquentem Balearis uerbera fundae,
310 cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudent.

Quid tempestates autumni et sidera dicam,
atque, ubi iam breuiorque dies et mollior aestas,
quae uigilanda uiris? uel cum ruit imbriferum uer,
spicea iam campis cum messis inhorruit et cum

- 280 braća se rodiše tada rešeni Nebo da sruše.³⁸
Triput su probali oni da Osu³⁹ na Pelion⁴⁰ popnu,
preko da lisnati Olimp čitav dovaljaju potom –
iznova Otac im munjom od bregova razori lestve.
Dođe sedamnaesti dan, kao stvoren da sadi se loza,
285 novi se volovi krote i niti da nižu se tkanja.
Deveti štiti begunce, a baksuzan dan je za krađu.
- Poslovi mnogi se bolje u svežoj obave noći,
jutrom dok Danica plovi, a zemlju još natapa rosa.
Lakše se strnjike lake i žedne livade kose
290 noću, jer vlaga ih tada još uvek ne smekšava žitka.
Neko je budan do kasno kraj zimske plamena vatre,
oštrim on bodežom šilji buktinja drvenih vrške,
žena mu veselim pojem taj tegobni posao blaži
čunkom dok prebira strune svog tkanja što liri je nalik,
295 il' slatku grožđanu širu nad ognja plamenom vari
i penu sakuplja lišćem, iz kotla je ključalog vadi.
Al' žita rumeno klasje po dnevnoj se pripeci žanje,
na gumnu suva se zrna u podneva vrše vrelini.
- Ori i sej dok je toplo, pa zimi si dokoni ratar!
300 Mraz kada stegne težaci plodom se radova slade,
sede za bogatom sofrom i skupa se veseli časte.
Praznična gosti ih zima i briga ih lišava svakih –
k'o kada prepune lađe u luku pristanu najzad,
krme im vencima rese mornari vedroga čela.
305 Vreme ipak je tada žir da se s hrastova bere,
maslina, lovora zrnca i mirta k'o krv crvena,
čas da se postave zamke za ždrale i mreže za srne,
zec da se goni dugouh i šareni ustrelj jelen,
remen od kučine nategne za lov balearske pračke –
310 snega dok pokrov se beli, a sante se valjaju rekom.
- Šta da o menama jesenjim ili o zvezdama kažem
i sad kad dani su kraći i leto jenjava toplo
na šta težaci da paze, il' kišno kad proleće stiže
i žetva klasova mnogih na njivama odavno strši,

315 frumenta in uiridi stipula lactentia turgent?
 saepe ego, cum flauis messorum induceret aruis
 agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
 omnia uentorum concurrere proelia uidi,
 quae grauidam late segetem ab radicibus imis
 320 sublimem expulsam eruerent: ita turbine nigro
 ferret hiems culmumque leuem stipulasque uolantis.
 saepe etiam immensum caelo uenit agmen aquarum
 et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
 collectae ex alto nubes; ruit arduus aether
 325 et pluuiam ingenti sata laeta bouumque labores
 diluit; implentur fossae et caua flumina crescunt
 cum sonitu feruetque fretis spirantibus aequor.
 ipse pater media nimborum in nocte corusca
 fulmina molitur dextra, quo maxima motu
 330 terra tremit, fugere ferae et mortalia corda
 per gentis humilis strauit pauor; ille flagranti
 aut Atho aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo
 deicit; ingeminant Austri et densissimus imber;
 nunc nemora ingenti uento, nunc litora plangunt.

335 Hoc metuens caeli mensis et sidera serua,
 frigida Saturni sese quo stella receptet,
 quos ignis caelo Cyllenius erret in orbis.
 in primis uenerare deos, atque annua magnae
 sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
 340 extremae sub casum hiemis, iam uere sereno.
 tum pingues agni et tum mollissima uina,
 tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
 cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
 cui tu lacte fauos et miti dilue Baccho,
 345 terque nouas circum felix eat hostia fruges,
 omnis quam chorus et socii comitentur ouantes
 et Cererem clamore uocent in tecta; neque ante
 falcem maturis quisquam supponat aristas
 quam Cereri torta redimitus tempora quercu
 350 det motus in compositos et carmina dicat.

- 315 od mleka kao da kipi, žito na strnima bubri?
Žetelac, ratara sadrug, u polje kad zlačano hita,
ječam se lomnoga stabla već klanja pred sečivom britkim,
videti često sam znao vetrova stihiju burnu
useve dozrele teške da čupa iz korena samog,
320 digne ih uvis od šale; tavni kovitlac tako
olujni nosi u letu slamke žitarica lake.
I pljusak tako silovit se neretko sruči sa neba,
oblaci sjate se mnogi pa strašnu dozovu oluju
crne što prate je kiše; s visina nebo se stušti,
325 zaludnim učini dažd napore marve i setvu.
Vodom se ispune jame i reke nabujale huče,
besni pučina modra, a valovi morski se pene.
Otac to glavom i bradom desnom odapinje rukom
obrise bleštavih munja i valja sred olujne noći:
330 na udar zemlja se trese, u panici zverinje beži
i strah se ponizni gnezdi u srcu smrtnika svakog.
Rodop, Keraun⁴¹ ili Atos,⁴² On plamnim ošine hicem,
vetar se udvoji Južni i kiša pljušti sve jače,
a vihor naletom snažnim obale šiba i luge.
- 335 Strepeć od ovog, ti prati nebeske znake i mene –
u koje sazvežđe zalazi Saturna ledena zvezda,
kakvim putanjama luta Merkura žarka planeta!
Nadasve bogove poštuj i obrede Cerere neguj,
moćnoj joj godišnju žrtvu prinesi u sočnome bilju
340 vedro kad proleće stiže i zima na koncu je samom.
Jaganjci gojni su tada i vina opojna pitka,
najslađe sneva se onda u gora debelom hladu.
Ratari kol'ko ih ima Cereru stoga nek slave:
med joj rastopi iz saća sa vinom blagim i mlekom,
345 triput za sreću nek obiđe useva izdanke žrtva,
hor dok je sadruga tvojih prati što radosno kliče –
Cereru zaziva gromko da kroči u domove njine.
Niko da dozrelo klasje srpom zaparao nije
pre nego čelo ovenča krunom od hrastova lišća,
350 nevešti odigra ples i Cereri ispeva himne.

Atque haec ut certis possemus discere signis,
aestusque pluuiasque et agentis frigora uentos,
ipse pater statuit quid menstrua luna moneret,
quo signo caderent Austri, quid saepe uidentes
355 agricolae propius stabulis armenta tenerent.
continuo uentis surgentibus aut freta ponti
incipiunt agitata tumescere et aridus altis
montibus audiri fragor, aut resonantia longe
litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
360 iam sibi tum a curuis male temperat unda carinis,
cum medio celeres reuolant ex aequore mergi
clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
in sicco ludunt fulicae, notasque paludes
deserit atque altam supra uolat ardea nubem.
365 saepe etiam stellas uento impendente uidebis
praecipitis caelo labi, noctisque per umbram
flammarum longos a tergo albescere tractus;
saepe leuem paleam et frondes uolitare caducas
aut summa nantis in aqua concludere plumas.
370 at Boreae de parte trucis cum fulminat et cum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
rura natant fossis atque omnis nauita ponto
umida uela legit. numquam imprudentibus imber
obfuit: aut illum surgentem uallibus imis
375 aeriae fugere grues, aut bucula caelum
suspiciens patulis captauit naribus auras,
aut arguta lacus circumuolitaui hirundo
et ueterem in limo ranae cecinere querelam.

Saepius et tectis penetralibus extulit oua
380 angustum formica terens iter, et bibit ingens
arcus, et e pastu decedens agmine magno
coruorum increpuit densis exercitus alis.
iam uariae pelagi uolucres et quae Asia circum
dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri—
385 certatim largos umeris infundere rores,
nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas

Vesnike nedaća mnogih da kadri smo poznati jasno,
k'o što su omora, kiša, il' vetrovi studen što nose,
odluka Oca je bila –il' šta nam sve govori Mesec,
koje se znamenje javi kad vetar jenjava Juž
355 kada da ratari marvu što bliže stajama drže.
Iz sna dok vihor se diže, voda mreška se mora,
vali tad stanu da besne i visom se prolama gorskim
krti lomljave zvuk il' odjek se razleže dalek,
eho sa obala zvoni i gajevi šapuću šumno.
360 Pramce čunova krivih ne štede vali ni onda
hitri kad doleće galeb sa pučine daleke mora,
obalom pronosi krike, na suvom kad skakuću liske,⁴³
čaplje kad napuste bele ritova predele znane,
u nebo modro se vinu, da nadvise oblake streme.
365 I zvezde videćeš često, vetar dok preteći hući,
sjajne da sjure se bezglavo, u noćnoj ostave tmini
za sobom ognjeni trag da beličast nebom se vije,
opalo lišće i plevu vihor da lagane nosi,
paperja okretnu igru što meko pluta na vodi.
370 Kada sa severa oštrog nebesima sevaju munje,
a dom se Zapadnog vetra i Istočnog ori od groma,
poplava savlada sela i jedra mornar tad svija.
Nikad naškodila nije bez najave ljudima kiša:
ili kad ona se sprema dolove vodom da zaspe,
375 ždralovi beže odande, il' upiru junice pogled
k nebu i nozdrve šire vazduh da onjuše vlažan,
lasta cvrkuće živo, nad jezerom krugove pravi,
poznati čuje se kreket žalostivi žaba u blatu.

Uzanu rijući stazu i mrav se promoli često
380 iz tajnih hodnika malen na svetlo da položi jaja,
Duga dok ispija vodu,⁴⁴ a gavrana beskrajno jato
krilima lepeće šumno za sobom ostaviv obrok.
Ptica primorskih mnoštvo što ribnjake Kaistra⁴⁵ slasne
pomno traži u letu nad azijskih pašnjaka dolom,
385 svaka bi kapi što više meko da rosi joj perje –
videćeš, glavice svoje čas zagnjure one u talas,

et studio incassum uideas gestire lauandi.
 tum cornix plena pluuiam uocat improba uoce
 et sola in sicca secum spatiatur harena.
 390 ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
 nesciuere hiemem, testa cum ardente uiderent
 scintillare oleum et putris concresecere fungos.
 Nec minus ex imbri soles et aperta serena
 prospicere et certis poteris cognoscere signis:
 395 nam neque tum stellis acies obtunsa uidetur,
 nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
 tenuia nec lanae per caelum uellera ferri;
 non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
 dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
 400 immundi meminere sues iactare maniplos.
 at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
 solis et occasum seruans de culmine summo
 nequiquam seros exercet noctua cantus.
 apparet liquido sublimis in aere Nisus,
 405 et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
 quacumque illa leuem fugiens secat aethera pennis,
 ecce inimicus atrox magno stridore per auras
 insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
 illa leuem fugiens raptim secat aethera pennis.
 410 tum liquidas corui presso ter gutture uoces
 aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
 nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
 inter se in foliis strepitant; iuuat imbribus actis
 progeniem paruam dulcisque reuisere nidos.
 415 haud equidem credo, quia sit diuinitus illis
 ingenium aut rerum fato prudentia maior;
 uerum ubi tempestas et caeli mobilis umor
 mutauere uias et Iuppiter uuidus Austris
 denset erant quae rara modo, et quae densa relaxat,
 420 uertuntur species animorum, et pectora motus
 nunc alios, alios dum nubila uentus agebat,
 concipiunt: hinc ille auium concentus in agris

vodi čas pohrle žudno, vesele se brčkanju pustom.
Iz sveg glasa tad kišu najavljuje zloguka vrana,
po suvom pesku dok gaca u osami potpunoj ona.
390 Noću su videti kadre prelje da pljusak se sprema
uljane lampe plamičak iskre kad sipati stane,
fitilj jer vlaži joj buđ što mekana sraste uz njega.
Jednako može se lako i vedro predviđati vreme,
kišni kad časovi prođu, a znaci posve su jasni:
395 oštri se obrisi zvezda ukazuju onda na nebu
i k'o da ne zajmi Luna od brata svetlosti zrake,⁴⁶
oblaci visom ne plove retkoj što vuni su nalik.
U susret toplome Suncu na obali ne širi krila
zimorod,⁴⁷ Tetide ptica, a njuškom se nečiste svinje
400 ne sete slame snopiće da izriju, da je rastresu.
Potonu magle u dole i poljem se čitavim prospu;
Sunca dok zalazak motri sa vrha drveta kakvog,
sova se oglasi zalud poznim večernjim pojem.
Nis se ukazuje ptica u prozračnom nebeskom visu;
405 pred njim zbog grimizne vlasi kažnjena izmiče Scila.
Kud god da bežeći ona krilima etar proseče
dušmanski goni je svirepi Nis uz prodorne krike;
Nis pak kud se obrete u letu Scilu da stigne
tuda baš bežeći ona krilima plavet proseče.⁴⁸
410 Utom se graktanje triput promuklo zaori jasno,
katkad i četiri puta – iz gnezda visokih brojnih
gavrana veselih čudno to jeka se čuje u lišću,
radost ih neznana drži jer sada, kad kiša je stala,
ponovo videti mogu milinu svog gnezda i ptiće.
415 Duh da ih proročki krasí, to nikada verov'o nisam,
nit' da im podari Usud višu nekakvu mudrost.⁴⁹
No kad oluja i kiše nebesne promene pravce,
mokar od vihora Južnog kad Jupiter nanovo zgusne
retko što maločas beše, a razblaži nekada gusto,
420 tada se menjaju ćudi, drugačijim pune se srca
tad osećanjem no onda dok vetar je oblake valj'o:
dolom se horovi ptica stoga milozvuko ore,

et laetae pecudes et ouantes gutture corui.
 Si uero solem ad rapidum lunasque sequentis
 425 ordine respicies, numquam te crastina fallat
 hora, neque insidiis noctis capiere serena.
 luna reuertentis cum primum colligit ignis,
 si nigrum obscuro comprehenderit aera cornu,
 maximus agricolis pelagoque parabitur imber;
 430 at si uirgineum suffuderit ore ruborem,
 uentus erit: uento semper rubet aurea Phoebe.
 sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
 pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
 totus et ille dies et qui nascentur ab illo
 435 exactum ad mensem pluuiam uentisque carebunt,
 uotaque seruati soluent in litore nautae
 Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
 sol quoque et exoriens et cum se condet in undas
 signa dabit; solem certissima signa sequentur,
 440 et quae mane refert et quae surgentibus astris.
 ille ubi nascentem maculis uariauerit ortum
 conditus in nubem medioque refugerit orbe,
 suspecti tibi sint imbres: namque urget ab alto
 arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
 445 aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
 diuersi rumpent radii, aut ubi pallida surget
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
 heu, male tum mitis defendet pampinus uuas:
 tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.

 450 Hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
 profuerit meminisse magis; nam saepe uidemus
 ipsius in uultu uarios errare colores:
 caeruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros;
 sin maculae incipiunt rutilo immiscerier igni,
 455 omnia tum pariter uento nimbisque uidebis
 feruere: non illa quisquam me nocte per altum
 ire neque a terra moneat conuellere funem.
 at si, cum referetque diem condetque relatum,

marva se vedra veseli i grakće živahno gavran.
Ako li promatraš skladne mene Sunca i Lune
425 neće te zavarat moći vreme što usledi sutra,
ni noć te zavesti neće vedrinom nebesnog svoda.
Luna čim nanovo svoje ognjevite sakupi skute,
srpu li bledome nalik tad kracima zarobi tminu –
pljusak se obilan sprema rataru k'o i mornaru:
430 ako li device rumen belo joj oblije lice –
vetra će biti, jer uvek od njega se Mesec crveni.
Četvrti put kad se rodi (jer to je pokazatelj pravi),
nebom li Luna zaplovi bistra i obrisa jasnih,
dan će naredni čitav i mesec do kraja što sledi
435 vedri i sunčani biti bez traga vetra il' kiše,
lišeni briga mornari na obali odaće poštu
Glauku, Panopeji, Melicertu, porodu Ine.⁵⁰
Sunce i rođeno tek i onda u more kad tone
razna znamenja šalje i sigurna ona uslede
440 jutrom zora kad sviće i s prvim svetlucanjem zvezda.
Ako mu izlazak nebo zlačanim prugama šara,
ako pod oblak se skrrije centar da vidljiv mu nije,
kiši tada se nadaj – jer vihor se spušta s visina,
jednako štetan, kad besni, po useve, drveće, marvu.
445 Osvitom, oblake guste kad rasuti zraci proseku,
Zora se probudi bleđa i ostavi postelju meku
za sobom šafrana boje, što s Titonom⁵¹ vazda je deli:
avaj, o, teško da tada sačuvaće listovi grožđe –
krovom tad dobuje grad kao da skakuće strašan.

450 Sunce kad zamire već na koncu nebeskog puta
stvari je ove na umu i tada imati dobro –
lice jer vidimo često razne da senče mu boje:
plavetna vesnik je kiše, ognjena Istočnog vetra.
Sunčeve ako se pege pak mešati stanu sa žarom
455 uzavreće priroda cela od besa oluje i vetra.
U noći takvoj sa kopna da otisnem ja se u more,
uže da odrešim lađe, ubedio ne bi me niko.
Ako li jednako vedro i sjajno osvane Sunce

lucidus orbis erit, frustra terreberere nimbis
 460 et claro siluas cernes Aquilone moueri.
 denique, quid Vesper serus uehat, unde serenas
 uentus agat nubes, quid cogitet umidus Auster,
 sol tibi signa dabit. solem quis dicere falsum
 audeat? ille etiam caecos instare tumultus
 465 saepe monet fraudemque et operta tumescere bella;
 ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
 cum caput obscura nitidum ferrugine textit
 impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
 tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti,
 470 obscenaque canes importunaeque uolucres
 signa dabant. quotiens Cyclopum efferuere in agros
 uidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
 flammaramque globos liquefactaque uoluere saxa!
 armorum sonitum toto Germania caelo
 475 audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
 uox quoque per lucos uulgo exaudita silentis
 ingens, et simulacra modis pallentia miris
 uisa sub obscurum noctis, pecudesque locutae
 (infandum!); sistunt amnes terraeque dehiscunt,
 480 et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.
 proluit insano contorquens uertice siluas
 fluuiorum rex Eridanus camposque per omnis
 cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
 tristibus aut extis fibrae apparere minaces
 485 aut puteis manare cruor cessauit, et altae
 per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
 non alias caelo ceciderunt plura sereno
 fulgura nec diri totiens arsere cometae.
 ergo inter sese paribus concurrere telis
 490 Romanas acies iterum uidere Philippi;
 nec fuit indignum superis bis sanguine nostro
 Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
 scilicet et tempus ueniet, cum finibus illis
 agricola incuruo terram molitus aratro

k'o i na zalasku što je: zalud oluja te plaši,
460 na vetra Severnog dodir videćeš lug da treperi.
Rečju – najaviće Sunce veče šta pozno ti nosi,
vihor kud oblake goni, Jugo šta kišni li snuje.
Drznuti ko bi se mogao Sunce lažovom da zove?
Zavere krišom da kuju se ono opominje često,
465 kakva se izdaja sprema i rat da u potaji tinja.
Smrti kad dopade Cezar nad Rimom se ražali Sunce:
koprena tmine mu prekri inače presjajno lice,
bezbožnih sledi se rod u strepnji od večite noći.⁵²
Znamenja davahu onda i zemlja i pučina morska,
470 teranjem bestidnim pseta i ptice zloslutne mrske.
Kol'ko smo videli puta da polja Kiklopa zaspe
lavom ključala Etna što provali vrela iz peći,
grumenje plameno valja i kamen topi pred sobom!
Germanskim nebom se celim zaori oružja zveket,
475 Alpima prostruja drhtaj dotad što neviđen beše.
Luga se spokojem tihim glas prolamao jeziv,
neki pak aveti blede pod okriljem viđahu noći,
stoka tad, oduvek nema, o groze! prozbori ljudski.
Da teku prestaše reke i zemlja se razjapi širom,
480 kipovi jecahu beli i znoj tvrdu orosi bronzu.
Eridan, rekama kralj, tad iščupa čitave šume,
mahnuti postade vrtlog sve što kovitla pred sobom,
vir što kroz prostrana polja nosi i staje i marvu.
I drob je žrtava slala preteće, zlokobne znake,
485 tekla je krv iz grotla bunara bez predaha tada,
silni se orio noću iz gradova vukova urlik.
Nikad iz vedroga neba toliko grmelo nije,
niti je sinulo ikad zloćudnih tol'ko kometa.
Grad je Filipi⁵³ tako nanovo postao svedok
490 boja rimske dve vojske što jednako moćne su bile.
Hajali bogovi nisu krvlju što našom se dvaput
Ematije⁵⁴ opija zemlja, goste se dolovi Hema.⁵⁵
Vreme će svakako doći da ratar iz podneblja ovog,
zemlju dok brazdao bude sečivom svijenog pluga,

495 exesa inueniet scabra robigine pila,
aut grauibus rastris galeas pulsabit inanis
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
di patrii Indigetes et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia seruas,
500 hunc saltem euerso iuuenem succurrere saeclo
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedontae luimus periuria Troiae;
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
inuidet atque hominum queritur curare triumphos,
505 quippe ubi fas uersum atque nefas: tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies, non ullus aratro
dignus honos, squalent abductis arua colonis,
et curuae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum;
510 uicinae ruptis inter se legibus urbes
arma ferunt; saeuit toto Mars impius orbe,
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga neque audit currus habenas.

495 koplja skorena nađe što dugo ih nagriza rđa,
drljačom zapeće teškom o tvrdu kacigu praznu,
sleđen nad rakom što zjapi, on silne će videti kosti.
Bogovi naši, heroji, pa vi, o Romule, Vesto,
mati što toskanski Tibar i breg Palatina čuvaš,
500 dajte barem da ovaj u pomoć pritekne mladić⁵⁶
svetu na ivici sloma! Jer krvi je dovoljno naše
umilo prevare zločin pod Trojom Laomedonta.⁵⁷
Cezare, već ti odavno zavide nebesni dvori,
žale se oni zemaljskom da odviše trijumfu težiš.
505 Pravo jer ovde je krivo, a krivo za pravo se drži
posvuda ratovi besne i zlodela bezbroj se niže.
Plug više ne štuje niko, čame bez ratara njive
i luk je prekovan srpa u mača oštricu ravnu.
Eufrat ratove ovde, a Germani zameću tamo,
510 saveze gradovi krše, na susede nasrću svoje.
Strašni i bezbožni Mars vascelim svetom već hara:
kao što trkačka kola na znak polete početka,
pa jure konji sve brže i zalud im zateže uzde
vozar jer oni ga vuku, korbač ne vredi mu ništa.

Napomene

¹ Prva četiri stiha su svojevrsna uvertira u čitav spev sazdan od četiri knjige. Prva se bavi zemljoradnjom, druga vinogradarstvom i voćarstvom, treća uzgojem stoke, a poslednja pčelarstvom.

² Vergilije delo posvećuje Gaju Cilniju Meceni, potomku kraljevske etrurske loze i bliskom prijatelju Oktavijana Avgusta.

³ Stih se, naravno, odnosi na Sunce i Mesec.

⁴ Najpre prareka iz koje se izlivaju sve druge, kasnije i božanstvo istoimene reke u Elidi.

⁵ Nimfe, zaštitnice drveća i pratilje Panove.

⁶ Aristaj, sin Apolona i nimfe Kirene; ljude je poučio veštinama spravljanja sira, pčelarstva i kalemljenja masline i loze; oslobodio je Keos kuge prinoseći Zevsu žrtve čitavih četrdeset dana nakon čega je ovaj na ostrva poslao spasonosne pasatske vetrove.

⁷ Brdo u Arkadiji, poznato po izvrsnim pašnjacima.

⁸ Sin eleusinskog kralja Keleja. Triptoleмова porodica gostoljubivo dočekuje boginju Demetru (Cereru) na njenom mučnom putovanju u potrazi za otetom kćerkom. U znak zahvalnosti ona ga upućuje u tajnu gajenja žitarica i poklanja mu kola sa krilatim zmajevima i seme te ga šalje u misiju prenošenja tog umeća ljudima.

⁹ Rimsko božanstvo, zaštitnik šuma, stada i svekolike vegetacije, neretko poistovećivan sa Panom ili Faunom.

¹⁰ Oktavijan Avgust (*Imperator Caesar Augustus, divi filius*).

¹¹ Naglašava se tobožnje poreklo čitave loze Julijevaca od boginje Venere.

¹² U drevnoj astrologiji između sazvežđa Device i Škorpije nalazio se znak po imenu *Chelae* – klešta ili štipaljke Škorpiona. Danas se, znamo, na tom mestu izdiže Vaga kao simbol pravičnosti Avgustove.

¹³ Grčki pesnici najčešće prikazuju Jelisej kao prekrasni deo Podzemnog sveta koji naseljavaju blaženi pravednici.

¹⁴ Zanimljiv i nepoznat aspekt priče o otmici Persefone (Prozerpine). Po uobičajenoj verziji Demetrina kćer ni po koju cenu nije želela da ostane u Podzemlju. Ništa nisu pomagala Hadova (u Rimu: *Dis Pater*) obećanja, te je on na kraju zadržava lukavstvom – dajući joj da okusi nar. Tako Prozerpina biva prinuđena da trećinu svake godine provodi uz njega.

¹⁵ Sin Prometejev, uz svoju ženu Piru jedini smrtnik koji je preživeo Potop plutajući u kovčegu, po očevom savetu. Iz kamenja koje su posejali Deukalion i Pira u potpunoj pustoši iznikli su novi ljudi i žene.

¹⁶ Najsjajnija zvezda u sazvežđu Volar.

- ¹⁷ Mizija i Gargar su blasti poznate po klimi izuzetno povoljnoj za uzgoj žitarica.
- ¹⁸ Iako zvuči neobično, preterana rodnost takođe spada u bolesti žita. Postupak otklanjanja takve mogućnosti je upravo opisan.
- ¹⁹ Plod planike.
- ²⁰ Grad epirski glasovit po najstarijem poznatom Zevsovom (Jupiterovom) svetištu. O njegovom kultu se ovde staraju *seloi*, posebni sveštenici podvrgnuti strogoj askezi. Tu se po legendi nalazio i sveti hrast koji je svojim šuštanjem šaputao volju Zevsovu.
- ²¹ Bodalj, babini zubi, ljuljak: pošasti i paraziti koji napadaju žitarice.
- ²² Sprava kojom se mlatilo žito.
- ²³ Poseban valjak koji je nekada služio za vršidbu pšenice (odvajanje zrna od opne).
- ²⁴ Raz je drvena lopatica koja, bočno pričvršćena uz plug, čini brazdu širom.
- ²⁵ Mesto na kojem se obavlja vršidba.
- ²⁶ Dve zvezde, vesnici kiše i oluje.
- ²⁷ Grad u Maloj Aziji na obali Helesponta.
- ²⁸ Početak jesenje ravnodnevnice – Sunce ulazi u sazvežđe Vage.
- ²⁹ Jedan od prolećnih znakova.
- ³⁰ Najstarija rimska žitarica.
- ³¹ *Corona borealis* (Severna Kruna) – sazvežđe po mitu nastalo uznošenjem dijademe koju je na svadbenoj svetkovini nosila Arijadna, nevesta Dionisova.
- ³² Zvezda u jatu Plejada; po mitu kćer Atlantova i majka boga Hermesa.
- ³³ Lep i elegantan način da se kaže da sazvežđa Velikog i Malog Medveda nikada ne zalaze.
- ³⁴ Porod Noći, demoni Podzemlja, poistovećene sa grčkim Erinijama, ali bez njihove benigne alternacije: Furije su isključivo sinonim zla i bolesti. To su krilate spodobе krvavih odora sa spletom zmija mesto kose.
- ³⁵ Rimski bog smrti i Podzemlja.
- ³⁶ Japet i Cej su Titani, sinovi Urana i Geje.
- ³⁷ Čudovište sa sto zmijskih glava koje je Geja rodila Tartaru.
- ³⁸ Aloadi, Aloejevi ili Posejdonovi sinovi, divovi i buntovnici poput nekada Giganata i Titana.
- ³⁹ Brdo u Tesaliji.
- ⁴⁰ Planina u Tesaliji.
- ⁴¹ Planine u Epiru koje izlaze na more.
- ⁴² Planina u Makedoniji sa identičnim prodorom u Egejsko more.
- ⁴³ Vrsta vodene ptice.
- ⁴⁴ Kao i kod nas, u Rimu je nekada postojalo verovanje da Duga krajevima svog luka

pije vodu.

⁴⁵ Reka u Joniji pokraj Efesa.

⁴⁶ Mesec je tako bistar i bleštav da izgleda kao da isijava sopstvenu svetlost, a ne da tek zajmi Sunčevu.

⁴⁷ Ptice simboli bračne vernosti. Po legendi su nastale da ovekoveče ljubav trahinskog kralja Keika i žene mu Alkione: saznajući da joj se ljubljenu utopio, Alkiona se baca u more, a bogovi ih oboje pretvaraju u zimorode – nerazdvojne ptice koje uvek lete i žive u paru.

⁴⁸ Nis je mitski kralj Megare. Smrt mu je prouzrokovala kći Scila: za ljubav Minoja ona iz očeve sede kose čupa grimizni pramen u kome leže kraljev život i sudbina Megare. Nis je preobraćen u morskog orla, a Scila u čaplju: tako kralj većito progoni kćer.

⁴⁹ Ovde se Vergilije suprotstavlja uverenjima pitagorejaca, platoničara i stoika.

⁵⁰ Sitnija morska božanstva.

⁵¹ Prelepi smrtnik, sin trojanskog kralja Laomedonta. Zaljubljena boginja Eoja (Zora) ga otima i uspeva da od Zeusa za njega izmoli besmrtnost, ali zaboravlja da zatraži i večitu mladost. Tako njihova priča ima očekivano tragikomičan epilog.

⁵² Neobične pojave koje su pratile ubistvo Cezarovo i čitav period građanskih ratova opisuju i drugi pesnici, ali i istoričari. Valja pomenuti imena poput Ovidija, Tibula, Lukana, Plinija, Plutarha, Diona Kasija.

⁵³ Grad u Makedoniji. Tu su se 42. pre n. e. odigrale dve važne bitke u kojima su trijumviri Oktavijan i Antonije porazili ostatke republikanske vojske predvođene Brutom i Kasijem.

⁵⁴ Pokrajina u Makedoniji.

⁵⁵ Planina u severnoj Trakiji; ispod nje se nalazi grad Filipi.

⁵⁶ Oktavijan Avgust, naravno.

⁵⁷ Otac Prijamov, jedan od najpoznatijih kraljeva za čije vladavine Troja postaje značajnije moćna. Po mitu, Zevs je zbog neposlušnosti kaznio Apolona i Posejdona da godinu dana služe Laomedonta ispunjavajući svaki njegov nalog. Upravo su, kako se pripoveda, oni izgradili legendarne bedeme trojanske. Po isteku službe, Laomedont prevarom lišava bogove obećane nagrade. — Ipak, čini se da Vergilije Laomedonta ovde pre pomine kao mitskog praoca svih Trojanaca, a oni se po tradiciji, znamo, drže za pretke Rimljana. Tako pesnik u maniru grčkih tragičara viši uzrok strahota – građanskih ratova i zlehudoj sudbini Rima traži u lancu nedela otaca.

Sadržaj sveske 29 (1/2004)

DANIEL MARKOVIĆ Letters, Atoms and Transfer of Meaning in <i>De rerum natura</i>	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Kako je Klodija postala Medeja? (Cic. <i>Cael.</i> 18)	20
JELENA SAVIĆ Bitka kod Magnezije u izveštaju Livijevom i Apijanovom	33
MILICA KISIĆ »Oruđe krepkih težaka«: Vergilijeve <i>Georgike</i> , knjiga I	79